DE
VLAMMENDE
TEMPEL
DOOR D.J. BAARSLAG D.ZN.

OUD-ISRAEL

DOOR D. J. BAARSLAG Dzn.

DEEL XXII

DE VLAMMENDE TEMPEL

UITGEGEVEN DOOR BOSCH & KEUNING N.V., BAARN

DE VLAMMENDE TEMPEL

DE VLAMMENDE TEMPEL

ISRAEL VAN 30—70 N. O. J. — DE JOODSCHE STAAT VAN DE VERWERPING VAN DEN CHRISTUS TOT DE TEMPELVERWOESTING

DOOR

D. J. BAARSLAG Dzn.

UITGEGEVEN DOOR BOSCH & KEUNING N.V., BAARN

LIBELLEN-SERIE Nrs. 321/322/323

Prijs van één nummer 45 cent. Vier nummers per nr. 40 cent. Acht of meer nummers per nummer 35 cent. Dubbele nummers dubbele prijzen. Drievoudige nrs. drievoudige prijzen. In linnen band 55 cent extra.

EEN WOORD VOORAF

Vraag niet, *wie* iets gezegd heeft,
maar geeft acht op *wat* er gezegd wordt.
Menschen gaan voorbij,
maar de waarheid des HEEREN
blijft in der eeuwigheid.
Thomas à Kempis, I, 5.

In deze reeks over *„Israel"* vindt men uiteraard niet meer de lotgevallen der jonge Christenheid besproken. Dáárvoor en voor het conflict er van met het Jodendom van toen, moet ik verwijzen naar mijn ander werk: „Met Paulus door het Romeinsche Rijk."

Ik meende deze serie het beste te kunnen besluiten met den val van den Tempel, die Israel tevens maakte tot volk zonder land.

Den uitgevers ben ik erkentelijk voor het feit, dat zij ook dit deel wederom van uitvoerige registers voorzagen, waartoe mij zelven de tijd ontbrak.

Dit werk, waarvan reeds vele jaren geleden de kopij gereed was gekomen, is uit een klein begin geleidelijk gegroeid. Ook al zou het nimmer zijn uitgegeven, dan had ik het schrijven ervan niet kunnen laten; nu het evenwel in de vijf donkere jaren, die sedert de uitgave van deel 1 verloopen zijn, zoovele lezers heeft gevonden, stemt mij dat tot dankbare verheuging.

Het is met een gevoel van groote dankbaarheid, allereerst tegenover God, die mij aan mijn werk liet, maar ook tegenover die vele menschen, die dit werk op eenige wijze bevorderden, dat ik dit laatste deel van deze serie afsluit.

Moge het werk vooral ten goede komen aan de kennis van onzen ouden Bijbel, die altijd nieuw blijft.

DE SCHRIJVER.

GESLACHTSREGISTER VAN AGRIPPA I EN II

Herodes de Groote († 4 v.o.j.)
en
Mariamme uit Makkabeesch geslacht

Aristobulus (omgebracht 7 v.o.j.)

Herodes v. Chalkis († 48 na o.j.) geh. met opgevolgd door

Agrippa I († 44 na o.j.)

Aristobulus

Herodias geh. (2e ×) met haren oom Antipas; uit 1e huw. met een anderen oom moeder van Salome.

Agrippa II († 100)

Berenike

Drusilla geh. (2e ×) met Felix

PLATTEGROND VAN JERUZALEM (70 na Chr.)

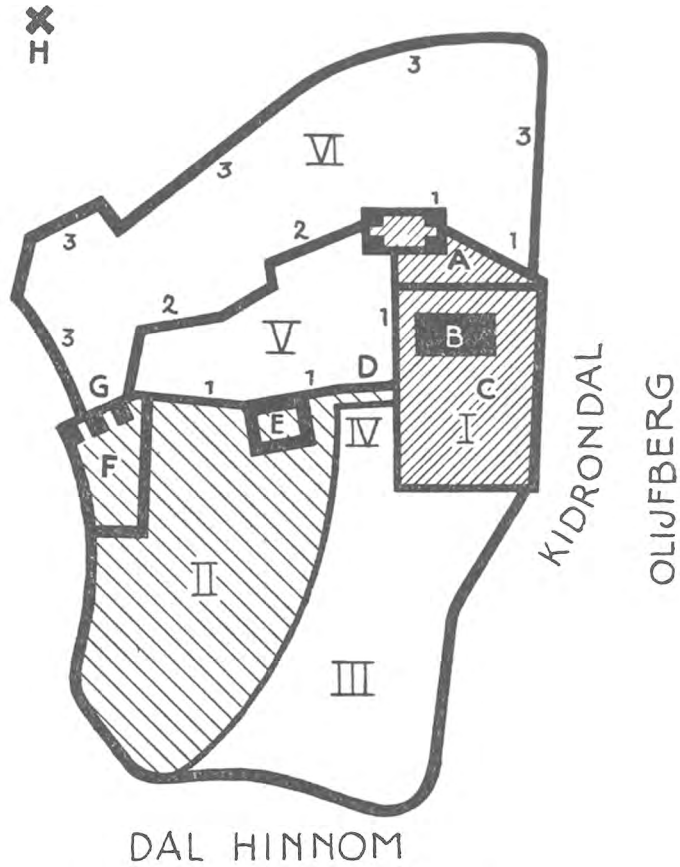

1, 2 en 3 — zg. 1e, 2e en 3e muur.
I — Tempelberg.
II — Bovenstad.
III — Akra.
IV — Dal tusschen I en II.
V — Voorstad
VI — Nieuwstad (Bezetha).

A — Burcht Antonia.
B — Tempel.
C — Tempelplein.
D — Bovenbrug tusschen I en II over IV heen.
E — Paleis der Makkabeeën (of van Agrippa II).
F — Burcht van Herodes.
G — de drie Torens.
H — Hoofdkwartier van Titus.

A. EEN FARIZEESCHE HERODES

Juda tijdens de rechtstreeksche bemoeïngen van Keizer Caligula (37—41) en onder een „eigen" vorst (41—44) in den eersten tijd van Keizer Claudius.

HOOFDSTUK I

JUDA ONDER KEIZER CALIGULA [1])

§ 1. *Gajus Caligula wordt Keizer te Rome (37).*

> „de mensch der zonde, de zoon des verderfs, die zich stelt tegenover en zich verheft boven al wat God genaamd wordt, alzoo dat hij in den tempel Gods als een God zal zitten, zichzelven als God vertoonende.
> (2 Thess. 2 : 4.)

De oude Keizer Tiberius was opgevolgd door zijn achterneef Gajus Julius Caesar, meer bekend onder den bijnaam dien hij als kind van de soldaten aan den Rijn gekregen had: Caligula, d.i. soldatenlaars, omdat hij, niet veel grooter nog, reeds als een klein jongetje in een soldaten-uitrustinkje rondliep in het kamp van zijn vader Germanicus. Van moederskant was hij een kleinzoon van den Marcus Antonius van Kleopatra en had diens verdorven bloed in de aderen. Vijf en twintig jaren pas oud, besteeg hij den Keizerstroon, een man, reeds dóór en dóór verdorven en levend aan den rand van waanzin, die zich na een opeenvolging van woeste uitspattingen meer en meer in hem openbaart. Een man, die, zoo jong nog, perma-

[1]) Zie over hem vooral deel 2 van Domaszewski, Geschichte der Römischen Kaiser. In het T. v. Gesch. 1923 heeft Dr. Engers getracht Caligula althans gedeeltelijk vrij te pleiten van ontoerekenbaarheid en veel, o.a. zijn idee van godschap, politiek te verklaren; het overtuigt mij niet.

nent aan slapeloosheid leed en bij de grofste onzedelijkheid en buitensporige bacchanaliën in vollen ernst ging pretendeeren een god te zijn. Als een booze erfenis van het Hellenisme hadden de Romeinsche Caesars altijd de goddelijke vereering van het wierookbranden voor het Keizerlijk borstbeeld geëischt; zij wisten echter heel goed, wat zij er zelf van denken moesten. Toen een veertigtal jaren later keizer Vespasianus stierf, dreef hij er zelf grimmig den spot mee en fluisterde ironisch: ik vrees, dat het meenens gaat worden met mijn goddelijkheid! Maar deze Caligula ging het zelf gelooven en eischte ook, dat de geheele wereld in dat besef zou gaan leven. Ook de Joden!

Het zou te ver voeren hier stil te staan bij al de uitbarstingen van wreeden moordlust en alle grillen van een zieken geest, of ook maar enkele trekken van zijn pervers karakter nader te teekenen. „Alles aan hem is pathologisch..... maar niemand sloeg den krankzinnige in boeien" [1]) Zoolang de discipline der soldaten hem diende, sidderde alles voor „dezen uit zijn eigen waanzin geboren god" [2]), ook al was zoo langzamerhand Rome er van overtuigd geraakt, dat het de grootste misdaad van den vorigen Keizer Tiberius was geweest, dat hij bij zijn vele politieke terechtstellingen en moorden *dezen* achterneef had in leven gelaten en zoo hem de kroon had in handen gespeeld.

Hier dient echter geschilderd, — in verband met zijn ingrijpen in de Joodsche geschiedenis — hoe ver hij in bloedigen ernst het dreef met het geloof in de eigen goddelijkheid. Hij wijdde een tempel aan de godheid van Keizer Augustus met geweldig à plomb en liet een millioen sestertiën uitbetalen aan den man, die onder eede verklaarde Caligula's gestorven zuster (even zedeloos als hijzelf) na haar dood ten hemel te hebben zien varen. Hij ging te Rome naar den tempel van Jupiter om met het groote beeld van zijn collega daar gesprekken te voeren en uitte er dan zelfs afgunstige dreigementen tegen. Nu was Jupiter de god, die den bliksem in zijn vuist droeg en wanneer het dan daarop begon te donderen, kroop de

---

[1]) Birt, Römische Charakterköpfe, I, 225.
[2]) Domaszewski, Röm. Kaiser II, 7.

goddelijke Caligula angstig weg, want — gelijk zooveel wreedaards was hij allerminst een held. Hij vaardigde een bevel uit, dat alle Jupiter- of Zeusbeelden uit zijn gansche rijk, welke kunstenaarshand ze ook gevormd mocht hebben, naar zijn hoofdstad Rome moesten worden gebracht om dáár onthoofd te worden. Vervolgens zou hij ze — zoo was zijn plan — terugzenden, alle voorzien met het beeld van zijn eigen gedegenereerden kop, zoodat de Jupiters zouden zijn veranderd in Caligula's, wanneer ze straks in hun tempels terugkeerden. Het lag geheel in deze lijn, dat hij ook in den Tempel van Jeruzalem zijn eigen beeld als god in het Allerheiligste wilde doen plaatsen (waarover straks).

Te Rome verrees voor den nieuwen god Caligula een eigen tempel met eigen priesters, alles voor den eeredienst en de aanbidding van dezen god „Soldatenlaars", die ondertusschen zóó naijverig en jaloers was op menschelijken roem, dat hij de standbeelden van Romeinen, die zich voor het vóórgeslacht verdienstelijk hadden gemaakt, liet omverwerpen en opruimen.

Vitellius, de proconsul van Syrië, die Pilatus (onder den vorigen Keizer nog) had afgezet, werd naar Rome ontboden en het heette, dat zijn doodvonnis reeds gereed lag. Maar deze geslepen man wist als een goed comediant om te springen met dien tooneelspeler met gekrenkt verstand op den keizerstroon en leverde frappante staaltjes van wat een lijder aan Caesaren-waan niet al slikken kan aan vleierij. Toen hij voor Caligula verscheen, hulde hij zijn hoofd in zijn mantel en verklaarde, dat het stralend licht, dat als een aureool om 's keizers hoofd glansde, hem verblindde. Dat was een prachtig begin. Zoo iemand was eerst een hoveling naar het hart van den man met het gekroonde hoofd, die inderdaad anders en hooger meende te zijn dan normale stervelingen.

Hij werd vertrouweling. Eens vroeg de keizer hem in klein gezelschap, of Vitellius wel zag, hoe de godin Selene in de armen van Caligula rustte. Vitellius fluisterde schuchter terug: „Gij, o goden, zijt alleen in staat om elkander te zien, gewone menschenoogen zijn daartoe niet in staat" en redde zich op die wijze schitterend uit de situatie.

Drie jaren lang heeft Gajus Julius Caesar Caligula voor god

gespeeld en gemoord en geplunderd. Niemand die rijk was, bleef veilig voor zijn razernij. Zijn grillige verkwisting maakte soms massa-executie van de hoogstaangeslagenen in de belasting noodig om hun vermogens te confisqueeren en de krankzinnige keizer wentelde zich in zijn paleis met welbehagen naakt in het gestolen goud rond. Rome heeft het alles verdragen. Tot een zwaar gekrenkt overste van de garde den keizer aan stukken gehouwen heeft in zijn eigen paleis. Daarmee was de godheid van Caligula aan flarden.

§ 2. *Herodes Agrippa I in Alexandrië en in het Noorden van Palestina.*

„de koning Herodes" (Hand. 12 : 1).

Men herinnert zich, hoe Herodes de Oude de beide zonen van Mariamme had doen ombrengen in het jaar 7 v.o.j. De jongste van de twee, Aristobulus, was gehuwd geweest met een dochter van Herodes' zuster Salomé (Berenike, uit haar tweede huwelijk met Kostobar). Zijn nicht dus. Uit dit huwelijk, met van beide ouders Herodiaansch bloed, was geboren Herodes Agrippa I. Drie jaren oud bij zijns vaders dood, was hij als een jongetje van zes jaren door den oude Herodes naar Rome gezonden, waar zijn moeder met vrouwen uit de keizerlijke familie bevriend geraakte. Toen Herodes Agrippa I bij den dood van een keizerlijken prins, die hem geprotegeerd had, in 23 na o.j. Rome ontvluchtte, omdat hij (na een reeds heel leelijk leven!) zich geen raad meer wist wegens de overstelpende schulden, nam hij het gevoel der wanhoop mee naar Idumea en sprak in een eenzame rotsvesting ver ten Zuiden van Hebron met zijn vrouw [1]) over zelfmoord. Deze riep de hulp in van Herodes Antipas, zijn oom, den viervorst van Galilea, die — echt Herodiaansch — ook nog zijn zwager was. Want de Herodias, die het hoofd van Johannes den Dooper in een schotel begeerde, was de zuster van dezen Herodes Agrippa. Antipas gaf zijn neef en zwager het ambt van marktchef van Tiberias. Hij wist niet, wat een gif-

[1]) Zijn vrouw en achternicht Cyprus was een kleindochter van Fasaël, den vroeg gestorven broeder van Herodes den Oude.

tige adder hij zoo in 't leven hield, die hem eenmaal doodelijk bijten zou. In de familie van Herodes het gewone schouwspel van moordend onderling verraad met geen ander motief dan: ôte-toi que je m'y mette. Bij een feestmaal te Tyrus kregen oom en neef twist en de neef Agrippa I ging naar den Romeinschen proconsul van Syrië te Antiochië, zeker met geen goede bedoeling voor zijn oom. Maar deze, Flaccus, de voorganger van Vitellius, doorzag den intriguant, die zoo heel onbaatzuchtig, omdat hij geen onrecht kon dulden, aan het hof van den proconsul partij trok voor de stad Damascus in een twist met Sidon; Flaccus echter wist, dat hij met grof geld daartoe was omgekocht; hij was gewaarschuwd door Agrippa's eigen broeder Aristobulus, die reeds langer bij hem vertoefde en nu vreesde door zijn ouderen broer verdrongen te zullen worden — alweer een typisch staaltje van Herodiaanschen onderlingen naijver. Flaccus verbande daarop Agrippa uit zijn omgeving. Geen raad meer wetend, besloot Herodes in vertwijfeling weer terug te keeren naar Rome, dat hij tevoren ontvlucht was. Zijn reis ging over Egypte. Voor het eerste gedeelte had hij geld geleend van een vrijgelaten slaaf van zijn gestorven vader; in Jamnia's havenstad was hij bijna door den procurator des keizers voor schulden gegijzeld, maar hij ging in den nacht per schip ervan door met gekapte ankers. In Alexandrië in Egypte liep hij de geldkantoren af, om groote sommen te leenen voor de verdere reis; wat hem ten slotte gelukte onder borgstelling van zijn vrouw. Een deel er van zou hem eerst in Italië worden uitbetaald: men kende hem en wist, dat het geld anders reeds vóór Italië verspeeld en verfuifd kon zijn.

Tiberius wilde hem niet ontvangen vóór zijn schulden betaald waren en Antonia, de grootmoeder van Caligula en eens de vriendin van Agrippa's eigen moeder, schoot den berooiden prins het geld voor. Tiberius ontving hem daarop genadig en belastte hem met het toezicht op den jongen prins Tiberius, maar Herodes Agrippa verwaarloosde die taak en sloot vriendschap met den jaloerschen concurrent van zijn beschermeling, met Caligula. *Twee verwante zielen hadden elkander gevonden.* Zij waren zóó intiem, dat Herodes Agrippa, tijdens een rit per wagen, sprekende naar

het hart van zijn vriend Caligula, opmerkte, dat het voor den ouden Tiberius tijd werd om haast te maken met sterven. Men kòn er een aansporing tot vergiftiging of zooiets in zien (en Caligula wordt inderdaad daarvan verdacht). Toen nu later de koetsier van Herodes door dezen aan den rechter werd overgeleverd, wegens eenig vergrijp, bracht deze, die het gesprek had afgeluisterd, dit aan den keizer Tiberius over. Het gevolg was dat Herodes Agrippa in ketenen werd geklonken, als een gevaarlijk politiek gevangene.

De intriguant had zich dus overal onmogelijk gemaakt. Zoodra echter — een halfjaar had Herodes gevangen gezeten — de jonge Caligula keizer werd, was om zoo te zeggen diens eerste werk zijn boezemvriend te bevrijden. Hij gaf hem als souvenir aan de gevangenis zijn ketenen ten geschenke; maar nu van goud (en even zwaar!), een zeer origineel cadeau. Nu was in Palestina zijn oom Filippus, de beste onder de Herodianen, gestorven en de keizer vermaakte diens land om Caesarea Filippi thans aan dezen Herodes Agrippa I, die daarmee dan eindelijk vasten voet vatte in Palestina op de „erve der vaderen". Voorloopig echter bleef hij nog ver over 't jaar bij zijn keizerlijken vriend in Rome, om alle mogelijke profijt te trekken van de nieuwe situatie.

„Een kleinzoon van den eersten Herodes en de schoone Mariamme, naar den beschermer en vriend van zijn grootvader „Herodes *Agrippa*" genoemd, onder de talrijke in Rome levende Oostersche vorstenzonen zoo ongeveer het minst in tel en het ergst aan lager wal geraakt, was niettemin of juist daarom de gunsteling, de jeugdvriend van den nieuwen keizer; tot nu toe slechts bekend wegens zijn liederlijkheid en zijn schulden, had hij van zijn beschermer een vacant Joodsch miniatuurvorstendommetje en den koningstitel ontvangen." [1])

Het jaar 38 was bijna om, toen de aldus begunstigde Herodes Agrippa over Egypte naar Palestina terugreisde. Den Joden in Alexandrië werd zijn doorreis zeer noodlottig. Als arm en berooid vluchteling (voor zijn schuldeischers!) had hij hier eenmaal loopen

---

[1]) Aldus Mommsen, deel 5.

bedelen om een leening. Daarom gevoelde hij er nu behagen in, de heele stad te laten zien, wat een ander man hij thans was en liep hier nu, trotsch als een pauw, in zijn purperen koningsmantel te pronken en zag uit de hoogte op het gewoel der drukke handelsstad neer. De aanmatiging van „dit Joodje" dat hier zich zoo als nieuwbakken koning liet gelden en dat men zoo heel anders gekend had, stak het volk van Alexandrië zoo uitdagend in de oogen, dat het hier bij deze gelegenheid kwam tot een woeste uitbarsting van opgekropten haat tegen heel de groote Jodenwijk in Alexandrië. Het smeulde hier allang, het verterend vuur van den haat, Herodes' optreden was de lont in het kruit. Men hoonde hem door theateropvoeringen, waarbij een idioot met purper en koningsinsignes werd toegetakeld en aangesproken met de Arameesche titulatuur van het toekomstig land van Herodes. Om zich voor den Keizer te dekken, richtte men het met venijnige diplomatiek zóó in, dat men de Joden aanviel als vijanden des Keizers, die niet in zijn goddelijkheid geloofden! Men eischte opstelling van Caligula's beeltenis in hun synagogen, die te Alexandrië talrijk waren. De proconsul van Egypte, die (omdat hij *vriend* was geweest van Tiberius) wist *dus* door Caligula als *vijand* te worden beschouwd, ging — hoewel te voren een onbesproken man — in dezen met de vijanden der Joden geheel en al mee, om zoo zijn positie bij den Keizer te redden: om als voorvechter van de goddelijkheid van den Caesar door dik en dun in de gunst te komen bij den nieuwen heerscher. Hij vaardigde een edict uit, waarbij aan de Joden hun burgerrechten werden ontnomen. Pogroms barstten tegen de Joden uit; hun huizen werden naar wapenen doorzocht en uitgeplunderd, zij zelve mishandeld en vermoord. [1]) Een kleine veertig notabele Joden werden in het theater geweldig gegeeseld, zoodat sommigen dood bleven, anderen lang nasukkelden. Hun vrouwen werden bij die gelegenheid publiek gedwongen varkensvleesch te eten.

Dit alles kon den proconsul niet redden. Deze Flaccus (een

---

[1]) Er zouden zelfs — levend of dood — door het gepeupel zijn verbrand. Caligula had het levend verbranden — bijna een eeuw in onbruik geraakt — te Rome tot algemeene ontzetting weer een keer doen plaats hebben. (Zie 1 Kor. 13 : 3 de nagalm).

andere dan die Syrische collega, de oude vijand van Herodes) werd door Herodes Agrippa I bij zijn vriend den Keizer aangeklaagd: een huldebetoon der Joden aan den keizer Caligula uit nijd achtergehouden en verdonkeremaand te hebben; reden waarom zij het nu ten tweeden male inzonden. Nog in hetzelfde najaar werd deze Flaccus in verbanning als gevangene des Keizers weggevoerd en later vermoord.

Hun synagogen kregen de Joden te Alexandrië evenwel zoolang Caligula leefde niet terug. Sommige ervan lagen verwoest, andere waren ontwijd door het opstellen van het beeld des Keizers op de heilige plaats.

Naar het schijnt is onder den nieuwen proconsul te Alexandrië de rechtstreeksche vervolging opgehouden. In hun rechten hersteld werden de Joden aldaar echter eerst onder Caligula's opvolger Claudius.

De Joden hebben het later in het jaar 40 nog eens geprobeerd met een gezantschap onder leiding van den beroemden Hellenist Philo. Vergeefs. De Keizer liet zich door de Joden van Rome naar Putéoli [1]) achterna loopen en toen nog eens terug en ontving ze eindelijk tijdens een inspectie door zijn tuinen te Rome, waarbij hij ze voortdurend bespotte en uitlachte en den gek aanstak als een soort beklagenswaardige minderwaardige wezens, die nu eenmaal geen zintuig hadden om zijn goddelijkheid te beseffen. Zoo heel uit de hoogte amuseerde hij er zich mee om ze te krenken en liet ze dan gaan zonder succes. Met het duivelsch plan in het hart om zich te wreken op die brutale Joden, die hem zelfs in zijn particuliere tuinen almaardoor achterna durfden loopen(!) en zijn godheid niet erkennen wilden, door..... zijn keizersbeeld niet alleen te plaatsen in hun synagogen te Alexandrië maar zelfs..... in het Allerheiligste van hun Tempel te Jeruzalem. Wat zouden ze dan verbijsterd staan!

Het hier verhaalde is van groot belang tot het recht verstaan van den omvang van het zendingsveld van Paulus, die nu weldra zijn groote tochten aanvangt. Waarom ging hij niet naar Alexandrië, dat toch zoo'n Jodencentrum was? Het begin van Paulus' groote zen-

---

[1]) Dus den heelen afstand Rome—Napels.

dingsreizen valt ongeveer in dezen zelfden tijd. De onrust en pogroms waren voor zendingsarbeid geen geschikte factoren. Later, toen de rust teruggekeerd was, heeft (in het jaar 41) Keizer Claudius aan Joden uit Syrië (dus vooral ook uit Antiochië, de Syrische hoofdstad, het kernpunt van Paulus' werkzaamheid) beslist *verboden* om in Alexandrië te komen: geen nieuwe immigranten. Paulus had er dus geen „open deur" zooals hij het zelf noemt (1 Kor. 16 : 9) [1]. Wel kunnen de troebelen te Alexandrië de directe aanleiding geweest zijn, dat Apollos (Hand. 18 : 24) deze stad verliet en ging zwerven.

* * *

Herodes Agrippa I nam het land van wijlen zijn oom Filippus in bezit en voerde méér dan den titel viervorst: den koningstitel. Dit stak zijn zuster Herodias en zij spoorde haar man Antipas aan, om voor Galilea en Perea óók den koningstitel te gaan vragen te Rome bij Caligula. Maar dàt kon nu weer Agrippa I niet goed gunnen aan zijn oom en zwager, die weliswaar weleer hem voor vernietiging had behoed, maar met wien hij later in vijandschap was geraakt. Agrippa I besloot Antipas in het verderf te storten. Echt Herodiaansch in deze familie, die zich onderling verteert uit nijd. Hij zond Antipas zijn dienaar Fortunatus achterna met een advies aan Caligula vol van laster. Van alle vijanden van Caligula te Rome (in den tijd van Tiberius) zou Antipas een vriend zijn geweest; hij begeerde slechts den koningstitel om meer te lijken voor de Parthen met wie hij in hoogverraderlijke verbinding stond; hij had al groote voorraden wapenen gereed voor den oorlog.

Het eerste wat Caligula deed, was bij Antipas zoo eens onbevangen te informeeren of hij voor een koning wel wapenvoorraad genoeg had? En deze liep er in: de verdediging van zijn rijkje daar aan de grens van het groote Romeinsche rijk, op wachtpost als het ware tegen de Nabateeërs, was perfect in orde. Nu geloofde Caligula, altijd ontvankelijk voor lasterlijke inblazingen, ook de rest. Antipas kreeg den koningstitel *niet*. Hij keerde zelfs niet naar Galilea terug. Hij werd verbannen naar Lugdunum in Gallië (Lyon).

---

[1]) Zie Deiszmann, Paulus, blz. 177 voetnoot 6.

Herodias werd begenadigd (als zuster van den dierbaren Agrippa I!) Zij gaf er echter de voorkeur aan haar man in de ballingschap te volgen.

Zoo viel Herodes Antipas, de moordenaar van Johannes den Dooper, als slachtoffer van het opvolgen van den raad van de vrouw, die hem daartoe gebracht had. Het is in de zwarte bloedgierige gestalte van deze vreeselijke vrouw een kleine nobele trek toch, dat zij de consequentie van haar daad heeft aanvaard, zich solidair heeft verklaard met haar volgzamen man en nu hem in Gallië's wildernissen is gevolgd. Naar het schijnt heeft Caligula hem daar laten ombrengen; alle zekerheid omtrent zijn verder lot ontbreekt.

* * *

Herodes Agrippa I profiteerde er van. Hij kreeg van zijn vriend Keizer Caligula Galilea en Perea er bij (40). Het ging er op lijken of hij het rijk van den oude Herodes herstellen zou. Hij had sterk den vossenaard, waarmede eens Christus dit doortrapt geslacht zoo treffend karakteriseerde (Luk. 13 : 32).

§ 3. *Het beeld des Keizers naar den Tempel van Jeruzalem.*

> Gij zult u geen gesneden beeld maken... gij zult u daarvoor niet buigen noch die dienen . (Ex. 20 : 4.)

Caligula liep rond met het onzalig denkbeeld in den Tempel Gods te Jeruzalem zijn keizerbeeltenis te doen plaatsen en er zoo een tempel voor zichzelf van te maken. Direct kwam er nog niet van. Maar toen hij hoorde van zijn procurator te Jamnia (W. van het oude Ekron naar de zeekust toe), dat de Joden, die daar de meerderheid vormden, het altaar verwoest hadden, dat de heidensche minderheid voor de godheid des keizers had opgericht, toen kon niets hem meer tegenhouden. Aan Petronius, proconsul van Syrië, ging het keizerlijk bevel, om met twee van de vier legioenen, die in dit Oostelijk deel van het Romeinsche Rijk stonden, op te rukken naar Jeruzalem en het keizerbeeld in den Tempel te plaatsen. In Sidon werd het beeld vervaardigd. Petronius, die een verstandig
 man was, hoopte dat van uitstel afstel mocht komen en liet er alle

moeite aan besteden „om het toch vooral allermooist te maken" en... om den tijd te rekken.

Toen eenmaal Pilatus de keizerlijke standaarden had willen doen dragen door het garnizoen van Jeruzalem bij zijn marschen, was heel Judea in rep en roer gekomen en men had den procurator in zijn paleis te Caesarea als het ware met deputaties belegerd, tot hij toegaf. Wat een nietigheidje van totaal geen belang leek dit bij de dreiging, die nu op handen was! Terwijl Petronius in Ptolemaïs (= Akko) vertoefde (waar hij winterkwartier genomen had), hielden de Joden uit alle deelen des lands daar massa-demonstraties, waaraan duizenden deelnamen.

Petronius zocht maar uit te stellen, aldoor in de vage hoop, dat intusschen te Rome iets gebeuren mocht, waar immers het Schrikbewind van Caligula zoo langzamerhand zichzelf onmogelijk ging maken door empirisch aan te toonen, hoeveel waanzin op den troon een volk wel verdragen kon. Hij zond den keizer een brief, waarin hij beschreef, hoeveel moeite hij wel ten koste liet leggen om het beeld des keizers waardig af te werken; het liet zich nu aanzien, dat het weldra gereed zou zijn, maar hij meende in ieder geval alvorens verder op te rukken naar Jeruzalem eerst den oogst te moeten afwachten. Want waarvan zou het land moeten leven (en zijn leger!) indien de verbitterde Joden in arren moede de droge velden vol rijpend koren in brand staken? Neen, eerst moest de oogst binnen zijn, eer iets verder ondernomen kon worden.

Keizer Caligula barstte in woede uit bij het lezen van dezen brief. Hij veinsde evenwel voldoening en liet antwoorden: hij waardeerde zeer de zorg aan zijn beeltenis besteed, maar er diende nu toch spoed te worden gemaakt met de plaatsing.

En Petronius máákte spoed. D.w.z. hij begon direct met de Joden te onderhandelen en de oogst was al lang voorbij en de nieuwe uitzaai van een half jaar later na den najaarsregen was al begonnen en Petronius was nog aldoor „met spoed" aan het onderhandelen. Hij bevond zich toen te Tiberias, waar hij zich langer dan een maand ophield te midden van duizenden protesteerende Joden, onder wie Aristobulus, een broeder van Agrippa I, een vooraanstaande rol speelde.

En nu was Petronius zoover, dat hij..... het waagde thans den keizer te rapporteeren, dat hij in verband met de toenemende gisting en het dreigend verzet der Joden zich verplicht achtte den keizer ernstig aan te raden, het bevel in te trekken, daar het zelfs met twee legioenen ongeraden leek om het uit te voeren. In afwachting van nadere orders uit Rome marcheerde Petronius met zijn beide legioenen naar zijn hoofdstad Antiochië, daar ginds heel in het Noorden, *terug*.

* * *

In den tijd, toen Petronius het noodig achtte om voorloopig eerst den oogst af te wachten (voorjaar 40) was Herodes Agrippa I naar zijn vriend Caligula in Rome op reis gegaan en tegen dat Petronius in Tiberias zat (door een felle agitatie van Joden omgeven), was hij reeds bij den Keizer aangekomen. Deze was juist terug van een parademarsch met het leger door Gallië, aan den Rijn en naar de zee van Brittannië, waar hij aan de grenzen een soort groote manoeuvres liet houden tegen een denkbeeldigen vijand. Wat hij een grooten oorlog geliefde te noemen. In werkelijkheid was zijn voornaamste bezigheid geweest ook in deze streken onder de gezeten burgerlijke bevolking naar hartelust te moorden en te plunderen. Na krasse blijken te hebben gegeven van een gestoorden geest, was hij nu „met roem bedekt" uit dezen „moorddadigen" veldtocht terug en had zich te Rome de voldoening gegund van een kleinen triomftocht bij zijn wederkeer. Agrippa I werd door zijn vriend Caligula ditmaal allesbehalve vriendelijk ontvangen; dreigend rolde de keizer met de waanzinnige oogen — eenmaal had een raadsheer in den Senaat zijn leven gered door (van schrik zoogenaamd) voor dien blik in de overdonderende woorden des Keizers als vernietigd in elkaar te zinken; Caligula was zoo in zijn schik geweest, dat zijn majesteit op een bekend redenaar zulk een verpletterende uitwerking had, dat hij den man had laten loopen. Iets dergelijks schijnt ook Herodes Agrippa I vertoond te hebben. Want toen na het oogengerol de Keizer losbarstte over de rebellie der Joden in Palestina tegen zijn Tempelbevel, toen zakte de Joodsche vorst in onmacht in elkaar. Mogelijk is zijn bezwijming ook wel echt geweest; hij wist van het heele plan nog niets, daar hij juist was

afgereisd eer de zaak ruchtbaar was geworden en hij kan dus genoeg geschrokken zijn: *alles stond voor hem op het spel.*

Toen Herodes weer bijkwam (naar het heet eerst aan 't eind van den volgenden dag!), liet hij direct een schriftelijke smeekbede tot den Keizer richten, om van de Joden, die nu eenmaal wonderlijke wezens waren, toch niet meer te verlangen dan waartoe zijn keizerlijke voorvaderen dit onbegrijpelijk volk in staat hadden geacht.

Het bleek bij deze gelegenheid alweer, hoe ongelooflijk veel de Herodiaan op zijn keizerlijken vriend der jeugd vermocht. Caligula liet een bevel naar Palestina gaan aan Petronius (diens brief om opheffing van het bevel had hij gelukkig nog niet!) om *voorloopig* den Tempel te Jeruzalem zonder beeld te laten. Daarentegen moest streng gewaakt, dat niemand buiten Jeruzalem eenig beeld des keizers zou beleedigen. Ieder was vrij om zulk een beeld voor goddelijke vereering overal buiten de Tempelstad op te richten. Dit natuurlijk met het oog op wat te Jamnia was gebeurd. Toch zou een dergelijke onderneming bij de groote verbittering der Joden de vonk in een kruitmagazijn hebben kunnen zijn. Niemand heeft het dan ook gewaagd van dit verlof gebruik te maken.

Nog maar kort was dit keizerlijk tegenbevel op weg, of het rapport van Petronius kwam binnen. En nu bleek iedereen duidelijk, welk een verschil het maakte voor Caligula of de listige verstrikking van den Herodes-prins hem iets voorsloeg of de eerlijke ambtenaarstrouw van den proconsul Petronius. De Keizer was woedend, razend! Petronius werd ter dood veroordeeld. Om erger te voorkomen mocht hij (als genade des Keizers) dit in den vorm van zelfmoord zelf voltrekken.

En intusschen liet de Keizer te Rome een nieuw beeld maken voor den Tempel te Jeruzalem, veel imponeerender dan dat uit Sidon, waaraan hij geen lust meer had. Hij zou binnenkort een reis naar Alexandrië ondernemen en dacht dan in zijn Caesarenwaan dit nieuwe groote beeld zoo en passant in hoogsteigen persoon in den Tempel te Jeruzalem te installeeren.

* * *

Een overste van de garde des Keizers te Rome had een hooge sopraanstem. Caligula had meermalen dezen man tot diep in de ziel vernederd door allerlei obscène toespelingen daarop, die zijn kameraden dan achterna meenden nog eens te moeten herhalen. De overste besloot zich daarvoor te wreken, ook al moest het hem het leven kosten (reeds eerder was een complot mislukt). Toen de Keizer eenmaal terugkwam van een sensationeele theatervoorstelling, een gruwelstuk naar zijn verdorven smaak, raakte hij door een gedrang in de nauwe paleisgang van zijn gevolg gescheiden en de overste en enkele helpers hieuwen met hun zwaarden in volle kracht op hem los, tot hij zijn verpestenden adem uitblies in doodsgegil.

De tijding van dit voorval bereikte Petronius nog levend: de boden met het keizerlijk bevel tot zelfmoord hadden een heel onfortuinlijke zeereis getroffen en kwamen eerst vier weken later aan. Volgens Romeinsche usantie had dit bevel toen evenwel geen kracht meer. Met het bevel tot plaatsing van het keizerlijk beeld te Jeruzalem was het evenzoo. Petronius had te wachten op nieuwe orders uit Rome: de nieuwe Keizer had wellicht andere bedoelingen.

Een nieuwe Keizer kwàm; èn een nieuwe proconsul: Petronius werd teruggeroepen.

Een waanzinnige had op den troon te Rome gezeten. Thans volgde een zwakzinnige, eveneens uit het gedegenereerd geslacht van Marcus Antonius: Caligula's oom Claudius die in zijn jeugd aan kinderverlamming schijnt te hebben geleden. Claudius de Stotteraar. De Keizer zonder geheugen. [1])

* * *

Bij den tijdgenoot Paulus vinden wij een nagalm van deze schokkende gebeurtenis in de historie der Joden. Hij ziet Caligula als den Antichrist typeerend (2 Thess. 2 : 4); de „zoon des verderfs."

---

[1]) In Tijdschr. voor Gesch. 1936 afl. 1, doet dr. J. H. Thiel een poging om voor Claudius als keizer nog te redden, wat er te redden valt. Het uitvoerig gedocumenteerd artikel is de moeite van het bestudeeren zeer waard; het overtuigt ons evenwel niet van Claudius' „begaafdheid" — integendeel, zeer scherp komt uit, wat een wonderlijke schutter hij toch eigenlijk was.

HOOFDSTUK II

DE REGEERING VAN (HERODES) AGRIPPA I OVER HEEL PALESTINA (41—44) TIJDENS HET BEGIN DER REGEERING VAN KEIZER CLAUDIUS

§ 1. *Keizer Claudius (41—54).*

Claudius had bevolen. (Hand. 18 : 2).

Toen Caligula zoo vreeselijk schreeuwde onder het hakkende zwaard van zijn garde-officieren, was zijn oom Claudius, die zich in een naburig vertrek van het paleis bevond, in doodsangst weggekropen achter een gordijn. Niemand had *hèm* ooit omgebracht, hoevelen uit de keizerlijke omgeving ook gevallen waren: een man, die waggelde op de beenen, die het kwijlend hoofd (met den wijden mond half open) scheef liet hangen en die zich in het voornaamste gezelschap heel onfatsoenlijk gedroeg, zoodat men onder de keizerlijke familie spreekwoordelijk zei „zoo dom als Claudius,"; *dien* achtte ieder als troonpretendent volkomen ongevaarlijk. Nooit zouden de praetorianen, de gardesoldaten, zoo iemand uitroepen tot imperator.

Het zou anders loopen. De Germanen en Galliërs van de lijfwacht (woeste barbaren, vooral ook de Bataven!) hadden na Caligula's dood, toen het heette dat hij maar gewond was, om hun ijver te toonen, in zinnelooze woede door het paleis geloopen en eenige hoogst aanzienlijke, maar volkomen onschuldige senatoren, die hun toevallig voor de voeten liepen, neergehouwen. Daarop renden zij als dollen naar den schouwburg en begonnen hier onder het niets vermoedend volk een bloedbad aan te richten. Wel te onderscheiden van hen, trokken daarna de Romeinsche gardesoldaten, de praetorianen, het paleis rond en doorzochten de vertrekken. Dáár zag een der soldaten ergens een „slimmerd" van een man, die

zóó achter een gordijn was weggekropen, dat zijn voeten er een goed eind onder uit staken. Hij trok het kleed met een ruk ter zijde en..... op zijn knieën viel, smeekend om hem in het leven te laten... Claudius. *„Leve de keizer!"* riepen de soldaten, blij dat er tenminste nog *iemand* over was van de familie om op den troon te verheffen *(die dan hen voorzeker keizerlijk zou beloonen!)*. Zij zetten hem in een draagstoel en sjouwden hem mee naar het legerkamp der praetorianen. Claudius kon het nog niet goed gelooven en dacht aldoor, dat men hem naar de plaats der terechtstelling voerde.

Ondertusschen vergaderde de Senaat om van de gelegenheid gebruik te maken: ze verklaarde de nagedachtenis van Caligula voor eerloos en het Keizerschap, dat zich zoo gehaat had gemaakt, voor afgeschaft. Het leek of het zou komen tot burgeroorlog, indien de troepen zouden volharden in de candidatuur van Claudius.

Herodes Agrippa was in volle actie. Hij verscheen bij Claudius in het kamp der praetorianen en sprak den sukkel moed in. Dan liep hij, quasi als onderhandelaar, naar den Senaat, om poolshoogte te nemen en te zien, aan welken kant de meeste kans op slagen was. Hij schijnt de overtuiging te hebben gekregen, dat de beste kans voor hem was om in Claudius de opgaande zon te aanbidden en keerde naar dezen terug om hem nog eens aan te sporen. Claudius *kocht* het keizerschap: hij beloofde zijn praetorianen zooveel jaren extra soldij als hij op den troon zou zitten: een som van eenige duizenden guldens per soldaat en dat naar de koopwaarde van dien tijd!

Het pleit was voor Claudius gewonnen. De Senaat dacht nog over wat tegenstribbelarij om tenminste den schijn te redden, maar zelfs dàt werd haar niet gegund.

Claudius werd keizer en gevoelde zich zeer verplicht aan zijn jeugdigen vriend Herodes Agrippa. Een van zijn eerste daden was de idee van de onschendbaarheid van het keizerschap te handhaven door recht te spreken over de samenzweerders, die werden ter dood gebracht.

Op den troon te Rome zat nu een stumper van een mensch om het Keizerschap nog verder bespottelijk te maken, een speelbal in de hand van gunstelingen en vrouwen, zoo verstrooid, dat hij na het

onderteekenen van een doodvonnis den volgenden dag informeerde, waarom die dame niet aan tafel verscheen? — hij was het alweer vergeten, en het was nog wel de keizerin zelf, zijn eigen vrouw!

Maar Herodes Agrippa I profiteerde: hij ontving als dank het oude rijk van Herodes den Groote terug uit keizersgunst.

§ 2. *Herodes Agrippa I over het heele Joodsche land.*

Herodes, met een koninklijk kleed bekleed.
(Hand. 12:21).

De vriend van den in waanzinnige uitspattingen en geesteszieke vergoddelijking van het eigen-ik zelfs Rome verbijsterenden Caligula, werd op den troon van Jeruzalem: de Farizeeër onder de Farizeeën. Alle Joodsche geschriften van toen en later zingen zijn lof en prijzen dezen liederlijken intriguant als een model van vroomheid.

Het was alles politiek, om den Joden zand in de oogen te strooien; als hij zijn troon maar stevig wist! Wanneer deze zelfde Agrippa I in Berytus kwam, dat hij op allerlei wijze verrijkte en versierde, daar het een Romeinsche kolonie was (geheel in de lijn dus van zijn grootvader Herodes den Oude), dan openbaarde hij zich te Berytus als een heiden onder de heidenen. Maar binnen de grenzen van zijn Joodsche rijk was hij Joodsch. Zelfs op de munten: die van bezit daar*buiten* hebben zijn beeltenis opgestempeld; die *binnen* het eigen rijk niet. In Caesarea, een naar karakter niet-Joodsche stad, stonden standbeelden voor zijn familie, zelfs voor zijn dochters. Wanneer een Aziatisch koningszoon een van deze door haar lichtzinnigheid beruchte dames ten huwelijk vroeg, eischte de „vrome" Farizeeër Herodes eerst diens besnijdenis.

* * *

De „vos" begon zijn koningschap te Jeruzalem met een vrome daad. Hij had nog de gouden ketting van Caligula naar het model van zijn oude gevangenisboeien. Hij hing die als een votiefgeschenk in den Tempel van Jeruzalem op „opdat", zoo sprak hij stichtelijk daarbij, „een ieder, die deze ketenen zag, zou bedenken, hoe wisselvallig alle aardsch geluk is." Tal van offers liet hij

brengen, op zichzelf wel niets bijzonders, want zelfs namens Caligula was door den Joodschen priesteradel hier dagelijks geofferd. Maar de overvloed en de preciesheid, die hij daarbij vertoonde, lieten toch niet na indruk te maken. Voor een groot getal Nazireeërs bestreed hij bij die gelegenheid de kosten (vergelijk Hand. 21 : 23). „Hij hield precies de vaderlijke inzettingen" getuigt Josephus van hem. Een man als deze Herodes, was een heel wat beter man naar het oordeel der Farizeesch-Joodsche wereld dan de gekruisigde Christus, die sabbatschender, die het met de „inzettingen der Ouden" niet zoo precies nam!

De historie constateert dit feit, dat geschikt zou zijn om van iemand een menschenhater te maken, als er geen uitzonderingen waren op den noodlottigen invloed die van het getal der dwaze massa uitgaat, die in het instinct van nationale verheerlijking der eigen ondeugden achter de leiders aanloopt, wanneer „de blinde den blinde leidt" (Matth. 15 : 40).

Hoe deze Herodes Agrippa I in zijn rol van wetsgetrouw Israëliet geheel opging bleek reeds in het eerste jaar van zijn regeering te Jeruzalem bij de viering van het Loofhuttenfeest. Bij de lezing van de pericoop uit Deuteronomium begon hij te weenen bij de woorden: „uit het midden uwer broederen zult gij een koning over u stellen; gij zult niet vermogen over u te zetten een vreemden man, die uw broeder niet zij" (17 : 15). Het volk, geroerd over zulk een conscientieus vorst, riep hem troostend toe: „Maar, Agrippa, gij *zijt* onze broeder!" Het zal gedacht hebben aan zijn afstamming van een zoon van Mariamme uit het Makkabeesch geslacht en daarbij zijn grootvader Herodes over het hoofd hebben gezien. Maar zelfs de strenge Wetgeleerden der Farizeeën konden hem geruststellen over zijn overgevoelig geweten met Deut. 23 : 8, dat zegt, dat van een Edomiet, die Jood wordt, de kleinkinderen zullen geteld worden als volbloed-Joden.

Dit alles belette hem niet om — zonder er een traan bij te laten — hoogepriesters af te zetten en aan te stellen naar welgevallen.

* * *

Wat zijn „buitenlandsche" politiek betreft stond de nieuwe koning onder streng toezicht van den Syrischen proconsul Marcus, den opvolger van Petronius.

Agrippa begon op een ongekende wijze de muren van Jeruzalem te versterken; door omkooperij had hij zich te voren bij keizer Claudius aan het hof weten te dekken.

Maar Marcus wist den keizer de oogen te openen en het voortzetten van zijn vestingplannen werd hem verboden, wat later den Romeinen bij den Joodschen oorlog te pas kwam, toen zij tòch al moeite genoeg hebben gehad met Jeruzalem.

Spoedig daarop vergaderden op initiatief van Herodes Agrippa een half dozijn Romeinsche vazal-koninkjes te Tiberias. Zij hadden hun rijkjes in de randstreken van Klein-Azië. Te midden van de conferentie verscheen plotseling de proconsul Marcus, verbood aan de heeren het verdere vergaderen en zond ze als ondeugende jongens, waarvan niet veel goeds te verwachten was als ze zoo samenschoolden, weer naar huis.

* * *

In het jaar 44 bevond zich Herodes Agrippa I te Caesarea om de spelen bij te wonen ter eere van den keizer.[1]) Hij droeg een gewaad, met zilverdraad doorweven, dat het zonnelicht fel weerkaatste. De menigte juichte hem toe als „god", toen hij in dien schitterglans in het theater was verschenen; zij meende zeker, dat een boezemvriend van Caligula in dien titel behagen moest vinden. Agrippa liet het zich welgevallen.

Bijna onmiddellijk daarop kreeg hij felle pijnen in de onderbuik en moest uit de voorstelling worden weggedragen naar huis, waar hij binnen enkele dagen ellendig stierf (Hand. 12 : 23).

Caesarea was de stad, die door Herodes den Groote was gesticht en uitgebreid en aan hem alles te danken had. Maar de meest heidensche bevolking was met den Farizeeërkoning Agrippa, zijn kleinzoon, niet ingenomen geweest. Bij zijn dood barstte de hoon

---

[1]) Van dit verblijf maakte een Fenicisch gezantschap gebruik om een twist bij te leggen (Hand. 12 : 20).

los. Men gaf openlijk feestmalen en bekranste zich het hoofd met bloemen.[1]) Het gepeupel sleurde de standbeelden van Agrippa's drie dochters naar de verblijfplaats der lichtekooien; het vond: dáár zouden ze zich thuis voelen!

De drie dochters van den gestorven koning waren Berenike (Hand. 25 : 13), Mariamme (naar de grootmoeder, de Makkabeesche) en Drusilla (Hand. 24 : 24); zij waren toen van 16 tot 6 jaar oud. Zijn zoon Agrippa (II) was 17 jaar en bevond zich te Rome bij keizer Claudius. Deze dacht er over hem de landen zijns vaders te geven, maar zijn raadslieden wisten hem te overtuigen, dat hij veel te jong nog was voor zoo'n lastigen post. Hij kreeg ze niet en heeft ze later ook nooit gehad, wel een klein Libanonsch vorstendommetje (48), nog later eenige streken aan weerskanten van de Jordaan, o.a. Tiberias (Hand. 25 : 13).

Herodes Agrippa I was — ondanks de rijke inkomsten van zijn land — gestorven zooals hij geleefd had: diep in schulden.

§ 3. *De Christenen te Jeruzalem in den tijd van Herodes Agrippa I.*

> En toen hij zag, dat het den Joden behaaglijk was, voer hij voort.....
>
> (Hand. 12 : 3.)

Bij Herodes den Groote vergeleken was Agrippa een mild man van zacht karakter; het genot in de wreedheid-op-zichzelf van een Caligula was hem volkomen vreemd. Aan menschelijke trekken ontbrak het hem niet: een slaaf van prins Caligula had hem, toen hij door Tiberius als geketend gevangene op transport was gesteld, uit zijn waterkruik laten drinken en verkwikt; het eerste werk van den Keizer na Caligula's troonsbestijging was geweest dezen slaaf als geschenk te vragen, in vrijheid te stellen en tot opzichter op zijn landgoederen te maken. Maar een weekhartig man met teer geweten was hij daarom allerminst. Wanneer de politiek het eischte, dat een paar menschenhoofden vielen, dan telde hij dat niet.

[1]) Van het sterke garnizoen van Caesarea stak niemand voor zijn nagedachtenis een hand uit; het was zeer verbitterd op Herodes Agrippa (mogelijk mede wegens feiten als in Hand. 12 : 19 vermeld).

En zijn nauwe aansluiting bij de Farizeeën maakte hem zoo tot een vervolger der Christenen. Reeds tijdens Paulus' bewind [1]) was Stefanus, een der voormannen der Helleensche Joden-Christenen, gevallen bij een wild tumult, dat hem — zonder bekomen bekrachtiging van den procurator — gesteenigd had aan den Oostvoet van den Tempelberg. Door zijn vrijere opvatting, die dieper was doorgedrongen in de woorden van Christus dan de officiëele leiders der Christenen te Jeruzalem, onder wie Jakobus de Broeder des Heeren op den voorgrond trad, had hij zich bijzonder den haat der Joden op den hals gehaald. Jakobus de Broeder des Heeren voelde het Christendom bijna aan als een Joodsche secte; het verschil met de Joden was dan vooral, dat Jakobus geloofde, dat de Messias al gekomen *was*. Jezus' verschijning aan hem (1 Kor. 15) na de opstanding had hem daarvan overtuigd. Toch ging er van Jakobus een bemiddelende werking uit om ook den aanhang van mannen als Stefanus en zijn medeleiders der Hellenisten met de meer zuiver-Joodsche Christenen in één gemeenschap te houden, zij het dan ook, dat „die van Jakobus" uit de hoogte neerzagen op de anderen als eerste-klasse-menschen op die van een mindere qualiteit. Men onderscheidde „de Twaalf" die zich meer in de richting van Jakobus den Broeder des Heeren lieten dringen, trouw den Tempel bezochten, en „de Zeven", de leiders der Hellenisten, die met Stefanus van oordeel waren, dat de Tempel met zijn symboliek zijn tijd had gehad en die wezen op het woord van Christus: Breek dezen Tempel af en Ik zal dien weder oprichten (Hand. 6 : 14 en 7 : 48).

Zoo was dan de woede der Joden het eerst losgebarsten tegen Stefanus en zijn aanhang, tegen „de Zeven", de „vervolging van Stefanus" zooals de Handelingen die noemt en die de Hellenisten uit Jeruzalem over het heele land verstrooide en waarbij Saulus van Tarsen als woedend inquisiteur een groote rol speelde (Hand. 11 : 19). Zoo was de gemeente van „de Zeven" uiteengeslagen.

---

[1]) Men neemt tegenwoordig vrij algemeen Paulus' bekeering aan omstreeks 30 à 31. (zie Plooy, Chronologie van Paulus). In 36 vertrok Pilatus. De dood van Stefanus viel vóór Paulus' bekeering, dus 29 à 30, waarsch. ± 30. Over de verhouding tusschen „de Zeven" en „de Twaalf" heb ik geschreven in mijn boek over Paulus.

„De Twaalf" waren reeds direct bij het eerste optreden voor het Sanhedrin geweest; men had hun voormannen zelfs gegeeseld — (niet licht te tellen!), maar daarna schijnt men ze ongemoeid te hebben gelaten. Tijdens de vervolging, toen „de Zeven" moesten vluchten na den dood van hun leidsman Stefanus konden de Apostelen te Jeruzalem blijven zonder dat hun leven gevaar liep.

Thans veranderde dit. Nu de Joden „een broeder" op den troon hadden, durfden ze meer. Hadden ze eerst zich beperkt tot den aanval op de „allerergsten", — dat was in *hùn* oog de richting van „de Zeven" — thans ging men een stap verder.

Om de gunst der Joden te verwerven liet Herodes Agrippa I den Apostel grijpen, die het meest op den voorgrond trad, Jakobus de Boanerges, oudste broeder van Johannes (en neef van Jezus). Hij liet hem met het zwaard dooden (wat overeenstemt met zijn niet al te wreede natuur). Toen hij zag, hoezeer dit hem populair maakte in Farizeesche kringen, „voer hij voort" en liet nu ook Petrus grijpen. Na het Pascha als Jeruzalem vol volk was, dat den pelgrimstocht naar den Tempel had gedaan, was het zijn plan om ook *dezen* apostel openlijk te doen terechtstellen tot een schouwspel voor het Jodenvolk. Maar Petrus ontsnapte wonderdadig aan zijn handen en Agrippa, die de zaak niet vertrouwde, liet de talrijke wachters van de gevangenis ter dood leiden (Hand. 12).

Zijn plotselinge dood werd door de Christenen te Jeruzalem gevoeld als een opluchting en een directe straf Gods.

Kort daarna kwam Paulus met een deputatie uit Antiochië, de hoofdstad van Syrië, te Jeruzalem. Die Christenen uit Antiochië zetten de opvatting der „Zeven" voort en namen tegenover het Jodendom een veel vrijer positie in dan die te Jeruzalem, waar men zelfs onder Herodes den engsten kring van „die van Jakobus" ongemoeid gelaten had.

(Bij het lezen van Hand. bedenke men, dat 12 : 1—24 een ingeschakeld verhaal is om toe te lichten, hoe de Antiochiërs bij hun komst te Jeruzalem den toestand aldaar vonden en wat daar intusschen was voorgevallen; chronologisch komt 11 : 27 *na* 12 : 24).

B. JUDA OPNIEUW ONDER ROMEINSCHE PROCURATOREN (44—66)

HOOFDSTUK III

DE TIJD VAN BETREKKELIJKE RUST

§ 1. Cuspius Fadus. (44—?).

De eerste procurator, die kwam, wenschte (evenals Pilatus had gedaan) het hoogepriesterlijk gewaad weer op den burcht Antonia te bewaren. De Syrische stadhouder kwam er aan te pas, die zich bij den overgang van de Herodiaansche op de Romeinsche regeering met een leger in Jeruzalem bevond. Men kwam overeen, dat een Joodsch gezantschap in hoogste instantie bij Keizer Claudius mocht gaan informeeren, hoe deze besliste. En het oordeel viel gunstig voor de Joden uit; alles bleef zooals het was. Naar het heette dankten zij dat aan de voorspraak van den jongen Agrippa (II) aan het Romeinsche hof, zoodat deze met de eer ging strijken en de procurator een zwak figuur maakte.

Verder heeft Cuspius Fadus zich bezig gehouden met in de grensgebieden van het Joodsche land orde op zaken te stellen en een einde te maken aan grensruzies gepaard met invallen over en weer van rooversbenden; toestanden, zooals men nog voor korten tijd in de Balkanlanden aantrof.

Buiten de bemoeiïng van den procurator vielen in 't vervolg de hoogepriesterbenoemingen. Dit recht had keizer Claudius verleend aan den broer (en schoonzoon!) van den gestorven Agrippa I nl. aan Herodes van Chalkis, een rijkje N.W. van Damascus in den Libanon. Hij had (echt Herodiaansch) Agrippa I's dochter, de jeugdige Berenike (Hand. 25 : 13) tot vrouw. Toen hij stierf (48), ging dit recht over op haar broeder, den jongen Agrippa II, die hem ook in Chalkis opvolgde.

Bij het procuratorschap van Cuspius Fadus moet onder het oog worden gezien de zeer netelige quaestie van den opstand van Theudas. Flavius Josephus vermeldt een valschen profeet Theudas (Theodorus), die had aangekondigd, dat hij — als weleer Elia — op zijn bevel een droog pad door de Jordaan zou doen ontstaan en daar doorhenen zou gaan. Fadus zag hierin — wel niet ten onrechte — het begin van een opstand tegen het Romeinsche gezag met een wonderteeken in te leiden. Een ruiterbende, door hem afgezonden, overviel Theudas, nog vóór hij aan de Jordaan toe was, doodde velen van zijn aanhang, nam anderen gevangen en bracht zijn afgeslagen hoofd als trofee naar Jeruzalem.

Lukas evenwel heeft den naam Theudas staan in een rede van Gamaliël (Hand 5 : 36), die tien jaren vroeger werd gehouden en het is niet alleen dezelfde naam, maar ook de gebeurtenis zelf past precies op die door Flavius Josephus verhaald: „Want vóór deze dagen stond Theudas op, zeggende van zichzelven dat hij wat was, dien een getal van omtrent vierhonderd mannen aanhing; die is omgebracht en allen, die hem gehoor gaven, zijn verstrooid en tot niet geworden; na hem stond op Judas de Galileeër in de dagen der beschrijving..." enz. Volgens Lukas' weergave van deze rede zou dus Theudas' aanhang al overrompeld zijn door de Romeinen vóór het jaar 6 na o.j., volgens Josephus na het jaar 44 na o.j.

Men heeft zich in allerlei bochten gewrongen om beide berichten te combineeren, o.a. door de goedkoope veronderstelling, dat er twee valsche profeten met name Theudas zouden zijn geweest, die dan beiden niet alleen denzelfden naam zouden hebben gehad, maar ook precies dezelfde historie, wat al heel onwaarschijnlijk klinkt. Van tweeën één: òf Lukas heeft bij vrije weergave van de rede van Gamaliël onder de voorbeelden door hem genoemd ook Theudas (een zeer typeerend geval!) opgenoemd zonder er aan te denken, dat Theudas pas tien jaren na deze rede optrad, òf — wat al te veel uit het oog wordt verloren — Flavius Josephus kan zich ook — ondanks zijn stellige tijdsopgave — vergist hebben, zooals hij bijv. uit den Perzischen tijd zoo dikwijls juist verhaalde voorvallen op een verkeerd tijdstip plaatste. In het laatste geval zou dit heele relaas dus niet onder dezen procurator verhaald moeten worden, ook al zegt

Josephus, dat dit het voornaamste voorval onder zijn procuraat was.

Opgemerkt zij nog, dat Lukas waarschijnlijk nog vóór Josephus schreef, zoodat hij niet aan hem ontleend kan hebben; dat hij slechts vaag aanduidt, maar dat Josephus met bijzonderheden op de hoogte is, terwijl toch beide teekeningen precies op elkander passen, zoodat hier wel degelijk aan één voorval (en niet aan twee) moet worden gedacht.

§ 2. *Tiberius Alexander. (?—48).*

Na de korte regeering van Fadus kwam Tiberius Alexander. Hij was een Jood uit een der rijkste en aanzienlijkste geslachten van Alexandrië, een oomzegger van den schrijver Philo, beroemd door zijn Joodsch-Grieksche wijsgeerige beschouwingen. Hij was een Jood — maar hij was een afvallig Jood, die den godsdienst der vaderen vaarwel had gezegd, een vergriekscht en geromaniseerd mensch. Een geweldige hongersnood teisterde tijdens zijn bewind Palestina (Hand. 11 : 28) [1])

Dezen procurator vielen twee zonen in handen van den befaamden rebel Judas den Galileeër; hij liet beiden, Jakobus en Simeon, aan het kruis slaan. In het jaar 48 vertrok hij, om, na onder Corbulo den veldtocht tegen de Parthen te hebben meegemaakt, het hooge ambt te bekleeden van landvoogd over Egypte.

In datzelfde jaar valt waarschijnlijk te Jeruzalem het z.g. Apostelconvent (Hand. 15 : 4), na de z.g. eerste zendingsreis van Paulus.

Tiberius Julius Alexander zullen wij evenwel nog in Palestina terugzien en wel in de staf van Titus bij het beleg van Jeruzalem.

§ 3. *Ventidius Cumanus. (48—52).*

Twee heel eigenaardige gebeurtenissen gaven blijk hoe buitengewoon prikkelbaar in dezen tijd de Joden waren. Bij het Pascha betrok als naar gewoonte een bende Romeinsch krijgsvolk de wacht

[1]) Het brengen van gelden uit Antiochië naar Jeruzalem had niet plaats daarna, maar daarvóór (althans indien deze hongersnood dezelfde van Hand. 11 vs. 28 zou wezen) evenwel na den dood van Agrippa I in 44 (12 : 25).

bij de buitenpoorten van den Tempel om alle oproer te voorkomen of in de kiem te smoren. Eén daarvan bukte zoo diep, dat hij zeker lichaamsdeel aan het publiek in den Tempel vertoonde (de wacht stond op het platte dak van de poort). Dit werd opgevat als een opzettelijk uitdagend gebaar en als een beleediging tegenover het Opperwezen en men liep naar Cumanus om den dood van den schuldige te eischen. Toen deze daartoe maar niet direct bereid was en het volk wilde toespreken, werd hij zelf grof gescholden en gehoond. Hij liet toen direct het heele garnizoen onder de wapenen komen en oprukken om de orde krachtig te handhaven en daarbij ontstond in de nauwe en bochtige vestingstraten van Jeruzalem, die vol feestgangers waren, een ontzettende paniek en zulk een geweldig gedrang, dat zeer velen onder den voet geloopen en gedood werden.

Op den weg van Jeruzalem over de enge bergpas van Beth-Horon naar het Noorden werd een keizerlijk slaaf, die hier reisde voor zaken, door roovers overvallen en van alles beroofd. Een strafexpeditie kreeg opdracht om de naastbijliggende dorpen er voor te doen boeten en uit wraak te plunderen. Daarbij gebeurde het, dat een Romeinsch soldaat een Wetsrol publiek verscheurde. De Joden van Jeruzalem gingen naar Caesarea om voor den procurator een massa-demonstratie op touw te zetten en den dood van den soldaat te eischen. De man werd opgeofferd ten bate van de rust en de Joden kregen hun zin.

Wat Cumanus ten val bracht was (evenals bij Pilatus) een gemeenschappelijke aanklacht door Joden en Samaritanen, die bij onderlinge twisten zich allebei verongelijkt gevoelden: men zou zoo zeggen, dat de procurator dan tamelijk onpartijdig moest zijn geweest. Joden, die door Samaria optogen naar den Tempel, konden meestal niet op vriendelijke behandeling van den kant der Samaritanen rekenen (Luk. 9 : 53). Hierdoor ontstond licht twist of handgemeen en hierbij was een zeker Jood doodgeslagen. Wraak was daarop gevolgd. Cumanus wilde liever de hand niet steken in dit wespennest en liet de dingen op hun beloop. Zoo grepen de vlammen verder om zich, die in het begin lichter gedoofd hadden kunnen worden. De Zeloten vielen onder hun bendehoofd Eleazar in

een talrijke troep Samaria binnen en verwoestten de dorpen te vuur en te zwaard, kind noch grijsaard werd gespaard, de zuigeling met de moeder vermoord.

Nu greep Cumanus in, leverde slag aan deze Zeloten, doodde velen en nam anderen gevangen. Samaritanen en Joden klaagden hem aan bij Quadratus, den proconsul van Syrië, die zich toentertijd te Tyrus ophield. De Joden, „omdat de Samaritanen het eerst begonnen waren," de Samaritanen, omdat hij het zoover had laten komen met hen, eer hij te hulp kwam. De Joden durfden hem daarbij te beschuldigen van omgekocht te zijn door de Samaritanen.

Quadratus kwam persoonlijk naar Sebaste (= Augusta, de nieuwe naam voor Samaria) om recht te spreken. Een aantal gevangen genomen Joden van de bende van Eleazar werden gekruisigd of onthoofd. Maar Cumanus zond hij naar Keizer Claudius om zich te verantwoorden; een deputatie van de Joden en een gezantschap van de Samaritanen moest de reis medemaken.

* * *

Wanneer Keizer Claudius recht zou spreken, wist niemand te Rome van te voren, hoe zot het uit kon vallen, ook al deed hij nog zoo zijn best. Hij verdiepte zich met den ijver van een verstrooid professor in allerlei détails, dwaalde heelemaal van de hoofdzaak af en dutte er bij den warmen Italiaanschen zomer ten slotte meermalen finaal bij in.

Ditmaal was de zaak al bijzonder ingewikkeld, te meer daar Cumanus en de Samaritanen geen kosten ontzagen om de invloedrijke gunstelingen aan het hof, die den keizer beheerschten, op hun hand te krijgen. De Joden echter wisten zich van den jongen Agrippa II te bedienen om de keizerin Agrippina, Nero's moeder, die in dezen tijd Claudius geheel tot speelpop had, op hun hand te krijgen. Daarmee hadden zij het pleit gewonnen. Claudius, dit vergeetachtig caricatuur van keizerschap, vonniste als volgt: de aanzienlijkste Samaritanen van het gezantschap werden ter dood veroordeeld. Cumanus werd afgezet en verbannen, zijn tribuun Celer, die het legertje had gecommandeerd dat de moordbende van Eleazar versloeg, werd in ketenen naar Jeruzalem gezon-

den: daar zou deze handhaver van het Romeinsch gezag voor het volle publiek onthoofd worden.

* * *

Wanneer een keizer er op gestudeerd had, hoe hij het prestige van het Romeinsche gezag voor de Joden openlijk te grabbel kon gooien, dan had hij geen beter uitspraak kunnen bedenken.

Om de maat vol te maken wees de keizer een zeer laaghartig man als opvolger van Cumanus aan. Tot nu toe waren als procuratoren steeds edele Romeinen uit den ridderstand gekozen. Thans zou het worden een vrijgelaten slaaf des Keizers, broeder van diens gunsteling, den aan het hof alvermogenden Pallas. De Joodsche hoogepriester had er zelf om gevraagd (en daarmee wellicht de gunst van Pallas gekocht). Het was een voor dien tijd ongehoord schandaal, deze benoeming van Antonius Felix.

§ 4. *Antonius Felix (52—59?)*

„Machtigste Felix!" (Hand. 24 : 3).

„Het was een erge onnadenkendheid en een kwalijk gepaste spaarzaamheid deze provincie, hoewel ze onbeduidend was, naar het gewone model te fatsoeneeren; indien bijtijds een drukkende overmacht met nietsontziende strengheid ware toegepast, indien een stadhouder van hoogeren rang ware gezonden met een legioen, — de provincie en het rijk waren groote offers bespaard geworden aan geld en bloed en eer," zoo zegt een beroemd geschiedschrijver. [1]) Inplaats van strengheid te oefenen was nu een krijgstribuun (wegens het uiteenslaan van een troep rebellen) op de plaats der terechtstelling te Jeruzalem openlijk als slachtoffer aan de Joden overgegeven. In plaats van den hooggeplaatste kwam een gewezen slaaf. En Felix behield den aard van een slaaf: „Koninklijk recht heeft hij uitgeoefend met de wreedheid en willekeur van een grillig slavengemoed" [2]).

[1]) Mommsen, Röm. Gesch. V. Hij vindt, dat feitelijk de Joodsche oorlog van 66 zich reeds sinds het jaar 44 geleidelijk ontwikkeld heeft.

[2]) Tacitus, Historiën V.

Toch kon de gewezen slaaf zich in zekeren zin een achterneef noemen van Keizer Claudius: zijn vrouw was een kleindochter van Marcus Antonius en Cleopatra. Maar in Palestina gekomen ruilde hij weldra deze voor een andere vorstendochter, voor Drusilla [1]). (Hand. 24 : 24). Zoo werd hij tevens tot schoonzoon van den overleden Agrippa I, den „koning Herodes". Drusilla was, goed veertien jaren oud, getrouwd met den „koning" van Emesa (N. W. van Damascus aan de Orontes) en gold voor een der allerschoonste vrouwen. Zoodra Felix haar had gezien, begeerde hij ze voor zich en bereikte dit door de bemiddeling van een hoveling van hem, een magiër van het eiland Cyprus, [2]) een zekeren Simon. De Joden beschouwden dit huwelijk als een geweldig schandaal, vooral omdat de eerste verloving van Drusilla — toen nog een kind — afgesprongen was op het weigeren van den bruidegom om zich aan de Joodsche wet te onderwerpen; nu had ze een volbloed heiden de hand gereikt en daarvoor haar wettigen man verlaten.

Felix deed wat hem goeddacht. Zijn broeder Pallas had te Rome bijna zooveel invloed als de Keizer zelf, tot hij — na Claudius' dood — in ongenade viel (gedood in 54).

De ontevredenheid in Judea en elders groeide met den dag. Maar men waagde het niet te klagen over dezen parvenu, wetende dat men daarmee te Rome zijn leven waagde en dat hij bijna even onaantastbaar was als de Keizer zelf. Het was maar het grootste ongeluk, dat *hijzelf* dit bovenal goed wist en *in volkomen gewetenloosheid* daarnaar handelde.

Door deze ontevredenheid groeide de partij der Zeloten ziendeoogen. Van rooverijen en moorddaden was het land vol. Bij deze chauvinisten school onder den dekmantel der vaderlandsliefde heel wat rapaille, zooals we trouwens reeds uit den tijd van David lezen, dat bij diens bende van desperado's ook vluchtte „alle man, die een schuldeischer had" (1 Sam. 22 : 2). Zoo ging het ook nu: wanneer later de Zeloten heer en meester zullen zijn in den Tempel van

---

[1]) De naam is de vrouwelijke vorm van Drusus: Drususje.

[2]) Sommigen denken dezelfde, die ook voorkomt Hand. 13 : 6 en wiens naam niet genoemd wordt (Elymas is titel).

Jeruzalem, zal hun eerste werk zijn om de schuldbrieven te verscheuren, die daar ter plaatse als in een soort hypotheekkadaster bewaard werden. Het is een eigenaardig feit, hoe volkomen stuurloos het later tijdens den grooten oorlog tegen Rome toeging: groote leidersfiguren ontbreken ten eenenmale.

In Felix' tijd dreigde Eleazar onder de Zeloten een groote macht als aanvoerder te krijgen. Door een plompe list wist de procurator met zijn slavennatuur hem in handen te krijgen. Hij noodigde hem uit tot een bespreking en gaf daarbij zijn eerewoord van hem vrijgeleide te zullen geven en... zond hem daarna met zijn medegezanten gevangen naar Rome ter bestraffing, met verbreking van zijn woord: *de „eer" van een slaaf!* Wat dat te beduiden had, was nu wel gebleken.

Overal werd nu jacht op de kleine benden Zeloten gemaakt en reeksen van hen aan kruisen genageld. Wanneer Felix bepaalde burgers treffen wilde, was het ook een gemakkelijk middel hen te stellen in staat van beschuldiging wegens geheime verstandhouding met de Zeloten om hen dan als Zeloten te straffen en te onteigenen en uit te plunderen. Een welbespraakt vleier, een advocaat, herdenkt dit bloedig werk later in de waardeerende woorden: „Door uw toedoen, o edelmogende Felix, zijn wij onafgebroken vrede deelachtig..." en spreekt dan van de groote dankbaarheid der Joden voor zulk een uitnemend regent! (Hand. 24 : 3).

In dezen tijd ontstond een nog heel wat fanatieker en duisterder partij dan de Zeloten; de beruchte Sicariërs, d.w.z. de dolkers, de mannen van het mes. Hadden zij het op iemand voorzien, dan gebeurde er niets openlijks, maar op een of ander moment ontstond rondom hem, bijv. in den Tempel, een groot gedrang en wanneer de menschen zich verspreidden, lag de man in zijn bloed te baden en mogelijk was de onbekende moordenaar wel een van degenen, die er jammerend en weeklagend bij stonden of die te hulp snelden om hem weg te dragen.

Eén van de slachtoffers van de Sicariërs was in die dagen de hoogepriester [1]) Jonathan, die zelf om dezen procurator Felix

---

[1]) D.w.z. hij was hoogepriester geweest in 37; maar ook na zijn afzetting

gevraagd had. Meermalen had hij hem vermaand maat te houden, daar hij, de hoogepriester, mede de verbittering moest dragen der verdrukten en mishandelden. Zóó duister en ondoorgrondelijk waren evenwel de ondergrondsche machten, die met sluipmoord en schrikaanjaging de Joodsche maatschappij dier dagen in opwinding hielden, dat men twijfelde of de dolk, die den hoogepriester Jonathan in den Tempel het hart doorboorde, niet was bestuurd door een Sicariërshand, waarin de procurator Felix tevoren zijn goudstukken had neergeteld tot betaling van dezen moord!

Jonathan had slechts den titel (en veel invloed) gehad; fungeerend hoogepriester (benoemd door Herodes van Chalkis) was van 47—59 (dus gedurende het heele tijdvak van Felix) Ananias (Hand. 23 : 2), de vergriekschte naam voor Hananja. Hij gaf wat karakterloosheid betreft, aan Felix slechts weinig toe. Hij had deel uitgemaakt van het gezantschap naar Rome, dat met Felix' procuratorschap de overwinning op de Samaritanen en op Cumanus gekocht had. Te Jeruzalem was hij gevreesd als een nietsontziend despoot, gewelddadig en roofzuchtig, die zelfs later, toen hij officiëel afgetreden heette, zoo'n tyrannie voerde, dat hij zijn eigen priesters van hun inkomsten beroofde ten eigen bate.

En bij al dat duister lag over Jeruzalem en het Joodsche land de zwoele stemming als van een politiek onweer, dat elk moment allesverwoestend kan losbreken.

Een Egyptische Jood, een valsch profeet, verzamelde in de woestenij van de bergen van Juda een aanhang van duizenden om zich heen, waarmee hij wou optrekken naar Jeruzalem. Zoodra deze valsche Messias den Olijfberg beklommen zou hebben, zouden de muren van Jeruzalem instorten als eens de muren van Jericho (Zach. 14 : 4). Daarop zou de ééne [1]) kohorte (Hand. 21 : 31), die het garnizoen van Jeruzalem vormde, door de overmacht der Joden vernietigd worden. Felix evenwel liet de rebellen door zijn krijgsmacht

---

nam hij een dergelijke invloedrijke positie in als ten tijde van Kajafas de oudhoogepriester Hannas.

[1]) De overste van de kohorte (St.vert. „bende"). Een kohorte was een bepaalde formatie Romeinsche hulptroepen; in onze militaire vaktaal een bataljon.

overvallen éér ze aan den Olijfberg toe waren en alles werd verstrooid en ten deele gevangen.

We zijn hiermee reeds aan het jaar 54 voorbij en in 55 of later zelfs, want deze scène speelde zich af, toen Claudius reeds van het tooneel afgetreden was en als keizer door zijn stiefzoon Nero was opgevolgd (54).

De Egyptenaar was verdwenen, en wel op zeer raadselachtige wijze. Het gevaar evenwel bleef bestaan, dat hij onverwachts hier of daar weer zou opduiken en nieuw tumult verwekken. De Romeinen waren op hun hoede en toen kort daarop (waarschijnlijk Pinksteren van het jaar 57) [1]) de overste van uit den hoogen burcht Antonia de heele menigte Joden in den Tempel in woest getier zag uitbreken en de Tempelpoorten gesloten zouden worden, toen ijlde hij met zijn soldaten daar ijlings heen en sleurde den man, die in het centrum van de wilde verwarring de klappen kreeg, geboeid met zich voort, meenend een goede vangst gedaan te hebben en eer te kunnen inleggen met den Egyptenaar, door wien na zijn mislukt profeetschap het Jodendom blijkbaar zich niet opnieuw wou laten bedriegen (Hand. 21 : 38).

Het bleek, dat hij zich vergist had. Het was de Apostel Paulus [2]), tegen wien de algemeene woede der Joden was losgebarsten. Het mag wel bijna een wonder heeten met 't oog op de tijden van toen, dat hij levend uit den Tempel ontkwam. Maar de Sicariërs zullen trachten de schade in te halen en hem met hun dolken wel weten te vinden, wanneer hij voor de tweede maal door den hoogepriester Ananias verhoord zal worden. Hun plan wordt echter verraden aan den overste Lysias (Hand. 23 : 21). Claudius Lysias, een tribuun van den rang van den ten pleiziere der Joden onthoofden Celer, wil zich liever buiten de zaak houden (als voorzichtig doch tegenover Paulus niet onwelwillend man), te meer daar te Jeruzalem de atmosfeer zwaar geladen is en hij de tegenwoordigheid van dezen Paulus een gevaar acht voor de rust. Hij zendt hem in den nacht

---

[1]) Zie Plooy, Chronologie blz. 70 en schema achterin.

[2]) Over hem en den raad van Jacobus, die hem in dit net verstrikt had, zie desverkiezend uitvoerig mijn boek: Met Paulus.

onder zware dekking naar Felix te Caesarea met een zoo mooi mogelijk opgemaakt rapport.

Den volgenden ochtend keeren de voetknechten van halfweg [1]) terug, het ruiterescorte brengt Paulus voor Felix.

Felix behandelde Paulus als gevangene niet onwelwillend (Hd. 24 : 23), maar hield de zaak slepende, wel twee jaren lang. Het was juist iets voor hem er op te speculeeren, dat een man als Paulus, die veel aanhang had, door zijn vele vrienden wel een groote som zou kunnen doen bijeenbrengen als losgeld (Hd. 24 : 26). Mogelijk zou Paulus zoo vrij zijn gekomen. Maar Paulus versmaadde dit. Wanneer de procurator hem af en toe eens wil hooren, spreekt de apostel tot den slaaf op den troon over dood en opstanding en vergelding in het hiernamaals. Bij zoo'n gelegenheid getuigt Paulus zoo met gloed voor Felix en zijn Jodin Drusilla, dat de procurator even onder den indruk komt en het te kwaad krijgt. „Hij heeft voor 't moment geen tijd meer ....ambtsbezigheden..." enz. Paulus moet nu maar gaan.

Het is als Johannes de Dooper aan het hof van Herodes Antipas en er zit zelfs een nieuwe incarnatie van Herodias bij. Maar gunstig steekt hierin het hof van Caesarea af: Paulus is er niet vermoord. Omdat hij een Romein was? Of omdat hier de stem van het geweten minder krachtig sprak dan bij Antipas en Herodias en dus met minder haat de reactie inzette?? Of omdat hij minder persoonlijk sprak??

Toen Felix werd afgezet, [2]) bleef Paulus gevangen.

§ 5. *Porcius Festus (59?—62).*

Felix kreeg Porcius Festus in zijn plaats. Hand. 24 : 27.

Te midden van de rij van allerslechtste procuratoren, die met Felix inzet, staat Festus als een fatsoenlijk Romein, bezield van

---

[1]) Misschien zijn zij niet heelemaal tot Antipater meegeweest, maar een goed eind dien kant uit. De marschprestatie is dan toch al enorm.

[2]) Meestal gezet thans in 59; vrijwel zeker tusschen 58 en 61; de taxatie verschilt van 55—61 en daarmee ook de chronologie van Paulus.

goeden wille, maar *niet bij machte* den Augiasstal te reinigen, dien Felix hem nagelaten had. De Sicariërs bleven het land in onrust houden, ja zelfs dook er weer in de woestenijen van Judea iemand op in den trant van „den Egyptenaar", die een aanhang verzamelde, maar weldra uiteengeslagen werd.

Evenals te Alexandrië waren ook te Caesarea Joden en niet-Joden zeer afgunstig op elkander. Toen Festus in functie trad, was er een geschil tusschen deze beide groepen der bevolking hangende voor het gericht des keizers. Weldra kwam de beslissing af: de Joden te Caesarea werden door Nero van hun burgerrechten beroofd, wat hen uitermate verbitterde. (Naar het heet zouden de anderen dit succes verkregen hebben door omkooperij van een hoog bureau-ambtenaar van Nero. [1])

In de gevangenis van zijn paleis te Caesarea vond Festus bij zijn aankomst als erfstuk van Felix den apostel Paulus. Daar hij — onbekend met het land — hem in Jeruzalem voor het Sanhedrin wilde doen terechtstaan, maakte Paulus gebruik van zijn Romeinsch burgerrecht om zich „op den keizer te beroepen," dw.z. hij eischte dat zijn zaak rechtstreeks te Rome zou worden afgedaan, omdat hij zag aankomen te Jeruzalem door de Sicariërs te worden vermoord. Hiermee was voor Festus deze zaak afgeloopen.

Daar hij evenwel rapporteeren moest over het geval en van deze specifiek-Joodsche quaestie als nieuweling in het land in 't geheel geen hoogte kon krijgen, zoo maakte Festus er gebruik van zich te doen voorlichten door Agrippa II, die hem met zijn ambtsaanvaarding kwam gelukwenschen. Hij was vergezeld van zijn zuster Berenike, die na den dood van haar oom Herodes van Chalkis naar dezen broeder was gegaan, die in alles zijn oom Herodes opvolgde. In Rome, dat niet gauw van een schandaal opkeek, uitte men zich nog vele jaren later over dit paar als over iets monsterachtigs. [2]).

Agrippa II was meer Romein dan Jood. Zijn vader had uit politiek

---

[1]) Beryllus, niet Burrus zooals men foutief „verbeterd" heeft (zie Schürer).

[2]) Berenike was nl. te Rome later goed bekend. Eenige jaren nadat Paulus voor haar terecht stond, huwde zij den koning van Cilicië, van wien ze weldra wegliep om naar haar broeder Agrippa terug te keeren. Na 70 woonde zij evenwel te Rome een tijdlang samen met den a.s. keizer Tiberius.

zich met een Joodschen godsdienstigen mantel omhangen en een masker van Joodsche vroomheid opgezet. De zoon zelf was door opvoeding van religie Joodsch, maar dit was bij hem enkel gewoonte en gedachtelooze sleur en uitwendig vertoon, omdat deze houding nu eenmaal paste aan den man, die het recht had te Jeruzalem hoogepriesters af te zetten en aan te stellen naar welgevallen. In zijn hart liet alle religie hem volkomen koud: goed voor uitwendig vertoon, als er eer mee viel in te leggen. De houding van Paulus en diens geminachte mede-christenen, die door hun godsdienst zich enkel haat en moeite en lijden op de hals haalden, was voor een natuur als Agrippa II een volkomen raadsel, een dweperij, die grensde aan ontoerekenbaarheid en een grillige eigenwijsheid: hij zelf liet bij de Wetgeleerden te Jeruzalem als deskundigen af en toe advies vragen, hoe het pas gaf in dit of dat bijzonder geval volgens de Joodsche wet te handelen.

We zien het smadelijk lachje, waarmee deze man van de wereld zich afwendt van de gloeiende geestdrift van een Paulus met de kille woorden: „Ja, ja, je praat me zóó maar even om, om óók zoo'n christen te worden!" Dat leek hem al te bespottelijk om het au sérieux te nemen.

Zoo'n man was echter uiteraard volstrekt niet fanatiek; hij sprak daarna met Festus over dezen Paulus vrij goedig als over een onschadelijke curiositeit, dien men wel kon laten loopen. De Sicariërs leken hem gevaarlijker tegenstanders. (Hand. 26 : 28).

* * *

Deze zelfde Agrippa II had onder 't laatst van keizer Claudius zijn vorstendommetje Chalkis mogen inruilen voor land, dat eens door zijn oudoom Filippus was geregeerd en later het begin had uitgemaakt van het rijk van zijn vader Agrippa I. Door de gunst van Nero kreeg hij daar één aangrenzende strook van Galilea bij en hij toonde zijn dankbaarheid door de stad, die den naam van zijn oudoom bewaarde, Caesarea Filippi om te doopen ter eere des Keizers in Neronia. Wanneer hij als Tempelheer te Jeruzalem vertoefde, bewoonde hij het oude paleis der Makkabeeën dicht bij den Tempel. Hij liet daarop een toren bijbouwen, van waaruit hij voort-

durend op zijn gemak in den binnensten voorhof van den Tempel kon kijken. De priesters lieten daartegenin een hoogen muur bouwen om hem dat te beletten en..... nu kon de Romeinsche wacht op de galerij aan de Westzijde óók niet meer het Tempelplein controleeren.

Agrippa II wendde zich — hierin ondersteund door Festus — tot Rome, om den muur afgebroken te krijgen. Het gelukte echter den Joden hun zin door te drijven, doordat een rijk van geld voorzien gezantschap Poppaea, de gemalin van Nero, voor de Joden wist te winnen.

* * *

Over Festus als ambtenaar is niets dan goeds bekend. Tegenover de zaak van Paulus schijnt hij verlegen gestaan te hebben als volkomen onbegrijpelijk voor een outsider als hij, tegenover hem zelf niet direct onwelwillend, zooals ook wel blijkt uit de houding, die de centurio aannam, die Paulus naar Rome geleiden moest. Het rapport over Paulus zal niet ongunstig zijn geweest.

* * *

In 't jaar 62 is Festus, nog in functie zijnde, gestorven. Hij had eenmaal tegen Paulus, toen deze over de opstanding sprak, vol verbazing uitgeroepen: „Dat is razernij, Paulus!" Nu was hij zelf overgegaan naar die Onbekende Wereld, waarvan hij niet wist.

HOOFDSTUK IV

DE TIJD VAN VOORTDURENDE ONRUST (62—66)

§ 1. *Interregnum. De anarchie van het jaar 62.*

Zalig de man, die, als hij beproefd geweest is, de kroon des levens zal ontvangen. (Jak. 1 : 12.)

De gestorven Festus was niet direct vervangen. En toch ware een vaste hand aan het stuur meer dan ooit noodig geweest om niet door de draaikolken mee te worden gesleurd. In Jeruzalem waren hoogepriesters afgezet en aangesteld door Agrippa II; natuurlijk ook die, welken den hoogen tempelmuur had doen optrekken om hem het uitzicht te belemmeren. Thans heerschte Hannas de Jongere, zoon van den ouden Hannas uit den tijd van Christus' lijden. Josephus prijst dien ouden priestervorst gelukzalig boven alle stervelingen, daar hij na zichzelven vijf zonen heeft zien staan in het hoogepriesterlijk gewaad (nog gezwegen van zijn schoonzoon Jozef Kajafas).

De jonge Hannas (vergriekscht ook wel Ananas geheeten) maakte van het interregnum gebruik om zelf naar de macht te grijpen. En hij buitte deze gelegenheid uit om al zijn vijanden en ieder, dien hij schadelijk voor zijn gezag oordeelde, uit den weg te ruimen. Onder een schijn van rechtspraak was het een mengelmoes van schrikbewind en lynchjustitie, die menigmaal op een steeniging uitliep. (Zoo ongeveer als men het zelfs tijdens Pilatus' regime heeft durven wagen met Stefanus).

Het bekendste onder Hannas' slachtoffers is de „Broeder des Heeren" Jakobus. Vóór en na hadden alle apostelen uit Jeruzalem de wijk moeten nemen; zelfs Petrus reisde met zijn vrouw (1 Kor. 9 : 5) de Joden in de Diaspora rond. Alleen Jakobus had stand gehouden en was meer en meer het hoofd geworden der Jeruzalemsche gemeente. Hij stond bijna nader aan het Jodendom dan aan het Christendom zooals dat toepassing vond in de Hellenistische

gemeenten door Paulus gesticht en was toch ruim genoeg van blik om wel degelijk de eenheid te gevoelen met een man als deze Paulus. Hij schijnt echter hoe langer hoe meer naar den Joodschen kant te zijn gedreven, zooals dat bij uiterst-rechtschen zoo dikwijls gaat; bij zijn laatste bezoek aan Jeruzalem moest Paulus de goede verstandhouding met Jakobus koopen met concessies, die hem onder zijn volgelingen uit Asia (die hij bij zich had) feitelijk onmogelijk moesten maken voor het vervolg. Deze menschen toch moesten vóór de Tempelpoort blijven staan, terwijl Paulus — als Jood — daarbinnen trad om zijn in verstandhouding met Jakobus op zich genomen gelofte te gaan vervullen bij het altaar. De Joden, die Paulus beschuldigden deze Aziatische Christenen uit de heidenwereld te hebben meegenomen binnen het verboden Tempelterrein als volkomen met de rasechte Joden gelijkgestelden, hadden Paulus' standpunt in al zijn consequenties beter gevat dan Jakobus en zelfs dan Paulus zelf: inderdaad — *àls* er dan Tempelbezoek door de Christenen moest blijven gebeuren, dan ware *dit* voor een man als Paulus het eenigst standpunt geweest dat bij zijn optreden buiten Jeruzalem paste.

Voor Jakobus den Broeder des Heeren niet. Hij verschilde met de Joden daarin, dat deze den Messias nog verwachtten en dat hij overtuigd was, dat deze in den persoon van Jezus van Nazareth al gekomen *wàs*. Hij zelf echter leefde geheel als een Jood, om „eerste klas" te blijven; zelfs als een Nazireeër, zegt Eusebius. Zijn knieën waren vereelt („als die van een kameel", die geknield wordt op- en afgeladen, zegt een landgenoot), vereelt van het dagelijks knielen voor zijn volk, zijn geliefd Jodenvolk. Natuurlijk deed hij dat in den Tempel (ondanks de woorden van Jezus, later opgeteekend in Joh. 4 : 23).

Onder het Joodsche volk genoot hij, die zóó streng naar de Joodsche wetten leefde en zelfs in voortdurend Naziraat, de grootste achting en diepsten eerbied. „Jakobus de Rechtvaardige". Zoo stond hij te Jeruzalem onder de Joden bekend. Het scheen, of de ergernis d.i. het „schandaal" van het kruis (1 Kor. 1 : 23) in dit geval was weggenomen. Het scheen zoo, maar was zoo toch niet.

 Inderdaad, voor Farizeesche vijandschap was deze man veilig,

maar de verpolitiekte Sadduceeën zagen in den Nazireeër met diens sterken aanhang te Jeruzalem een gevaar[1]). En zoo liet Hannas dan ook dezen „Rechtvaardige" uit den weg ruimen.

Naar verhaald wordt, zou men hem gevoerd hebben boven op de tinne des Tempels om hem te dwingen te verklaren, dat Jezus *niet* de Messias was geweest, maar zou hij voor het volle volk des Tempels integendeel getuigd hebben van zijn geloof in Hem als de Christus, die komen zou op de wolken des hemels; daarop zouden de Joden hem van boven af neergeworpen hebben in de gapende diepte[2]) en, daar hij nog levensteekenen gaf, door verdere steeniging hebben afgemaakt. Stervende zou hij — evenals Jezus en Stefanus — nog hebben gebeden voor zijn vijanden en zijn volk.

Het zal ongetwijfeld bij een deel van het volk, zoowel Joden als Christenen, groote verontwaardiging hebben gewekt, deze „terechtstelling" van den Joodschen Nazireeër.[3]) Maar het Joodsche volk ging niettemin over tot de orde van den dag.

Jeruzalem zou binnenkort nog wel erger moordtooneelen dagelijks te zien krijgen!

Slechts drie maanden heeft Hannas de Jongere zijn schrikbewind

---

[1]) Zie over zijn persoon en ook over deze opvatting bijv. P. J. van Melle, De Koninklijke Wet (= Brief van Jakobus), Inleiding.

Vergelijk ook voor de situatie in het Sanhedrin Hand. 23 : 6.

[2]) Men begon met zulk een afwerpen van een hoogte in die dagen altijd een steeniging. Bij den dood van Stefanus zal het niet anders zijn toegegaan.

[3]) Origenes vertelt, dat volgens Flavius Josephus de Joden later in de verwoesting van Jeruzalem een straf zagen voor den moord op dezen Rechtvaardige. Maar in geen enkel thans bekend exemplaar komt deze uitlating voor; men houdt die dus voor een toevoeging, die in het exemplaar van Origenes heeft gestaan en wel een interpolatie van Christelijke zijde. In dat geval moet het wel van een fel Jakobiet zijn geweest. Want een Christen denkt hierbij veeleer aan de vergelding voor het vergoten bloed van den Eenen Volkomen-Rechtvaardige (Matt. 27 : 45: Zijn bloed kome over ons en onze kinderen!).

Wel is bij Josephus een eigenaardige zinspeling te vinden op straf voor een gebeurtenis dezer dagen van heel anderen aard (en in ons oog volkomen onbeteekenend): Agrippa II had aan de Levieten van het zangkoor toegestaan priesterkleeding te dragen en hun aantal uitgebreid. „Hoewel dit alles tegen onze wetten streed, die nooit overtreden zijn geworden, zonder dat God een strenge straf daarover gebracht heeft." Echt Farizeesch: de mug en de kemel! (Josephus was van huis uit Farizeeër) Dit als oorzaak voor Sions val!

uitgeoefend. Toen werd hij door Agrippa II, die zag aankomen dat het mis ging en die als Tempelheer bevreesd werd voor de medeverantwoordelijkheid van wat in zekeren zin zijn hoofdambtenaar was, afgezet. Het gruwelijke bewind van dezen Hannas was trouwens allerminst geweest in den geest van den als Romein loyalen, als Jood onverschilligen, Agrippa II.

§ 2. *Lucceus Albinus (62—64).*

Welaan nu, gij rijken, weent en huilt.
(Brief van Jak. 5 : 1).

Niets ware noodiger geweest voor het land dan een man, die zonder aanzien des persoons streng recht deed en tegelijk strikt rechtvaardig was. Albinus was precies het tegendeel van zoo iemand; hij liet ieder zijn gang gaan, zelfs in de schandelijkste practijken, mits hij hèm, den procurator, van den buit zijn portie meegaf. Hij was voor geld bereid ieder tegemoet te komen. Het leek wel, of hij slechts één plicht kende: die om zichzelf zoo snel mogelijk rijk te rooven.

Zijn bewind kwam dan ook bijna met anarchie overeen. In plaats van den afgezetten Hannas deed de oud-hoogepriester Ananias (Hand. 23 : 2), die nog altijd het grootste aanzien genoot, een greep naar de macht. Niet met eenig hooger doel of om eenige principiëele reden, maar, evenals Albinus zelf, met het eenigst doel zichzelf rijk te rooven ten koste van het arme land. Hij hield er een bende krijgsknechten op na, die — onder voorwendsel van kerkelijke inkomsten te innen — het land leegplunderden; zelfs de tienden van het koren, waarvan de lagere priesterstand moest bestaan, liet Ananias hun van de dorschvloeren wegrooven ten eigen bate, zoodat ze dreigden te verhongeren. Albinus liet hem begaan, mits de procurator door Ananias grof betaald werd uit den buit.

En ook de Sicariërs liet Albinus begaan. Wanneer moordenaars uit hun midden gegrepen werden, dan kon men ze van den procurator loskoopen. De Sicariërs pasten daartoe weldra een zeer origi-
 neele methode toe, die hun niets kostte en een ander het gelag deed

betalen. Zij namen een of ander notabel persoon gevangen, of zelfs een groep ervan, en wisselden die dan in tegen gevangenen van hen bij Albinus. Natuurlijk moesten dan de naaste verwanten of betrekkingen van de gijzelaars der Sicariërs weer op hun beurt Albinus schadeloosstellen. Ananias' zoon Eleazar was „hoofdman des tempels" (verg. Hand. 4 : 1), het hoogste ambt na den hoogepriester. Diens geheimschrijver werd door de Sicariërs opgelicht en eerst teruggegeven, nadat door toedoen van Ananias tien hunner van Albinus waren losgekocht; een frappant geval van hun tactiek. Het leek wel, of de gevangenissen er alleen waren om fatsoenlijke menschen achter slot en grendel te zetten om hun geld af te persen, zei men, niet zonder sterke overdrijving (men vergelijke de behandeling van Paulus onder Felix!).

Toen Albinus werd teruggeroepen, liet hij nog vóór zijn vertrek een aantal der ergste boeven, die gevangen zaten, onthoofden, om zijn rechtvaardigheid den volke te verkondigen, en de rest van de gevangenen loopen om zijn mildheid ten toon te spreiden. Men klaagde, dat daardoor het land bij de komst van zijn opvolger krioelde van roovers.

Om duidelijk te laten zien tot welke anarchie het land der Joden was vervallen onder Albinus en hoezeer het hoogepriestersambt tot een caricatuur was geworden, leverden twee hoogepriesters het stichtelijk tooneel van een schisma; met hun aanhangers leverden zij elkander straatgevechten binnen Jeruzalem. De eene was door Agrippa II pas afgezet, maar weigerde af te treden, de ander was de nieuwe pretendent. Beiden heetten zij Jezus maar waren vertegenwoordigers van verschillende priesterfamilie's.

Geen onverkwikkelijker tafereel, dan dit Jeruzalem waarover reeds de schaduw van den ondergang viel. Tevergeefs zoekt het oog één groote historische figuur of speurt de blik naar een grootsche verheffende bezieling. Het is alles even klein en benepen, vol klein partijgedoe en grof eigenbelang, en (hooger idealen met voeten tredend) blind egoïsme.

§ 3. *Gessius Florus.*

Voorts zag ik alle verdrukkingen, die onder de zon geschieden en aan de zijde hunner verdrukkers is de macht. (Pred. 4 : 1).

Het spreekt reeds boekdeelen, dat men, bij Gessius Florus vergeleken, zijn voorganger Albinus nog zoo kwaad niet vond. Hij had zijn benoeming te danken aan het feit, dat zijn vrouw een vriendin was van de vrouw van Nero.

Het leek wel, of hij er trotsch op was de grootste schanddaden openlijk te bedrijven; en van zijn vrouw, die mede was gekomen uit Rome, wordt verteld, dat ze in boosheid niet voor hem onderdeed. Wat Albinus in 't klein had gedaan, deed hij in 't groot door heele steden en dorpen leeg te plunderen, zonder daarom kleinere buitenkansjes te verwaarloozen. Tal van Joden vluchtten naar elders. „Onder de wreedste volken kon men geruster leven". Flavius Josephus noemt hem een beul en roover zonder eenig mededoogen. De rooverbenden hielden daarbij van hun kant erger huis dan ooit te voren; wanneer zij aan Gessius Florus geregeld zijn inkomsten deden toekomen uit den buit, dan konden zij vrij gerust zijn bij hun handwerk.

Het land dreigde een chaos en woestenij te worden en het geteisterd landvolk geraakte in wanhoop.

Het voorplein van de synagoge te Caesarea, waar de Joden korten tijd te voren van hun burgerrechten beroofd waren, behoorde aan een Griek, die het hun niet wilde verkoopen, maar slechts één nieuwen doorgang liet. Die er werkplaatsen op wou laten bouwen, waar dus het ambacht zijn gang zou gaan op de sabbatten, dat in de synagoge dienst zou zijn. Voor een geweldige som geld kochten de Joden Florus om, teneinde hem dit te beletten, maar deze vertrok na het geld opgestreken te hebben naar Sebaste zonder verder van het conflict eenige notitie te nemen. Tijdens den dienst in de synagoge brachten de heidenen op het voorplein op
 een geïmproviseerd altaar heidensche offers om de Joden te tarten.

Toen het bij het uitgaan van de synagoge tot een kloppartij kwam, dolven de Joden het onderspit. De kleine bende ruiterij, die te Caesarea op dit oogenblik zich in garnizoen bevond [1]), was onmachtig om den burgeroorlog in de stad te keeren en de Joden moesten de stad uitvluchten. Hun wetsrollen namen ze, als hun kostbaarste goed, mee. Zij deden hun beklag bij Florus te Sebaste en herinnerden hem aan het ontvangen geld en eischten, dat hij naar Caesarea zou gaan om de rust aldaar te herstellen.

Hetgeen hij, zegt Josephus, verplicht was, niet alleen ambtshalve maar ook wegens het aangenomen geld. (De zedelijke verplichting van een ambtenaar om zijn omkoopbaarheid gestand te doen!) Vertoornd over de eischen der Joden om den koop na te komen, zette hij onder een nietig voorwendsel de deputatie gevangen. Het teekent beter dan iets anders de onbeperkte willekeur van den man; zijn voorganger kwam tenminste zulke betaalde afspraakjes altijd netjes na! Waar moet het heen in een geordende maatschappij, als men niet eens meer staat kan maken op een pas omgekocht ambtenaar, maar er per slot van rekening ook nog door wordt gevangen gezet zonder eenig resultaat te hebben gehad? Dat is een onhoudbare toestand!

De verontwaardiging was buitengewoon groot en sloeg door een buitengewoon brutaal en ontactisch optreden van Gessius Florus weldra naar Jeruzalem over. Tot nu toe had hij geroofd en geplunderd in 't groot en in 't klein en het land had alles van den gunsteling van Nero verdragen. Hun eigen hoogepriester Ananias gaf volstrekt geen beter voorbeeld. Maar nu wilde Florus een aantal talenten nemen uit den Tempelschat, die als onschendbaar gold en buitendien als eenigst veilige depositobank — als dáár het geld niet langer veilig was, dan hield alles op. Buitendien voelde het volk dit aan als een rechtstreeks bestelen van de Godheid zelve. En het was ditmaal niet een betrekkelijk gering kapitaal, bij uitzondering te gebruiken voor een doel van algemeen nut en drin-

---

[1]) Het is opvallend, hoe klein de bezettingen in Palestina waren en hoe ontbloot van garnizoen zelfs de belangrijkste hoofdsteden, in dezen critieken tijd.

gende noodzakelijkheid als met Pilatus' waterleiding. Neen, het was een gewone roof ten eigen bate van een ongehoorde som en men kon verzekerd zijn, dat wanneer een man als Florus eenmaal den glans van het Tempelgoud onder de oogen had gehad, hij niet zou rusten, zoolang er te Jeruzalem in den Tempelburcht nog eenig kapitaal van belang overbleef. Ondanks alles wat Palestina in het laatste tijdvak aan brutale plundering had gekend was deze nieuwe greep naar het heilige tempelgoud ongehoord. Toch stond ook nu het Jodendom van Jeruzalem niet op om gewapenderhand Tempel en Tempelschat te verdedigen. Alles bij dezen bloedigen opstand vol woeste wreedheid was van het begin tot het eind even kleinzielig en stuurloos. Men nam niet onder krachtige leiding maatregelen van verzet. Maar een volksoploop op het Tempelplein te Jeruzalem, haalde zijn hart er aan op, toen daar de plannen bekend werden om op allerlei wijze den landvoogd uit te schelden en te smaden, terwijl sommigen gingen collecteeren voor den armen Gessius Florus, die zoo berooid was en zoo dringende behoefte had aan geld. Op den procurator werkte dit alles als de roode lap op den stier. Met een legerbende verscheen hij te Jeruzalem. Men ging hem buiten de poort tegemoet om hem plechtig te ontvangen, maar de officier, die aan het hoofd van een peleton ruiters vooruit reed, aan de spits van den opmarsch van Gessius Florus, riep den Joden toe, nu eens te durven schelden op dezelfde manier als laatst te Jeruzalem, als ze kerels waren. En meteen liet hij zijn ruiters chargeeren op deputatie en volksmenigte, die halsoverkop naar de smalle poort terugvluchtten om zich in de stad te redden. Dit begin voorspelde al niet veel goeds. Toen de procurator zelf daarop in de stad verscheen, eischte hij bestraffing der schuldigen. De daders echter waren onbekende mannen uit het volk, dat dagelijks Jeruzalem in- en uitging. Toen nu de schuldigen niet te vinden waren, koelde Gessius Florus zijn woede aan de onschuldigen; de bovenstad werd aan zijn soldaten ter plundering overgegeven, waarbij veel volk omkwam en een aantal der aanzienlijkste burgers werd luk-raak gegrepen en aan het kruis genageld. Er waren er verscheiden met Romeinsch burgerrecht bij, bij wien dit (volgens Romeinsch recht) een groote gruwel was; maar op wat recht was

werd door den razenden Gessius Florus ook ditmaal niet gelet.

Tevergeefs had de Berenike van Agrippa II een poging gedaan om zijn harde hart te vermurwen door blootvoets voor hem te verschijnen om voor de Joden om genade te smeeken. Deze vrouw van onzuiveren levenswandel vinden wij bij deze gelegenheid, terwijl Agrippa II in Egypte vertoeft, te Jeruzalem om een Nazireërsgelofte te volbrengen, waarbij het hoofdhaar behoorde te worden geofferd en geheel afgesneden. Haar poging tot bemiddeling werd door Florus totaal genegeerd; zelve ontkwam zij met moeite aan de woede der soldaten, voor wie zij zich in een schuilhoek verbergen moest, die door haar lijfwachten werd behoed dag en nacht.

In den Tempel liepen de priesters rond met tot teeken van droefheid gescheurd gewaad om de menigte tot bedaren te brengen om erger af te wenden; deze leden van de Sadduceesche priesteradel waren er voorzeker de mannen niet naar om als leiders op te treden in een opstand tegen Rome. Rome's macht was *hunne* macht.

Den volgenden dag zouden twee nieuwe kohorten krijgsvolk het garnizoen komen versterken en Gessius Florus zou zelf van de burgers van Jeruzalem verlangd hebben deze troepen tegemoet te gaan om hun het „welkom" toe te roepen. Natuurlijk moest een dergelijk onverstand tot nieuwe botsing aanleiding geven onder de gegeven omstandigheden. Van weerskanten wantrouwde men elkander, van weerskanten nam men half tegen wil en dank een uitdagende houding aan en voor men 't zelf recht wist, vielen er scheldwoorden en smaadredenen. De Romeinsche soldaten maakten daaraan een einde door met het tweesnijdend zwaard in de vuist een aanval te doen op het publiek, dat in paniek terugstoof naar de stad. Maar de menigte was talrijk en de poorten waren nauw. Vóór de toegangen lagen de lijken tot onherkenbaar wordens toe vertrapt. Het was de bedoeling der Romeinsche officieren om mèt de Joden samen gelijk straks de poorten van den Tempelburcht binnen te dringen en zoo tevens den Tempelschat in handen te krijgen. Maar dit mislukte. In de smalle vestingstraten van Jeruzalem, dikwijls meer steeg dan straat, werden de soldaten van alle zijden van de platte daken met steenen bekogeld en telkens

weer in nauwe doorgangen belet om voort te komen. Tijdens deze verwoede straatgevechten slaagden de Joden niet alleen er in om den Tempelburcht te bezetten, maar zelfs om de galerij, die de brug vormde, die Tempel en garnizoensburcht Antonia verbond, af te breken. Zoo werden Tempel en Tempelschat dan ten slotte toch beveiligd, al was het meer geluk dan wijsheid dat ten slotte de dingen zoo geloopen waren.

Daar Gessius Florus inzag, dat zijn macht te gering was om aan een geregeld beleg te beginnen, trok hij af, na met het bestuur der stad de afspraak te hebben gemaakt slechts — als vroeger — één kohorte als garnizoen in den burcht Antonia te leggen en dan niet die, die de bovenstad geplunderd had.

§ 4. *De breuk met Rome.*

„Wij hebben geen koning dan den Keizer!" De Joden tot Pilatus. (Joh. 19 : 15).

Nog ware een vreedzame ontknooping mogelijk geweest na dit zoo bloedig voorspel.

Gessius Florus had zich om hulp gewend tot den proconsul van Syrië, Cestius Gallus. Tegelijkertijd ontving deze klachten uit Jeruzalem om deze stad in bescherming te nemen tegen haren moedwilligen procurator. Ook een rapport van koningin Berenike (dat wel met een *Jeruzalemsche* rietpen geschreven zal zijn!) maakte bij Cestius Gallus twijfel gaande, wàt er nu eigenlijk was voorgevallen. Om zich zekerheid te verschaffen alvorens zelf in te grijpen, zond hij — zeer wijs en voorzichtig — eerst een opperofficier, den tribuun Neapolitanus, om ter plaatse een onderzoek in te stellen en over het gebeurde en den toestand te Jeruzalem rapport uit te brengen.

Deze tribuun nam den kustweg en ontmoette bij Jamnia Agrippa II op de terugreis van Alexandrië, die daar een gezantschap Joden had ontvangen uit de aanzienlijkste kringen van Jeruzalem om hun beklag te doen en hem om zijn voorspraak te vragen. Om hen niet aan te moedigen maar veeleer neer te zetten, zei hij hun, dat het hun eigen schuld was. De stemming onder deze Joodsche notabelen was

trouwens: geen verzet, maar verzoening. Omdat, zegt Josephus, het deze klasse van menschen was, die het meest bezat en dus bij een opstand het meest te verliezen had. Samen reisde men naar Jeruzalem door.

Het was geen blijde inkomste. Integendeel. Tot zeer ver buiten de stad kwam men hem vol respect tegemoet, maar vóór de poort stonden de vrouwen geschaard, wier mannen gevallen waren, en vervulden de lucht met hun gejammer en geweeklaag. In de stad bracht men Neapolitanus naar de markt van de geplunderde stadswijk met de leeggeroofde en leeggemoorde woningen en toonde men hem, „hoe de stad mishandeld was." Met een ter plaats bekenden dienaar van Agrippa II als adjudant hield de krijgstribuun een inspectietocht door de heele stad. Hij vergaderde met de notabelen en zijn conclusie was dat de stemming in de „muitende" stad niet onbevredigend was. Hij bracht een bescheiden bezoek aan den Tempel „om aan te bidden", maar vergenoegde zich met het betreden van den Buitensten Voorhof als niet-Jood. Daarna keerde hij terug om den proconsul van Syrië verslag uit te brengen.

Na zijn vertrek hield Agrippa II van uit het Makkabeeënpaleis, dat hem te Jeruzalem toebehoorde, tegenover den Tempel gelegen en door een brug over het dal er mee verbonden, tot de voor dit paleis op het plein verzamelde Jeruzalemmers een lang en klemmend betoog om hen tot onderwerping te vermanen. Zijn zuster Berenike zat op een troon naast hem.

Hij wist wel, zoo begon hij, dat dit geen stad van rebellen was; *anders ware hij niet in hun midden verschenen.* Dit is een oratorisch aanloopje, want de heele rede dient dan toch maar om hun de rebellie uit het hoofd te praten door er op te wijzen, hoe vroeger de Romein *evenmin* was te wederstaan, terwijl Rome nu nog veel machtiger was; hoe geen volk ter wereld dit had gekund; hoe de Joden vooral niet moesten meenen, dat God hen helpen zal, want God Zelf had deze macht van Rome zoo gewild; hoe zij toch moeten denken aan hun eigen welzijn, hun vrouwen en kinderen, hun Tempel. Hij eindigt:

„Ik neem deze heiligdommen, de Engelen Gods en ons gemeen-

schappelijk vaderland tot getuige, dat ik niets verzuimd heb van wat ik acht, dat tot uw bestwil moge strekken. Zoo gijlieden mijn raad opvolgt, zoo zullen wij allen vrede genieten, maar zoo gij u laat vervoeren door razernij, die u drijft, zoo wensch ik mij niet te verwikkelen in die gevaren, die gij best vermijden kunt." Bewogen eindigde hij, en ook Berenike liet haar tranen den vrijen loop.

Het volk antwoordde: *het ging niet tegen Rome, maar tegen Gessius Florus.* [1])

Hoe kunt gij dat zeggen, antwoordde Agrippa II, daar gij toch achter zijt met het betalen van de belasting en de verbinding met den burcht Antonia hebt afgebroken? Gaat dàt dan den keizer soms niet aan?

Daarop ging men onder leiding van het vorstelijk paar naar den Tempel. Men maakte inderdaad een begin om de verbindingsgalerij weer op te bouwen. De achterstallige schatting zou worden aangezuiverd, zoo werd beloofd; het was een groot bedrag, dat men achter was, maar met de inzameling werd werkelijk spoed gemaakt.

Agrippa, die zag, dat alles zoo naar zijn raad ging, meende nu een stap verder te *kunnen* en te *moeten* gaan: hij vermaande het volk om nu ook Gessius Florus weer te gehoorzamen; zoolang keizer Nero hem niet door een ander had vervangen, was dit onvermijdelijk.

Nu had hij evenwel de wonde plek geraakt. Een tumult brak los bij den naam Gessius Florus. Men had wèl Romeinsch willen blijven onder leiding van Agrippa II, maar niet onder den gehaten Florus, geen sprake van! Ja, nu keerde de volkswoede, onberedeneerd, zich tegen den raadgever zelf; Agrippa II moest haastig een goed heenkomen zoeken uit Jeruzalem en er scheelde niet veel aan, of hij was gesteenigd door de woedende menschenmassa: een ouderwetsche *spontane* steeniging, waarbij ieder in het wilde weg meegooide.

* * *

En nog altijd ware een vreedzame oplossing mogelijk geweest, bijv. door een ingrijpen van Cestius Gallus.

---

[1]) Zooals men bij ons in de eerste periode van den Tachtigjarigen Oorlog de fictie volhield, dat men alleen streed tegen Alva, maar niet tegen Filips II.

Maar Eleazar, de zoon van Ananias (en, ofschoon jong van jaren reeds Tempelhoofdman) speculeerde op de gunst der volksmassa, die meer anti-Romeinsch dan ooit was. Hij verbood om in den Tempel offers aan te nemen van of voor niet-Joden.

Dit was een besluit van verre consequentie, want daarmee verviel het dagelijksch offer voor den keizer, wat naar het gebruik van dien tijd gelijk stond met hem de gehoorzaamheid op te zeggen. Het hield in een regelrechte oorlogsverklaring aan den keizer zelf.

De hooge priesteradel der Sadduceeën schrok, want dáár zag men de gevolgen zéér wel in en vreesde men alles te verliezen en machten te ontketenen in het volk, die men niet meer kon bedwingen. Tevergeefs probeerden Hoogepriester en Overpriester om den jongen ijveraar van zijn standpunt af te praten: hij zette met de koppigheid der jeugd door; ook de Farizeeërs vermochten niets op het volk in dezen.

Het offer voor den keizer hield op (66).

Daarmee was het te Jeruzalem dan nu gekomen van een révolte tot een revolutie; van een ongeregeldheid en een tumult tot een officiëelen opstand tegen het Romeinsch oppergezag.

C. DE JOODSCHE OORLOG (66—70)

HOOFDSTUK V

CESTIUS GALLUS

§ 1. *De strijd tusschen de Joden onderling om het overwicht te Jeruzalem. Moordpartijen in het land.*

„Er zal dan groote nood zijn in dit land en toorn over dit volk". (Luk. 21 : 23).

a. *Het verdeelde Jeruzalem.*

In Jeruzalem waren de aanzienlijken allerminst van plan zoo maar het bestuur uit handen te geven om alles er aan te wagen, positie en bezit. En dàt om een verzet tegen Rome te beginnen, dat naar menschelijke berekening geen kans op slagen bood. Met uitzondering van een jong heethoofd als Eleazar den Tempelhoofdman moesten zij niets hebben van de overheersching van Jeruzalem door de opgewonden volksmassa. Maar zij voelden zich zwak tegenover den nationalen hartstocht, die ontvlamd was en zochten naar vreemden steun. Zij zonden twee gezantschappen; één, onder een zoon van Ananias, naar den procurator Florus en één, bestaande uit Herodianen, naar Agrippa II.

Gessius Florus verwaardigde hen niet eens met eenig antwoord, maar Agrippa II zond een aantal ruiters, afstammelingen van die bereden boogschutters, oorspronkelijk Partische Joden, die door Herodes den Groote in de Overjordaansche grensstreken als kolonisten waren gevestigd om daar de rust te handhaven tegen de grensstammen, om de Sadduceesche partij te helpen de rust te handhaven. Zij kwamen te Jeruzalem en bezetten de Bovenstad (het
 Z.W. deel). In handen van de rebellen waren reeds de Benedenstad

(het dal tusschen Bovenstad en Tempelberg met zijn zuidelijke verbreeding, terwijl in het N. daaraan grensde de Voorstad, die ook tot de Benedenstad behoorde). Ook de Tempelberg was in handen der oorlogspartij. Jeruzalem was nu verdeeld in twee vijandige legerkampen, die elkander met pijlen beschoten en bestreden.

Maar de soldaten van Agrippa, hoewel ervaren krijgslieden, konden niet op tegen de groote massa der woedende Joden en moesten de Bovenstad ontruimen om zich terug te trekken in het sterke zg. paleis van Herodes (in het N.W. ervan). De rebellen verbrandden daarop de paleizen van Agrippa (het oude Makkabeeënpaleis in het N.O. van de Bovenstad tegenover den Tempel) en de woning van den oudhoogepriester Ananias, gehaat thans bovenal als Romeinenvriend en man van de vredespartij (uit eigenbelang).

Het eerste werk van de overwinnaars — dit is teekenend — was, om zich in de kanselarij meester te maken van alle contracten en schuldbekentenissen en die alle te vernietigen!

De toestand was nu zoo: Een deel der Romeinsche kohorte hield den burcht Antonia, N. van den Tempel, nog bezet, maar was hier geheel afgesneden van de hoofdmacht, die — samen met Agrippa's soldaten — de paleisburcht van Herodes verdedigde.

b. De komst der Zeloten te Jeruzalem.

Intusschen hadden de Zeloten — onder aanvoering van Menahem, een zoon van Judas den Galileeër, zich bij overrompeling meester gemaakt van de bijna onneembare bergvesting Massada (Z. van Engedi, aan den W. rand van de Doode Zee op een steile, bijna ontoegankelijke rots gelegen) [1]). Te Massada was het arsenaal geweest van het Herodiaansch koningsgeslacht en de Zeloten hadden hier groote partijen uitstekende wapenen gevonden.

Nu kwam in dezen tijd met zijn Zelotenbenden uit Massada Menahem te Jeruzalem aan en nam terstond krachtig de leiding van den oorlog in handen. De resultaten waren direct zichtbaar.

---

[1]) Het was het laatste punt, dat de Romeinen heroverd hebben — zeven jaren later pas.

De burcht Antonia werd stormenderhand genomen en de bezetting over de kling gejaagd; een der torens van den paleisburcht van Herodes werd, daar muurbrekers ontbraken, in zijn fundeering ondermijnd, zoodat die dreigde in te storten. Het gevolg was, dat de soldaten van Agrippa hun accoord met den vijand maakten en tegen vrijen aftocht Jeruzalem verlieten. De Romeinen, overtuigd, dat men hun dit niet eens gunnen zou, verdedigden zich met den moed der wanhoop in de drie nog resteerende torens van het paleis, dat voor 't overige in handen van de Joden viel en verbrand werd.

Kort daarop viel hun ook de oude Ananias in handen, die met zijn broeder Ezechias (= Hizkia) zich in de regenbakken onder zijn afgebrand paleis had verscholen gehouden. Beiden werden vermoord als niet anti-Romeinsch genoeg. Zoo eindigde het leven van dezen man, die als een vreemd dwingeland laaghartig zijn eigen priesters had uitgeplunderd; de man, tot wien Paulus had gesproken: „God zal u slaan, gij gewitte wand!" (Hd. 23 : 3). Weldra bleek het, dat de Romeinsche bezetting, verdeeld over drie torens, zonder onderling verband en niet behoorlijk geproviandeerd, zich onmogelijk kon houden. De bezetting besloot zich aan de Joden over te geven op voorwaarde van lijfsbehoud; deze eischten van hun kant volledige ontwapening.

De Romeinen trokken nu uit; zoolang zij de wapenen bij zich hadden, leek het, of de Joden hun woord houden zouden, maar nauw waren die — naar den eisch — afgegeven, of de Joden vielen op de weerloozen aan en sloegen ze allen dood. *Het was op een sabbat.* Alleen de aanvoerder der Romeinen redde zijn leven, doordat hij aanbood zich te laten besnijden en Jood te worden.

c. *De verdrijving der Zeloten.*

Heel Jeruzalem was dus nu vrij van vreemde bezetting. Direct keerden zich de zwaarden der Joden tegen elkander. De Jeruzalemsche oorlogspartij had de Zeloten noodig gehad om het leger der vreemden uit de stad te verdrijven, maar het hoofd der Jeruzalemsche oorlogspartij, Eleazar de Tempelhoofdman, meende nu

de tijd gekomen te achten om bloedwraak te nemen voor zijn vader Ananias, die door de Zeloten was omgebracht.

Eleazar bracht de Jeruzalemmers onder het oog, dat men de Romeinen niet verdreven had om nu te buigen onder een andere „vreemde" dwingelandij; dit zag op Menahem, die despotiek over Jeruzalem als een dictator regeerde. Terwijl hij, in koninklijke kleedij, met zijn gevolg den Tempel bezocht, om te aanbidden, liet Eleazar, de Tempelhoofdman, hem overvallen. Men poogde hem te steenigen, zijn gevolg vluchtte uiteen, hij zelf verborg zich maar werd gegrepen. Eerst na het ondergaan van vele pijnigingen, als wraak waarschijnlijk voor den dood van Ananias, wachtte hem zelf de dood. Zijn aanhang vluchtte de stad uit, die zoo beroofd werd van haar beste krijgers en den militairen aanvoerder kwijt was. Een bloedverwant van Menahem, ook uit het geslacht van Judas den Galileeër, vluchtte naar Massada terug en had daar zeven jaren na het begin van den opstand nòg de leiding. Hij heette eveneens Eleazar (niet te verwarren met den gelijknamigen Tempelhoofdman).

§ 2. *Slachtingen overal.*

Als lammeren in het midden der wolven (Lukas 10 : 3).

De nationale vernietigingsstrijd van allen tegen allen bleek ontketend. Waar de Joden het sterkst waren, brachten zij heidensche minderheden om; waar de niet-Joden de meerderheid hadden, brachten zij de Joden om het leven.

In Caesarea werden alle Joden afgemaakt. Het zal wel wraak geweest zijn voor de uitmoording van het Romeinsche garnizoen te Jeruzalem; althans de procurator Gessius Florus liet den Joden met geweld de vlucht beletten, zoodat de moord officiëel werd gesanctionneerd. Van de wegen om Caesarea werden de reeds ontsnapte Joden zelfs geboeid teruggebracht.

In Skythopolis, het oude Beth-San, waar tusschen Joden en niet-Joden altijd de allerbeste harmonie had geheerscht, wilden de Joden in de stad meehelpen de vesting te verdedigen tegen de Joden buiten

de stad, die aan het oprukken waren. Ze werden echter niet vertrouwd en moesten buiten de stad kampeeren. Dáár werden ze den derden nacht overvallen en omgebracht; blijkbaar een preventieve slachting. Want de Joden van hun kant hadden evenzoo huis gehouden elders en vooral in de grenssteden heel wat plaatsen te vuur en te zwaard verwoest. Het was haat tegen haat, moord tegen moord, bloed voor bloed. Die van Damascus hielden hun plan voor den afgesproken Jodenmoord zorgvuldig voor hun vrouwen geheim, omdat deze meerendeels ijverige synagogebezoeksters waren; zij hielden de Joden gevangen in het sportterrein en bij het eerste gerucht van de Romeinsche nederlaag brachten ze hen om.

Van de niet-Joodsche steden waren het alleen Antiochië en Sidon, waar de Joden gespaard bleven; vermoedelijk omdat zij daar als ongevaarlijk werden beschouwd; in Tyrus daarentegen werden ze omgebracht. Vooral het bericht over Antiochië in Syrië is van belang, omdat dit een hoofdcentrum was voor Christelijke zendingsactie en omdat in dien tijd door de buitenstaanders Christendom en Jodendom veelal werden verward met elkander. Buitendien meent Mommsen dat, zoo Antiochië meegedaan hàd, ook naar Klein-Azië de Jodenmoorden zouden zijn overgeslagen, wat nu niet het geval was.

Vooral in Alexandrië in Egypte ging het ook erg toe. Hier had de onderlinge haat tusschen Jood en niet-Jood altijd voortgesmeuld onder de asch, sedert hier onder de regeering van Caligula de vlammen der dweepzucht zoo hoog opsloegen. Nu barstten de oude twisten opnieuw los en wel tijdens een bijeenkomst in den schouwburg om te beraadslagen over een ander gezantschap aan Nero. De landvoogd van Egypte was zelf van afkomst een Jood, diezelfde Tiberius Alexander, dien we vroeger als procurator in Juda hebben aangetroffen. Slechts met moeite kon hij de orde herstellen en niet dan nadat door de soldaten in de Jodenwijken een geweldig bloedbad was aangericht en vele huizen totaal waren uitgeplunderd. In deze provincie, met een Joodsch landvoogd nog wel! hakten dus de Romeinsche legioensoldaten zelve op de Joden in!

In Palestina en grenslanden zag het er dus hemeltergend uit. Van
 de Joden zegt hun eigen landsman Josephus, „dat zij al de men-

schen dood sloegen, die zij krijgen konden". De niet alleen uitgemoorde, maar ook uitgeplunderde steden en wijken beschrijft hij aldus: „Men zag de steden vol van de doode lichamen van oud en jong, van vrouwen, die moedernaakt en onbegraven lagen, zoodat er overal niets dan onuitsprekelijke ellende was en nog veel grootere gevreesd werd."

Wat nog leefde bracht in schrik en vreeze de nachten door.

* * *

De eenigste streek, waar in dezen tijd Joden nog veilig waren, was het voormalig gebied van Filippus den viervorst om Caesarea Filippi, waar in vroeger jaren Christus altijd volkomen gerust zich had kunnen bewegen en waar nu Agrippa II regeerde en de Joden beschermde.

In de door de Joden bezette streken waren zij evenmin als onder vreemden hun leven zeker, want de verdenking van Romeinschgezindheid of zelfs van gematigdheid was voor de Sicariërs voldoende om, nadat de dolken hun werk gedaan hadden, overvloedig te gaan plunderen.

Deze Joodsche onafhankelijkheidsoorlog mist allen adel. Het is een tafereel van fanatisme en bloed met plunderzucht en laaghartigheid, van benepen twist en tweedracht naast het uitbundigst chauvinisme.

En in de landen om Palestina was thans de Jodennaam zoo gehaat, dat zelfs wat geen Jood van ras was, maar zich bij het Joodsche monotheïsme had aangesloten, moest sidderen en moest vreezen om samen mèt de Joden van de plaats door zijn stadgenooten te worden verdelgd.

§ 3. *De veldtocht van Cestius Gallus tegen Jeruzalem.*

Wanneer gij zien zult, dat Jeruzalem van heirlegers omsingeld wordt..... (Lukas 21 : 20).

a. *Naar Jeruzalem.*

Cestius Gallus, de landvoogd van Syrië, had volstrekt niet stilgezeten, maar was niet zoo maar direct aan Jeruzalem toe. Hoeveel

tijd heeft het later Vespesianus met veel sterker strijdkrachten niet gekost om het land in het Noorden eerst te onderwerpen!

De proconsul volgde den kustweg en nam zijn hoofdkwartier te Ptolemaïs (= Akko). Zijn leger bestond uit één legioen (het 12e); 2000 van de beste soldaten uit andere legioenen gedetacheerd; zes kohorten en vier benden ruiterij; hierbij kwamen dan nog de hulptroepen van naburige vazalvorsten als koning Agrippa II, die voor een goed deel ook uit ruiterij bestonden. Met dit leger maakte hij van Ptolemaïs een expeditie tegen Galilea. De Joden volgden de tactiek om in de bergen te vluchten tegen zijn komst; de Romeinen plunderden dan de verlaten stad om ze ten slotte aan de vlammen prijs te geven. Heele troepen trainards, plunderaars en marodeurs, die bij den aftocht van de hoofdmacht nog waren achtergebleven, werden dan ten slotte nog door de Joden, die uit hun schuilhoeken terugkeerden, doodgeslagen.

Sepphoris de hoofdstad van Galilea (nu Tiberias onder Agrippa II behoorde), niet ver van Nazareth, een sterke vesting, was Rome trouw gebleven en haalde met gejuich de legerscharen van Cestius Gallus binnen, die van hieruit tochten in de bergen ondernamen tegen de gevluchte benden, die daar den kleinen oorlog bleven voeren, de guerilla.

Terwijl de proconsul verder trok en in Caesarea zijn troepen verzamelde, die nog op expeditie in Galilea waren achtergebleven, had zijn voorhoede reeds Joppe overrompeld, uitgemoord en verbrand.

De marsch ging vervolgens van Caesarea over Antipatris naar Lydda, dat eenzelfde lot wachtte. Men kwam hier ten tijde van het Loofhuttenfeest aan; de meeste menschen waren op pelgrimstocht naar Jeruzalem. Over de pas van Beth-Horon, waar eens Jozua de vijf koningen versloeg, trokken de Romeinen naar Gibeon, waar zij een kamp opsloegen.

b. De Joden gaan tot het offensief over.

Te Jeruzalem waren, juist met het oog op het Loofhuttenfeest, vele strijdbare mannen vergaderd. Ook de geestdrift was groot. Men had de driestheid den vijand in zijn legerkamp te gaan opzoeken en

te overvallen, nog wel op Sabbat, waarop de Romein natuurlijk heelemaal niet gerekend had. Tot nu toe was de Sabbat in den oorlog altijd de dag geweest om de *Joden* te overrompelen; nu ging het juist omgekeerd.

Onder de aanvoerders van de Joden, die hierbij op den voorgrond traden, worden eenige gewezen officieren genoemd van Agrippa, die hem lang gediend hadden, maar die nu naar de Joden waren overgeloopen. Waarschijnlijk is dit al geschied toen ze als ordehandhavers door de Vredespartij te Jeruzalem waren binnengelaten; het toont duidelijker dan iets aan, hoe onbetrouwbaar deze troepen geweest moeten zijn, die zelf het Joodsche bloed in de aderen voelden kloppen.

De aanval der Joden op de Romeinen in hun legerkamp te Gibeon was een aanvankelijk succes. Dat er *veel* meer Romeinen dan Joden zouden zijn gesneuveld (in een verhouding 25 tegen 1) wijst duidelijk er op, dat het meer een overrompeling was dan een slag. Tenminste aanvankelijk. Nadat de Joden door de voorste Romeinsche liniën waren heengebroken, verscheen de Romeinsche ruiterij op het terrein van het gevecht en nu keerde weldra de kans en moesten de Joden terug. Een deel van hen had nog kans gezien een partij van de Romeinsche tros (op wagens nog opgeladen) buit te maken en naar Jeruzalem te voeren.

De Joden bezetten de hoogten, die de opmarsch-linie van Gibeon naar Jeruzalem beheerschten; Cestius Gallus hield nog drie dagen zijn troepen in het legerkamp verzameld.

Daarop rukte Cestius Gallus met zijn gansche legermacht dichter op de stad aan, terwijl bijzondere afdeelingen uit de omliggende streken koren requireerden om zijn troepen te proviandeeren.

c. Cestius Gallus vóór Jeruzalem.

Agrippa II had twee afgezanten naar Jeruzalem doen gaan om in naam van Cestius Gallus volkomen amnestie aan te bieden, zoo de Joden de wapens wilden neerleggen en zich gewonnen wilden geven. Men hoopte in het Romeinsche legerkamp zooal niet de overgave van de stad daarmede te bereiken, dan toch dit te winnen, dat

er tweedracht zou ontstaan te Jeruzalem tusschen de Vredesparrtij en de Radicalen. De laatsten evenwel, om alle onderhandelingen af te snijden, overvielen de gezanten nog vóór de stad; een werd er gedood, de ander wist, hoewel gewond, nog te ontkomen.

Cestius Gallus ging nu onmiddellijk tot den aanval over en wel aanvankelijk met groot succes. De Noordervoorstad, waaromheen Agrippa I destijds zijn buitengewoon sterken muurbouw had moeten staken, werd genomen en uitgebrand. De Noordelijkste kant van Jeruzalem was de zwakste; ook Nebukadnezars leger viel van deze zijde aan.

Indien de proconsul van Syrië zijn eigen zin gevolgd had en den aanval terstond had doorgezet, zou hij groote kans hebben gehad de stad te nemen, daar een paniek heerschte en er geen leiding was. Maar de officieren van zijn staf rieden het hem af; men heeft zelfs aan verraad gedacht van den kant van Gessius Florus, die om een of andere tactische reden zou hebben tegengewerkt en zijn aanhangers had onder die onderbevelhebbers van Cestius Gallus die het beste ter plaatse kundig waren.

De Romeinsche bevelhebber had verstandhouding met de Vredespartij binnen de stad, die een aanbod had gedaan om hem binnen de stad te laten door een aan haar bewaking toevertrouwde poort te openen. Maar de Romeinen gingen op dat voorstel niet in, want de Joden waren alle vertrouwen kwijt en ze vreesden in de val te loopen. En weldra was het ook onmogelijk te volvoeren geweest, dit plan, want de Tegenpartij had lont geroken en de verdachte Jeruzalemmer groep van de muren af gesteenigd en ze zelf bezet.

d. De aftocht van Cestius Gallus.

Cestius Gallus echter had er geen begrip van, hoe verdeeld de stad onderling was en na een mislukten aanval op den sterken Tempelberg brak hij het beleg op. Omtrent de redenen tasten we in het duister.

Hij beschikte over een groote overmacht. Het kan zijn, dat het beleg van Jeruzalem hem tegenviel. Dat hij alleen de felle woede

zag van de desperado's, die den Tempelberg verdedigden en geen kijk had op de weifelende gemoederen van het andere deel der bevolking, is wel vast. Maar het waarschijnlijkste lijkt toch wel, dat er iets, ons onbekends, was voorgevallen in zijn rug, zijn verbindingsliniën meer naar den Syrischen kant heen, dat hem heel bedenkelijk leek en dat hij onder deze omstandigheden een langdurig beleg, zooals hij meende te moeten verwachten, niet meende te mogen wagen. Op het noodzakelijke van zijn spoedige aanwezigheid verder naar het Noorden wijst ook wel het overhaaste van den aftocht, zoodat hij zelfs zijn zware belegeringstros achter moet laten. Ja zoo halsoverkop marcheerde hij af, dat zelfs een aantal lastdieren gedood werden om de marschlinie niet te lang te rekken en te zeer te verzwakken bij een te verwachten flankaanval. In het open veld waagden de Joden zich er niet aan om hem lastig te vallen, maar in de rotsengten van de passen van Beth-Horon, waar de Romein zijn ruiterij niet gebruiken kon, overvielen hem de Joden en brachten met pijlen en steenen vooral aan den doortocht der bereden troepen groote verliezen toe. Met de kern van zijn leger snelde Cestius Gallus onafgebroken terug, heel naar zijn hoofdstad Antiochië, waar hij in den winter van het laatst van 66 aankwam.

Heel het Joodsche land was door den Romein ontruimd.

§ 4. *De aristocratie van Jeruzalem loopt over naar de oorlogspartij en neemt opnieuw de teugels van het bewind in handen.*

> Och, of gij ook nog thans erkendet, wat tot uw vrede dient! maar het is verborgen voor uw oogen!
> (Lukas 19 : 42.)

a. *Onder de pressie der omstandigheden.*

Er ging een golf van geestdrift over de overwinnaars. Met de roof van de uitgeschudde verslagenen van de pas van Beth-Horon trokken zij jubelend de stad binnen. Wat daarin van de vredespartij ook nu nog niet geneigd was om gemeene zaak met de rebellen te maken, had geen andere keuze dan alles in den steek te laten en uit de stad te vluchten. Zoo deden bijv. de hoofden der

Herodianen op een enkele na, die zijn blijven met den dood moest bekoopen. De mannen van het Sanhedrin echter maakten onder deze omstandigheden bonne mine à mauvais jeu en stelden zich aan het hoofd van de opstand. En zie — hun glorierijke namen, vanouds door den lichtglans van den Tempel omstraald, hadden nog wel zooveel klank, dat de massa zich daarin voegde. Tot hoogepriester nam men aan den jongen Hannas, die tijdens zijn vorig kort driemaandelijksch hoogepriesterschap het was geweest, die Jakobus den Broeder des Heeren had doen ombrengen en die daarmee zijn ultra-Joodsch fanatisme getoond had. Hem en de andere aristocraten van het Sanhedrin gehoorzaamde nu het vrijgevochten Jeruzalem.

Tot hoe lang?

b. De organisatie van de verdediging.

Men begreep natuurlijk heel goed, dat de Romein zou terugkeeren en wel versterkt! Derhalve verdeelde men het land in elf districten, ieder onder de dictatuur van een aanzienlijk man. Met de stad Jeruzalem, waar Hannas zelf bevelen zou, waren het er dus 12. Een volksvergadering in den Tempel keurde deze besluiten goed.

Men had van de gelegenheid gebruik gemaakt om zich den lastigen en energieken concurrent Eleazar, den zoon van Ananias, van den hals te schuiven. Deze Tempelhoofdman had Idumea toegewezen gekregen. Daar in het Zuiden zat hij ongetwijfeld het veiligst van allen; wel eigenaardig behoorde tot zijn district ook de vesting Massada, de schuilhoek der Zeloten, met wie hij in bloedveete leefde.

De latere geschiedschrijver Flavius Josephus was juist aan het andere eind des lands geplaatst. Zijn district was Galilea, juist het gevaarlijkste in elk opzicht, dat het eerst den schok van de aanrukkende nieuwe legers zou krijgen te weerstaan. Hij probeerde er als eerste voorwaarde voor doelmatigen weerstand den Joden eenig idee te geven van wat hun in de eerste plaats ontbrak: discipline, officieren en oefening.

Natuurlijk schreeuwden zulke mannen als Josephus, die vroeger hadden behoord tot de partij die tot vrede vermaande met het machtige Rome (dat hij door persoonlijk bezoek kende), nu na den politieken ommekeer van hun partij, dubbel hard en bralden ze oorlogszuchtig genoeg tot het volk om hun patriotisme thans ontwijfelbaar te toonen. Daarbij is volstrekt niet uitgesloten dat deze partij der „politieken" dacht in het diepst van de ziel: machtsvertoon kan nooit kwaad en kan zelfs een geschikt middel zijn om met den Romein eerder een eenigszins dragelijken vrede te sluiten straks en — nu *wij* de leiding hebben, zal het dan aan *ons* zijn om tot den vrede over te gaan. [1])

§ 5. *Josephus in Galilea.*

a. *Een onmogelijke taak.*

Als voorbeeld van de toestand van het land onder de dictatuur der Sanhedrin-partij te Jeruzalem en de voorbereiding van de tegenweer, bezien we thans de ontwikkeling in het district van Josephus (dit alleen was toen nog zijn naam, zonder Flavius er bij). Het blijft daarbij een groot bezwaar, dat wij hierover zoo eenzijdig ingelicht zijn. [2])

---

[1]) Terwogt, Het leven van den Joodschen geschiedschrijver F. J., is van oordeel, dat Josephus al eer is omgeslagen en reeds vóór zijn keuze uit eerzucht demagoog is geworden en aldus candidaat der Zeloten geworden voor den post in het Noorden. Hij ziet voorbij: 1e. dat alle gekozenen te Jeruzalem gematigden waren; 2e. dat ook in Galilea Josephus nog de vijandschap had van de echte Zelotenpartij.

[2]) Nl. door F.. Jos. zelf. Het zou de moeite loonen, indien wij ook nog beschikten over de historiebeschrijving van zijn tegenstander Justus van Tiberias. Het verhaal toch van Josephus zelf is voortdurend met zichzelf in tegenspraak, vol drieste verdraaiïng van de waarheid en brutale leugens. Alles om zijn scheeve positie in Galilea destijds goed te praten toen hij na den oorlog als beschermeling van de keizerlijke familie te Rome leefde. Terwogt zegt van zijn levensbeschrijving (Vita): „Het is bijna niet mogelijk zich een meer verward en met meer tastbare onwaarheden opgesmukt verhaal voor te stellen en dit geldt ook min of meer van zijn „Joodschen oorlog." Wel beroept hij er zich tweemaal op, dat Agrippa II het verhaal geheel volgens de waarheid had verklaard, maar..... die was toen al dood en buitendien is het oorspronkelijke stuk omgewerkt."

„Een jonge man, die naast aangeboren sluwheid hoogstens beschikte over rabbijnsche scholing, zou nu plotseling uit de vreedzame bevolking van Galilea een leger moeten vormen, dat stand zal moeten houden tegenover den aanval van in den krijg beproefde legioenen en in veldslagen vergrijsde veldheeren." [1])

Voor het burgerlijk bestuur stelde hij een raad vast van 70 notabelen uit Galilea (naar het model van het Sanhedrin dus), waaronder voor kleine geschillen colleges van zeven kwamen te staan in de afzonderlijke plaatsen. Verder wil hij ons wijs maken te hebben beschikt over een lijfwacht van 600 uitgelezen helden en 4500 gehuurde manschappen, 250 ruiters en 60.000 goedgewapende strijders met nog een landstorm (op papier) van 100.000 man; terzelfdertijd deelt hij ons mede, dat hij in zijn huis wordt belegerd door 2000 man van de andere partij onder kreten als: verbrand den verrader! en van het dak af toespraken houdt en tegen Tiberias moet optreden met 7, zegge zeven, ongewapende manschappen en een aantal leege visschersbooten, die een oorlogsvloot moeten verbeelden! Men krijgt dan ook soms den indruk, alsof hij zoo ongeveer *alléén* stond voor alles, door niemand volkomen vertrouwd, hoogstens geduld en niettemin met veel aplomb bevelen uitdeelde, die iedereen naar zijn eigen zin uitlegde en nakwam. De beide priesters uit Jeruzalem, die met hem mee waren aangekomen, Joazarus en Judas, waren, na de noodige tienden te hebben ingezameld, zich met dien buit weer in Jeruzalem gaan bergen.

Van de onderlinge moeilijkheden in Galilea krijgen wij het best een voorstelling door den blik te richten op drie plaatsen: het Romeinsch gezinde Sepphoris, het onderling verdeelde Tiberias en het Zelotische Giskala [2]). Hoe trad in deze drie uiteenloopende gevallen zoo'n „halve" als Josephus op? De burgers van Sepphoris wilden geen Joodsche bezetting, maar zouden zelf hun stad wel verdedigen. Josephus vond goed, dat zij zelf dan ook hun muren zeer versterkten en dacht er blijkbaar niet over de stad te blokkeeren,

---

[1]) Schürer, I 607.

[2]) Giskala ligt in het N. van Galilea. Wanneer men een lijn trekt van Kapernaum in N. W. richting naar Tyrus, ligt G. ongeveer op een derde van den afstand naar Tyrus.

verleende ze veeleer allen steun tot dit werk. Zoodra later de Romeinen in zicht kwamen, haastte zich deze getrouwe stad om Romeinsch garnizoen in te nemen; in werkelijkheid waren de muren zoo versterkt geweest om een Joodsche overrompeling of aanval beter te kunnen keeren, als de nood drong!

Heel dubbelzinnig is de houding van dezen Joodschen districtsbevelhebber Josephus te Tiberias. Deze oude hoofdstad van Galilea onder Antipas behoorde nu feitelijk tot het rijkje van Agrippa II (evenals de heele Westzoom van het meer van Galilea) en was daardoor in rang verlaagd, waarover groote ontevredenheid bestond. Er waren twee partijen, een rebelsche en een keizerlijk-gezinde en — als altijd — een weifelende middenmassa. Het was met goedvinden van den Farizeeër Josephus, dat de eerste het paleis van Agrippa II verwoestte (dat Antipas, die het had laten bouwen, met diermotieven had doen versieren, welk reliefwerk een gruwel was in Joodsche oogen); tegelijkertijd evenwel gaf Josephus bij de andere partij in bewaring Joodsche buit, die koning Agrippa II was ontroofd. Wel met het doel om dien zoo spoedig als doenlijk hem weer in handen te spelen en zoo toch niet geheel en al zijn gunst te verliezen — men kon nooit weten, hoe het afliep!

Niets teekent beter de situatie in Galilea, dan dat de man, die Rome het felst haatte, tevens de ergste vijand was van Josephus en hem zelfs naar het leven stond. Johannes van Giskala, het hoofd der Zeloten. Deze vond veeleer zichzelf geroepen om in Galilea de macht in handen te nemen dan deze Jozef, den zoon van Matthias (zooals Josephus toen nog heette), dien hem het Sanhedrin uit Jeruzalem boven het hoofd had geplaatst, nadat hij, Johannes van Giskala, hier het grove werk had mogen doen. Josephus trachtte in den beginne den man te winnen door hem een zekere onafhankelijkheid te gunnen, die hij hem toch niet ontnemen kon. Evenals de burgers van Sepphoris, zoo bouwt en versterkt de Zeloot uit Giskala zijn stad ook zelf. Josephus gunt hem daarbij groote voordeelen; alweer noodgedrongen. Waarvoor hij later (als hij hem er tòch niet mee gewonnen heeft) de verantwoording van zich zoekt af te schuiven. De voorraden koren van de keizerlijke schatting, die reeds waren ingezameld, verkocht Johannes; ook had

hij een soort monopolie om olijfolie (in Galilea toen overvloedig voorhanden) te verkoopen aan Joden elders die ze boven „heidensche" olie prefereerden; Johannes maakte daarbij reuze-winst, wat hem voor zijn oorlogstoerusting te pas kwam.

Onder den schijn van gezondheidshalve er de warme baden te gebruiken, intrigueerde hij tegen Josephus te Tiberias. Deze (kort tevoren elders in zijn huis belegerd) zou in die stad een rede houden, maar Johannes, die zich officiëel wegens zijn ziekte liet verontschuldigen, zond eenige van zijn Sicariërs op Josephus af, die alleen het leven kon redden door boven van zijn hooge spreektribune af te springen en in een bootje, dat aan den oever lag, over het meer henen te ontvluchten.

Josephus antwoordde op de dolken van Johannes met papier; hij liet circulaires rondgaan, dat de aanhangers van Johannes overal moesten worden verbannen en hun goederen verbeurd verklaard. Waar dit enkelingen of zwakke groepen waren, werden ze nu zonder tegenstand ontwapend.

Van het leger van 100.000 man, enz. hooren we bij dit alles niets! Te Tiberias zou hij 200 man bij zich hebben gehad maar men vraagt zich af, waarom hij dan voor die paar moordenaars van Johannes van de tribune afsprong en wegvluchtte? Zijn heele houding in Galilea werkt sterk den indruk, dat hij zich met doortrapte sluwheid in de onmogelijkste bochten kronkelt om een schijngezag te handhaven en zooveel mogelijk een allemansvriend te blijven en alleen tegen de Romeinen of Agrippa II iets onderneemt, wanneer het initiatief van anderen uitgaat en niet meer te keeren is. Enkel en alleen om toch maar den schijn van oppergezag te behouden. Zoo bijv. toen het er om ging om zwakke Romeinsche posten te verdrijven en als buit de voorraadschuren van Berenike te berooven. Of wanneer door anderer toedoen de onmisbare vesting Gamala [1]) is veroverd en men hem vraagt daar garnizoen in te leggen, wat hij als organisator van de verdediging niet met goed fatsoen weigeren kan.

---

[1]) Gamala lag waarschijnlijk op een steile heuvel, een dagreis Oostelijk van de zee van Galilea (Schürer I blz. 615 aant.) De stad behoorde aan Agrippa II; de bezetting was uitgemoord bij een oproer.

b. Het stuurlooze Jeruzalem grijpt in.

Johannes van Giskala zond onder leiding van zijn broeder een gezantschap naar Jeruzalem om de afzetting te vragen van dien Josephus, die niets van belang tegen de Romeinen ondernam, ja, die onder verdenking stond met hen te heulen. Waartoe matigde zich deze man dan zoo'n gezag aan?

We zien hieruit, hoe deze moorddadige Johannes het niet enkel om den persoon maar om de zaak van den opstand te doen was; de gecompliceerde Farizeeër Josephus had geen begrip voor dezen ruwen Galileeër, dien hij in zijn hart als Jood verachtte, omdat hij op de spijswetten niet zoo precies was als een Jeruzalemmer rabbijn.

Werkelijk had Johannes geen ongelijk daarin, dat uit Josephus' heele positie zonneklaar blijkt, hoezeer de organisatie van het verzet door de partij der gematigden in dit stadium den opstand heeft geschaad.

Door de voorspraak van een machtig vriend van Johannes, den Jeruzalemmer Simon den zoon van Gamaliël (welbekend) werd het gezantschap ontvangen. Een deputatie van vier geziene priesters werd uitgezonden om Josephus af te zeten en een legertje van 2500 man [1]) werd meegegeven om er kracht aan bij te zetten. Blijkbaar zag men in Jeruzalem zelf den bedenkelijken toestand in van een *verdeeld* Galilea, dat het eerst den stoot van den Romein zou moeten opvangen.

* * *

Voor Josephus werd een en ander streng geheim gehouden. Hij was evenwel in stilte reeds gewaarschuwd door een bode van zijn ouden vader Matthias, die te Jeruzalem woonde. En het was erg genoeg, deze tijding: aan de voornaamste steden van Josephus was last gegeven tot gewapend verzet tegen dezen „verrader" en de deputatie had opdracht hem levend of dood naar Jeruzalem te brengen: hij was zoo goed als vogelvrij verklaard.

Josephus nam onverwijld zijn tegenmaatregelen. Hij verzamelde

---

[1]) De 2500 man maken een eigenaardigen indruk tegen het reuzenleger van Josephus, maar..... op papier!

een leger, zoogenaamd om een Romeinsch hoofdman aan te vallen, die met twee kohorten voetvolk en een ruiterbende in de buurt van Ptolomaïs lag; in werkelijkheid kwam er van oorlog niet veel, maar hij had onder dit voorwendsel ten minste een legertje bij zich, waarmee hij Galilea doortrok, overal het landvolk waarschuwde voor de rooversbenden van Johannes en ze schrik aanjagende voor diens plannen, indien hij, Josephus werd afgezet. Zoo kreeg hij het gedaan, door vriendelijk optreden, dat een honderdtal notabele gematigde Galileeërs bereid waren, om in Jeruzalem intrekking te gaan vragen van zijn afzetting. Hij speculeerde daarbij listig op de verdeeldheid in die stad. De volksvergadering had hem officiëel — zoo het heette althans — benoemd; als voorgestelde weliswaar van het Sanhedrin. Nu was hij door het Sanhedrin afgezet zonder dat deze volksvergadering er in gekend was; hij adresseerde zijn gezantschap daarom aan deze laatste en zond ze onder een bedekking van 500 gewapenden naar Jeruzalem. En wel met succes: de afzetting werd herroepen en de priesterdeputatie werd bevolen om uit Galilea terug te keeren.

Deze priesterdeputatie had niet veel steun gevonden in het verdeelde en voor zulke Jeruzalemsche deputaties onverschillige Galilea. Behalve het woelige Tiberias stonden aan hun zijde de beide uitersten: het Zelotische Giskala (zooals vanzelf spreekt, daar Johannes van Giskala de oorzaak van de heele deputatie was) en Sepphoris. De laatste stad uiteraard, omdat haar elk nominaal gezag uit Jeruzalem goed was, om uitstel te vinden tot de Romein in de buurt was. Een enkele maal had het leven der vier gezanten zelfs gevaar geloopen, maar dat van Josephus nog veel vaker.

Op het tegenbevel uit Jeruzalem besloten twee der gezanten onder bedekking naar die stad terug te keeren om te rapporteeren en opnieuw een omslag te bewerken; de beide anderen zouden blijven om een soort voorloopige tegenregeering te vormen.

Maar Josephus wist ze in handen te krijgen evenals den persoon van Johannes van Giskala. Hij spaarde evenwel wijselijk hun leven; de beide gezanten moesten naar Jeruzalem wederkeeren en Johannes trok met zijn aanhang naar Giskala af — voorloopig was zijn kans verkeken.

c. Gevolgen voor Galilea: vroege afval.

Josephus oogstte nu echter de wrange vruchten van den boom der verdeeldheid. Tiberias, dat hij kort geleden met behulp van de bewoners van naijverige plaatsen in de buurt bestormd had, was de onzekerheid van dit bestaan moe; zelfs mannen, die eerst tot de felste rebellen hadden behoord, zagen in, dat het zóó mis moest loopen, als straks de Romein kwam. Men wendde zich om redding tot den wettigen landsheer, koning Agrippa II, en begreep dat milder behandeling te verwachten was *nu* van *dezen* dan *straks* van den verbitterden *Romein*. Bij dit alles speelde Josephus weer een ongelooflijk dubbelzinnige rol: de koerier van Agrippa II voor Tiberias was den Joden in handen gevallen, maar Josephus stelde persoonlijk den man in staat om diens schildwacht dronken te maken en dan te ontvluchten!

Even vreemd was zijn optreden te Sepphoris. Dit had, nu het ernst ging worden, zoo spoedig mogelijk Romeinsch garnizoen aangevraagd. Daarop hadden de woedende partijgangers der Joden (uit den omtrek) de stad — ondanks de hooge muren — genomen en plunderden en brandden er naar hartelust, terwijl de bevolking in de citadel de wijk genomen had en zich *dáár* handhaafde. Josephus verscheen er en... maakte aan de plundering een eind door het valsch alarm, dat er een Romeinsch leger vlak in de buurt aanrukte. Direct liepen de roovende helden weg! Waarschijnlijk is hij bevreesd geweest zwaar de straf te moeten dragen voor wat hier geschiedde, wanneer straks..... de Romein weer baas was.

Want een glad man als hij moet wel ter dege hebben ingezien, hoe wanhopig het er voor stond.

Reeds begon de vijand aan de grenzen Galilea binnen te rukken. Het hulpleger van Agrippa II naderde reeds uit het N.O. Bij Bethsaïda-Julias (aan den Noordtop van het meer van Galilea) hadden de Joden hun hoofdkwartier. Josephus zou ze persoonlijk in het open veld aanvoeren, maar..... wondde zich bij een val van het paard, hij de rabbijnsche geleerde Jood. Daarop liet hij zich naar een stad aan het Zuideinde van het meer brengen en wachtte hier (vrij veilig!) den loop der dingen in het Noorden af.

Het was noodzakelijk wat uitvoeriger stil te staan bij al dit klein en onverkwikkelijk gedoe in Galilea. Het verklaart, hoe de Romein hier straks op *enkele punten* wanhopigen tegenstand zal vinden. En ook dat we straks *niets* zullen hooren van de levée en massa en het reuzenleger, dat Josephus op papier had. Het toont duidelijk aan de slapte en den wirwar, dien de aristocratische leiding uit Jeruzalem noemde: organisatie der tegenweer. Maar die in werkelijkheid veel had van: organisatie van het verraad en het openhouden van de gelegenheid tot overloopen.

HOOFDSTUK VI

VESPASIANUS

§ 1. *Zijn zending door Nero.*

Keizer Nero maakte een kunstreis door Griekenland, waar hij als tenorzanger of eigenlijk als sopraanzangeres optrad met zijn schrille stem, als een vrouw gekapt. Op deze reis werden zijn kunstvolle prestaties gestoord door de tijding van den onheilvollen aftocht van Cestius Gallus van Jeruzalem. Men begreep aan het hof, dat hier onverwijld diende te worden ingegrepen en wel met een aanzienlijke macht. Maar wie zou die aanvoeren?

Er was aan het hof, dat Nero op zijn tournée vergezelde, een beproefd generaal, die reeds meer zelfstandig een commando had gevoerd in een moeilijk land; zoo onder keizer Claudius in Brittannië. Deze man was kort te voren bijna met een doodvonnis gestraft, omdat hij zoo onbeschaamd was geweest in te dutten bij een der schoone aria's, die de keizer zich verwaardigde uit te kraaien voor een uitgelezen publiek. Hij was nog steeds in ongenade: Nero sprak geen woord meer tot hem. Het was echter nu toch maar goed, dat de keizer nog over dezen vechtgeneraal beschikte, want om bijzondere reden kon geen enkel Romein uit aristocratisch geslacht naar Judea worden gezonden: ze deugden er niet voor en de keizer vertrouwde ze zooveel macht niet toe. Maar deze Vespasianus zou nooit keizer kunnen worden; zijn overgrootvader was een boerendaglooner geweest en zijn grootvader was de militaire loopbaan op de onderste sport begonnen. Zoo iemand keizer, het idee alleen was al bespottelijk. Deze Vespasianus, deze indutter bij keizerlijk gezang, kon niet beter gestraft en niet tegelijkertijd nuttiger gebruikt dan door hem uit de keizerlijke omgeving in zekeren zin te verbannen om zich tegen die ellendige Joden" te gaan doodvechten. Was Cestius Gallus er ook niet reeds een ellendigen dood gestorven? „Uit noodlot of van verdriet" zooals Tacitus zegt.

Zoo ging dan Vespasianus naar het Oosten, terwijl Nero zich gereed maakte om naar Rome terug te keeren en de hoofdstad, die te voren zooveel Christenen op de allerwreedste wijze had zien moorden door dit verdorven brok keizerlijke laagheid, zou thans weer de zegeningen van het keizerlijk zangersgekweel mogen genieten.

Een aanzienlijke macht kreeg Vespasianus mee. Hij beschikte over drie voltallige legioenen. (5, 10 en 15) [1]) drie en twintig kohorten Romeinsche (lichtere) troepen, 6 benden ruiterij en de hulptroepen der Aziatische vazalvorsten uit de buurt: Commagene (W. v. d. Boven-Eufraat), van een Libanonvorstendom van Agrippa II, en: Nabateeërs. In het geheel een 60.000 man. Zijn zoon Titus voerde een der legioenen aan. [2])

Om toch vooral niet te veel macht in één paar handen te leggen, maakte Nero van het Joodsche oorlogsterrein een apart gouvernement onder Vespasianus, terwijl hij voor Syrië een ander tot proconsul benoemde in plaats van den overleden Cestius Gallus en ook de Syrische troepen weer op volle sterkte aanvulde.

Te Antiochië werd Vespasianus reeds opgewacht door koning

---

[1]) De Romeinsche nummering was heel vreemd; sedert den slag in het Teutoburgerwoud ontbraken de ns. 17, 18 en 19 (er waren tijdens Augustus 25 legioenen), maar de ns. 4, 5, 6 en 10 bijv. kwamen dubbel voor en nr. 3 zelfs driedubbel. Ieder legioen had dus een bijnaam. De drie van Vespasianus waren in dit geval: nr. 5 Moesië (= nu Servië), nr. 15 Pannonië (= nu West-Hongarije) en nr. 10 Syrië (het andere Syrische legioen nr. 12 had onder Cestius Galllus gestreden tegen de Joden en zeer veel geleden). De dubbele nummering dateerde uit den tijd toen verschillende pretendenten, bijv. Octavius en Antonius, elkander bevochten.

[2]) Titus marcheerde met het 15e van Alexandrië. Volgens Schürer uit Egypte langs den kustweg. Mommsen neemt aan, dat hier sprake is van een ander Alexandrië (nu Alexandrette, in de zeebocht N.O. van Cyprus) en dat er 2 legioenen waren bij Vespasianus' leger, uit het Westen afkomstig, die hier nog in Azië stonden uit den laatsten oorlog met de Parthen, met wie Rome in dit tijdvak een jaar of tien oorlog heeft gehad. Josephus spreekt ook hier weer zichzelf zoo slordig mogelijk tegen. Eerst zegt hij, dat Titus twee legioenen zou aanvoeren (5 en 10); later — als hij de vereeniging der beide legers vermeldt — dat Titus het 15e legioen voegde bij het 5e en 10e, die Vespasianus zelf al had. Het laatste bericht zal wel het juiste zijn.

Agrippa II: zijn hoofdkwartier zou hij evenwel vestigen te Ptolemaïs (Akko), waar Titus zich met hem zou vereenigen.

Te Ptolemaïs bereikten Vespasianus al direct gezanten van de stad Sepphoris, nog eer Titus zich bij hem had gevoegd. Zij kwamen versterkt Romeinsch garnizoen vragen als bescherming tegen de Joden.

§ 2. *Vespasianus en Galilea.*

a. *Sepphoris.*

Josephus was wel een politiek slimmeling, maar geen strateeg. Dat had hij voldoende getoond door de manier, waarop hij de sterke hoofdvesting Sepphoris nonchalant haar eigen gang had laten gaan. De stad had hèm, den districtscommandant, zelfs nooit willen ontvangen. [1]) Toen de troepen, door Cestius Gallus op verzoek van die stad gezonden, den heelen omtrek gingen brandschatten, was Josephus wel verplicht geweest iets te doen. Met lange ladders werden des nachts in alle stilte de muren beklommen en een deel der stad „veroverd"; toen evenwel het garnizoen tot den tegenaanval overging, was men haastig teruggegaan, „omdat men ter plaatse onbekend was"; de Romeinsche ruiterij had daarop de Joden vervolgd, die overhaast vluchtten „uit vrees, dat (hun aanvoerder) Josephus omsingeld zou worden" (welk een schoone trek in ruwe soldaten!); bij dit heele verwoede gevecht om de hoofdstad van Galilea was één, zegge één man gesneuveld, nl. een lijfwacht van Josephus, die op de vlucht het leven liet tegen de ruiterij.

Het was zeker een blij begin voor Vespasianus de inwoners dezer sterkste en belangrijkste stad van Galilea geheel op zijn hand te vinden [2]). Hij zond eenige duizenden soldaten in de stad en liet een

[1]) „De eerste stad..... heeft mij nooit willen ontvangen, noch de wapenen voor de Joden opnemen; maar de vrees, welke de inwoners voor mij (!!) hadden, noopte hen mij te verschalken en bewoog mij om hunne stad van een muur te voorzien, waarna zij..... enz. (F. Jos., Leven).

[2]) Hier moge het volgende vermeld zijn als curieus staaltje hoe Josephus in zijn levensbeschrijving zichzelf tegenspreekt in zijn ijver om in deze „Vita" zelf de mooie rol te spelen en al zijn vijanden zwart te maken. Van de inwoners van Sepphoris zegt hij, dat het zulk slecht volk was, dat zij niet eens hebben

sterke afdeeling ruiterij in de vlakte bij de stad kampeeren. Bevelhebber van deze voorhoede was diezelfde Placidus, die de zwakke troepenmacht bij Ptolemaïs had gecommandeerd vóór de aankomst van Vespasianus en tegen wien Josephus in den tijd van het gezantschap uit Jeruzalem een soort groote manoeuvre op veiligen afstand was begonnen waarbij geen bloed was gevloeid [1]).

b. De strijd om Galilea in 't vlakke veld.

Op allererbarmelijkste wijze werd van Joodsche zijde de strijd gevoerd. Men had mogen verwachten, dat de centrale leiding te Jeruzalem een groote heirmacht uit het gansche land zou hebben verzameld om tegen den vijand op te trekken en slag te leveren, waar hun dit het beste voorkwam. Niets er van. Men liet Galilea aan zijn lot over. En Galilea liet zich zelf in den steek.

Maar dat groote leger dan van Josephus? zijn 60.000 zwaargewapenden en 100.000 man landstorm? (naar zijn eigen opgaven!) Hij betrok er op korten afstand van Sepphoris een versterkt kamp mee; het zullen er wel heel wat minder zijn geweest ook! Hij had tevoren, bij Sepphoris' vergeefsche overrompeling, getoond welk een caricatuur van een veldheer hij was. Het zal zóó geweest zijn: hij vertrouwde zijn soldaten niet en de soldaten achtten hun rabbijnsch geschoolden veldheer geen bekwaam oorlogsman.

Zoodra in het legerkamp van Josephus de tijding doordrong, dat Vespasianus' leger oprukte, liep alles weg en zocht naar alle kanten een goed heenkomen, nog eer men één Romein had gezien. De veldheer, Josephus, „achtte dit geen goed voorteeken" (!) en trok zoover mogelijk terug, heel naar Tiberias.

Galilea lag voor Vespasianus geheel open. Zonder slag of stoot!

---

meegevochten om den Tempel tegen de Romeinen te verdedigen, wat toch een zaak was voor alle Joden. En van die van Tiberias: het waren zulke kwade rebellen, dat nadat hun stad zich aan Vespasianus had overgegeven nog een aantal van hen in den Tempel meevocht tegen de Romeinen. Precies andersom; maar even slecht!

[1]) Het is typeerend voor dezen geschiedschrijver, dat hij dit als volgt mededeelt (in zijn Vita): hij zou aan Placidus slag hebben aangeboden, maar deze was zóó bang geweest, dat hij zich daartoe niet zoo ver van Ptolomaïs had durven verwijderen!

c. De strijd om eenige vestingen in Galilea.

Het kan mede eenige aanwijzing geven omtrent de duistere oorzaken, die indertijd Cestius Gallus zoo halsoverkop van Jeruzalem deden terugtrekken heel naar Antiochië, dat Vespasianus' veldtochtplan juist omgekeerd verliep als het zijne. Cestius Gallus was regelrecht op Jeruzalem afgetrokken. Hij had — een mislukt voorlooper van de Napoleontische manier — gedacht: eerst de hoofdstad, en de rest volgt vanzelf: later de provinciën. Maar Vespasianus nam er den tijd voor om het tegengestelde toe te passen: eerst het heele land voet voor voet in de macht en dan de geïsoleerde hoofdstad aantasten.

Daarom liet Vespasianus in Galilea geen vestinkje van eenige beteekenis in zijn rug achter, dat — bij tegenslag voor Jeruzalem bijv. — later wellicht weer een haard zou kunnen worden, waaruit nieuwe vlammen oplaaiden.

1. Jotápata.

Jotápata, een sterke bergvesting, recht ten N. van Sepphoris en ten O. van Ptolemaïs, had een deel van de beste troepen van Josephus opgenomen, die bij de algemeene vlucht daarhenen de wijk hadden genomen. Josephus had van Tiberias uit brieven gezonden naar Jeruzalem, waarin hij in overweging gaf thans onderhandelingen aan te knoopen met de Romeinen, daar weerstand bieden geen kans meer had.

In Tiberias schijnt men over de verre vlucht van den bevelhebber Josephus niet bijster gesticht te zijn geweest („zijn tegenwoordigheid vervulde de gansche stad met vrees"). Om zich wat meer houding te geven, besloot hij de vesting Jotápata te gaan inspecteeren om de mannen aldaar (veel verwoeder dan hijzelf!) „moed in te spreken".(!) Het was niet zijn bedoeling geweest zichzelf hier op dezen inspectietocht te laten insluiten: hij had berekend, dat de weg hierheen voor de ruiterij van Vespasianus onbegaanbaar en voor zijn voetvolk hoogst moeilijk was. Deze echter had toch al vooruitgeschoven posten in de buurt en, vernomen hebbende van de aan-

wezigheid van den „opperbevelhebber" van Galilea, liet hij direct de bergveste insluiten: Josephus zat in de val [1]).

Voor het bevel over zulk een bergvesting toonde evenwel Josephus goede eigenschappen te bezitten: hier kon zijn listigheid en zijn handigheid in sluwe kunstgrepen nog nut doen.

Jotâpata was een sterkte, die aan drie zijden door steile diepten afdoende beschermd was en alleen in het Noorden op een sterke muur verdediging behoefde. Placidus had tevoren reeds een verkenningstocht naar deze stad gemaakt, zich van de sterkte er van overtuigd en door van den wal afgeschoten pijlen enkele manschappen verloren [2]). Van Romeinsche genade verwachtte men in de stad niets: even te voren was het naburig Gabara door de Romeinen geheel uitgemoord (hoewel alle weerbare mannen tevoren gevloden waren en verzet van beteekenis niet plaats vond): een zoenoffer voor de dooden van Cestius Gallus. Zoo stond dan woeste en wanhopige dapperheid op den Noordmuur gereed den Romein te ontvangen.

Toch hooren we ook telkens van overloopers; een overlooper had den Romein de aankomst van Josephus bericht; een overlooper zou straks den vijand de stad in handen spelen. Ja, Josephus zelf was graag overlooper geworden, als... hij maar gekund had, maar men stond hem niet toe de stad te verlaten [3]).

„Zijn leven was nu werkelijk bedreigd; van voren de door den langen wederstand verbitterde Romein en van achteren de met fanatieken moed bezielde ijveraar, die niet zou terugdeinzen op het eerste teeken van verraad hem den dolk in den rug te stooten" [4]).

---

[1]) Hij durft te schrijven, dat Vespasianus zich daarover meer verblijdde dan wanneer hij heel Juda had gehad! Zoo'n gevaarlijk tegenstander was die Josephus voor hem!!

[2]) Wat Josephus zoo vrij is voor te stellen als een Romeinsche nederlaag en afgeslagen belegering! Bij het beleg van Jotâpata wil hij ons wijs maken, dat Vespasianus door den langen duur zich als overwonnen, ja zichzelf als belegerd beschouwde.

[3]) Omdat men zonder hem te bevreesd was, schrijft de verwaande man en voegt er aan toe, dat hij, als hij had willen vluchten, met de wapens van zijn strijders had kennis gemaakt.

[4]) Zoo teekent zijn hachelijke positie: Terwogt, blz. 101.

Terwijl wij uit de beschrijving van Josephus eenerzijds den indruk zouden krijgen, alsof Vespasianus zijn gansche macht verzameld had tegen Jotápata (waar ze wegens de beperkte ruimte niet eens nut zou kunnen doen), blijkt uit andere gegevens, dat de Romeinen tegelijkertijd deelen van hun leger elders gebruikten. Vespasianus zelf bevond zich evenwel voor Jotápata en werd zelfs bij een uitval door een van verre geschoten pijl, die geen vaart meer had, aan den voet geschramd. Het beleg ging gepaard met alle verschrikkingen van zoo'n toestand: muurbeuken, zwermen pijlen (vooral van de Nabateesche boogschutters), slingersteenen, uitvallen der belegerden om het verwoestende oorlogstuig zoo mogelijk te verbranden met den moed der wanhoop, opwerpen van stormwallen en neerlaten van stormbruggen uit stormtorens enz. Zeer hachelijk voor de stad was het nijpend gebrek aan drinkwater boven op de hooge rots in den regenloozen zomertijd. Josephus had van 't begin af op klein rantsoen willen stellen om de voorraad niet te snel uit te putten, maar bij het blijkbaar totaal gebrek aan discipline wilde de bevolking daarvan niet hooren.

Van totale afwezigheid van krijgstucht gaf ook het bericht blijk, dat alweer een overlooper aan Vespasianus deed, nl. dat de wachters op de wallen tegen den ochtend (als geen nachtelijke overrompeling meer werd verwacht) geregeld allen sliepen; tot hun verontschuldiging zij gezegd, dat het betrekkelijk klein getal verdedigers een zwaren dienst had tegenover de Romeinen, die telkens versche troepen in den strijd wierpen. Aanvankelijk konden de Romeinen dit bericht ternauwernood geloof schenken, maar op een neveligen nanacht waagden zij in de ochtendschemering het, de proef op de som te nemen. Titus zelf was onder de eersten, onder de uitgelezen soldaten van het 15e legioen, die de wachten in hun slaap doodden, de wallen bezetten en reeds meester waren van de slapende stad met haar uitgeputte krijgers, eer de burgerij er eenig vermoeden van had, wat er eigenlijk was gebeurd. Het beleg had toen zes à zeven weken geduurd.

Van de hellende Noordzij waren de Romeinen binnengedrongen; naar de tegenovergestelde steile kanten werden de inwoners bij hun vlucht gedreven! In hun doodsangst schijnen zij beproefd te hebben

hier voorzichtig zich te laten afzakken, maar de Romeinen drongen hen in massa van boven neder, zonder dat zij nog gelegenheid hadden tegenstand te bieden.

In de stad werd alles uitgemoord. In de regenreservoirs onder de stad, die met spelonken in de rots verbinding hadden, was een veertigtal Zeloten gevlucht en met hen Josephus. Tevergeefs trachtte hij des nachts tusschen de Romeinen door te sluipen en te ontvluchten; op genade der Romeinen durfde hij niet meer te hopen nu het eenmaal zóó ver gekomen was. Hij schijnt niet de eenige te zijn geweest, die des nachts den schuilhoek verliet om zijn geluk te beproeven; althans een vrouw, die bij de vluchtelingen behoorde, werd door de Romeinen gegrepen en verried — wellicht om pijniging te ontgaan — dat Josephus hier verborgen was, dien de Romeinen overal zochten. Nu liet Vespasianus deze vluchtelingen oproepen om zich over te geven op belofte van lijfsbehoud. Josephus vertrouwde dit eerst niet, maar toen een hem bekend en van ouds met hem bevriend overste der Romeinen de belofte kwam herhalen was hij direct besloten: het was meer dan hij had mogen hopen. Maar nu kwam verzet: de Zeloten antwoordden, liever te zullen sterven! en dreigden hem neer te steken als hij hen verliet. In dezen nood redde Josephus zich door zijn sluwe list en..... doortrapte onbetrouwbaarheid, die hij later bij zijn teboekstelling nog door een vromen schijn weet te vergulden: God had hem door een droom geopenbaard, op zijn gebed, hoe hij te handelen had en dat de Hemel de zege der Romeinen wilde alsmede dat Josephus zijn leven moest redden om tot Vespasianus te gaan profeteeren! Wat deed de bevelhebber nu? Hij gaf in schijn zijn mannen hun zin; ieder zou zijn voorman dooden en de laatst overgeblevene zichzelf (er zullen wel de noodige eeden op het nakomen gezworen zijn!). Zooals zoovaak in het O. T. [1]) zou het lot den wil van de Godheid moeten uitwijzen. Maar wie moest loten? De opperbevelhebber Josephus, de rabbijnsche wetgeleerde uit Jeruzalem. En zie, nu trof het toch zóó, dat hij zelf de laatste was! Hij moest dus den voorlaatste dooden en dan zichzelf.

---

[1]) Eenmaal werkt dit O. T.isch zuurdeeg nog na in het N. T. (Hand. 1).

Daar in die benauwde onderaardsche cisterne steken dus een veertigtal verbeten en wanhopige Joden uit vrees voor de wraak van den Romein en om de schande van de nederlaag niet te overleven op de rij af elkaar neer met den bloedigen dolk; als ze allen zieltogend (en onschadelijk gemaakt!) neerliggen, deze Zeloten, dan belooft Josephus den laatste door zijn voorspraak bij den Romein de vrijheid, weet hem te overreden en geeft zichzelf over aan Vespasianus.

Merkwaardige speling van het lot! Was het toeval of... de hand der Voorzienigheid? vraagt later Josephus met een naïef-vroom gezicht. Algemeen neemt de historie aan, dat het een derde mogelijkheid was: nl. dat Josephus zelf voor Voorzienigheid heeft gespeeld bij het trekken van het lot.

Met het air van een profeet trad hij inderdaad op voor Vespasianus en voorspelde hem in vage termen grooten roem en macht en heerlijkheid, waaruit later met eenigen goeden wil bij vrije weergave te destilleeren viel, dat hij hem zijn Keizerschap toen reeds voorspeld had. Hij was trouwens niet de eenigste „profeet" in dien geest. Vóór en na is van heidenschen kant in vage termen ook wel zoo iets voorspeld aan dezen veldheer (en waarschijnlijk ook wel aan anderen, bij wien het *niet* uitwam).

Het was toch ieder duidelijk, dat Nero Caligula achterna ging en dan — stond geen opvolger gereed. Er hing een aanstaand gebeuren in de lucht omstreeks dien tijd [1]). Reeds in Griekenland had Vespasianus een openbaring gehad, dat hem groote eer en geluk te beurt zou vallen, wanneer Nero maar eerst zijn gebit begon te verliezen en..... den volgenden morgen ontmoet hij allereerst den lijfarts van Nero met een getrokken tand. Aan zulke dingen hechtte de groote wereld van toen veel gewicht, hoe kinderachtig ze ons nu ook lijken.

Josephus werd door Vespasianus goed behandeld, maar geboeid.

---

[1]) In verband met verkeerd begrepen Messias-profetie liepen door het heele Romeinsche Rijk in dezen tijd geruchten over een wereldheerscher die uit Juda zou komen en Josephus schijnt zich niet ontzien te hebben om tot eigen voordeel de Messiasverwachting van zijn volk te ontwijden door Vespasianus er mee te vleien.

Het zal hem allesbehalve hebben gerustgesteld, dat er geruchten gingen, dat hij alleen in het leven gespaard werd om naar Nero te worden opgezonden. Maar Nero stierf straks en Josephus herhaalt dan met nog meer klem zijn profetie; door raad (feitelijk *ver*raad aan het eigen volk) weet de listige man en kenner van het land zich aangenaam te maken bij Vespasianus en vooral de gunst van Titus te winnen. Zoo wordt hij op den duur een beschermeling van dit geslacht der Flaviërs (later de „Flavische keizers") en voegt hun ter eere hun naam bij den zijne als hun nederige beschermeling: Flavius Josephus.

2. *Tiberias en Tarichea.*

Na de verovering van Jotápata ging Vespasianus eenige weken feestvieren bij koning Agrippa II te Caesarea Filippi (Neronia), terwijl zijn hoofdmacht geconcentreerd bleef te Caesarea aan de zee, het andere Caesarea dus. Het was evenwel niet alleen om feest te vieren, dat Vespasianus zich hierheen begeven had, maar vooral ook om de afgevallen landstreken van koning Agrippa II weer de Romeinsche vuist te doen gevoelen.

Te Skythopolis (het oude Beth-Séan), een niet-Joodsche stad van de Dekapolis, vestigde hij zijn hoofdkwartier. Naar het verdeelde Tiberias zond hij een hoofdman met weinige ruiters om te onderhandelen. Men vroeg hun af te stijgen om hun vreedzame bedoeling te toonen en roofde toen hun paarden, wat een overwinning heette! Zoodra evenwel het leger naderbij kwam, maakte Tiberias haastig vrede en had het slechts aan de voorspraak van koning Agrippa II te danken, dat het niet harder behandeld werd. Een stuk muur naast de poort werd afgebroken.

Tarichea, gelegen waar de Jordaan het meer verlaat, was altijd een sterk steunpunt geweest der Zeloten; hier was het geweest, dat men Josephus reeds bij zijn komst zelfs als verrader met den vuurdood had bedreigd. Van uit scheepjes beschoot men hier uit de verte de Romeinen met pijlen, zonder hun veel schade toe te brengen. Titus met een afdeeling ruiterij joeg hier het volk, dat zich buiten de stad had gewaagd in verwarring terug naar de stad, waar groote

twist ontstond tusschen de gezeten burgerij, die de stad wou overgeven en de Zelotische bezetting die vechten wou. Hiervan maakte Titus gebruik door met zijn ruiters om te rijden en van den kant van het meer, waar de wacht overrompeld werd, de stad in te dringen. Ook hier woedde 't Romeinsche zwaard. De volgende dagen werden groote vlotten gebouwd, waarmee de scheepjes werden aangevallen en omvergestooten. De groote troep gevangen Zeloten werd naar Tiberias weggeleid. Hun was weliswaar lijfsbehoud toegezegd, maar — zoo vraagt de Jood Josephus waar het 't leven van zijn eigen landsvolk geldt — als nu de eerlijkheid en het nut niet kunnen samengaan? Te Tiberias werden de ouderen gedood, de jongeren deels als dwangarbeiders naar Morea (in Griekenland) gezonden à merci van Nero, deels tot slaven gemaakt (vnl. vrouwen en kinderen). De koning Agrippa kreeg vrije beschikking over zijn eigen onderdanen, maar, waar het hier hardnekkige partijgangers en halve roovers gold, wien men moest vreezen de vrijheid te hergeven (temeer waar de oorlog nog in vollen gang was) verkocht hij deze menschen eveneens in de slavernij.

3. *Gamala.*

Gamala, een dagreis beoosten het meer van Galilea op een steilte gelegen behoorde eveneens tot het rijk van koning Agrippa II, die, toen hij de stad tot overgave vermaande door een slingersteen aan den rechterarm getroffen werd. De Romeinen slaagden er in een bres te maken en onder trompetgeschal en krijgsgeschreeuw deze bres bestormend, drongen zij de stad binnen. Maar het was geen slapende stad als Jotápata! Iedere straat was een slagveld. De stad is gebouwd op een heuveltop in den vorm van een kamelenbult met enge, bijna onbegaanbare steile paadjes tusschen de huizen: De inwoners stonden dus steeds hooger dan de Romeinen bij het terugwijken en deze raakten in die verwarde steegjes zóó in de knel, dat zij de platte daken der ellendige huisjes beklommen, die trapvormig tegen den berg waren aangebouwd. Dit waren evenwel in dit achterland zulke bouwvallige hutten, dat onder het gewicht der troepen soldaten de platte daken instortten; het zullen wel

geweest zijn zolderingen van takkenbossen of horden, met een dikke laag leem bestreken en zonder een stevige balkenlaag.

Zoo raakten de binnengedrongen Romeinen zoo totaal in verwarring, dat de „verovering" uitliep op een nederlaag, zooals ze op dezen veldtocht nog niet gehad hadden. Zelfs moest de stad weer ontruimd en Vespasianus zag zich genoodzaakt den ontmoedigden troepen moed in te spreken.

Dit alles kon de stad niet redden, die reeds tevoren zeven maanden lang door troepen van Agrippa II was ingesloten geweest. De honger woedde er vreeselijk; wie door bijna onbegaanbare wegen kon ontvluchten (sommigen kropen door een onderaardsche waterleiding) prees zich gelukkig. Wat overbleef geraakte door honger en uitputting geheel verzwakt.

Geleerd door de ondervinding durfden de Romeinen zich echter bijna niet in de stad te wagen. Zelfs toen een toren was ingestort door ondermijning van de fundeering, terwijl van de beide oversten in de stad de een gesneuveld was en de ander doodziek lag. Toen Titus echter in het kamp terug was, tastte deze door. Maar in het midden op den kegelvormigen berg stond de burcht in den vorm van een hoogen toren. De pijlen van de Romeinen konden den trans niet bereiken. Toch gelukte het hun binnen te komen. [1]) Niemand werd gespaard, zelfs kleine kinderen werden van boven neergeworpen.

4. Giskala.

De hoofdstad van Johannes den Zeloot [2]) was nu aan de beurt. Titus eischte de stad op en Johannes antwoordde, dat hij dien dag niet kon onderhandelen, daar het Sabbat was en verzocht een dag uitstel. Titus sloeg daarop een kamp op, vrij ver van de wallen.

---

[1]) Josephus vertelt hier al heel fabelachtig om te laten zien, hoe de Hemel streed voor de Romeinen, wier partij hij gekozen had. Mogelijk was er een stofstorm, die het uitzicht belemmerde.

[2]) Hier weer is het de vraag, wat er wel waar is van hetgeen Josephus ons verhaalt. Van Johannes zegt hij bijv., dat deze enkel werd gedreven, niet door vaderlandsliefde, maar door de eerzucht om een rol te spelen, wat zeker veel meer geldt van een ijdel en beginselloos man als Josephus zelf.

Den anderen dag was Johannes met zijn Zeloten verdwenen uit de stad; de burgerij gaf het plaatsje over en bleef gespaard.

Titus zond zijn ruiters nog ten deele achter Johannes aan, maar zij raakten zijn spoor kwijt; alleen uit stad en omtrek gevluchte burgers met hun gezinnen vielen hun in handen. Johannes zelf marcheerde met zijn krijgslieden, hen voortdurend tot spoed aansporende, in geforceerde marschen naar Jeruzalem, het centrum van verzet.

* * *

Bij al deze plaatsen hadden de Joden — en dit is wel een klaar bewijs dat alle hoofdleiding ontbrak — zelfs geen poging tot ontzet gewaagd noch getracht het ondernemen der Romeinen in iets te bemoeilijken. Integendeel hadden deze in Galilea tal van nevenondernemingen intusschen ten einde gebracht; zoo was bijv. de berg Tabor genomen tijdens het beleg van Gamala. Placidus, die met zijn lichte troepen deze onderneming had uit te voeren, lokte door een schijnbaren aftocht de Joden uit de vesting boven op den berg om hen te achtervolgen, deed zijn ruiterij onverwachts omwenden en reed ze onder den voet in de vlakte waaruit deze geïsoleerde berg omhoog steekt. De zwakte van deze rotsvesting was ook hier weer gebrek aan drinkwater.

Reeds veel eerder had Cerealis met het vijfde legioen en een aantal ruiters de Samaritanen bestreden, die zich op hun heiligen berg Gerizim hadden verschanst en die weigerden dezen te verlaten. Alweer maakte gebrek aan drinkwater hun toestand heel hachelijk en een bestorming door de Romeinen deed de rest.

Zoo was dus het Noorden van het land door de Romeinen geheel tot rust gebracht en de opstand hier in bloed en tranen gesmoord.

* * *

Titus had reeds bij het „beleg" van Giskala alleen nog lichte troepen, vnl. ruiterij bij zich gehad. Met de legioenen was Vespasianus toen reeds den marsch naar de winterkwartieren begonnen. Het tiende legioen kwam te Skythopolis (Beth-Séan) in garnizoen, waar het de wegen uit de vlakte van Jizreël naar de Jordaan en naar het Zuiden beheerschte in een volkomen vertrouwde stad. Met

het vijfde en vijftiende trok hij zelf naar Caesarea-aan-zee met zijn mild klimaat.

Het was de winter van 67 op 68.

§ 3. *De toestand in Judea.*

Dat alsdan die in Judea zijn, vlieden op de bergen.
(Matth. 24 : 16).

a. *De oorlog om Judea tot dusver.*

Wat hadden de Joodsche leiders uit Jeruzalem tot dusver gedaan? Er was eenmaal een expeditie uitgezonden naar het gehate Askalon. Smadelijk was de afloop geweest. De stad had maar een geringe bezetting van voetvolk, maar een kranige troep ruiterij lag er in garnizoen. Hun hoofdman wachtte de Joden niet achter de wallen af, maar reed hun oprukkend leger in de vlakte tegemoet en nadat de voorste slagorde onder den voet gereden en doorbroken was, sloeg alles op de vlucht. Een tweede onderneming verliep evenzoo.

De hoofdleiding te Jeruzalem, de aristocratie aldaar, bestond uit mannen van het slag van Josephus, die meer zaten te loeren op een gunstigen kans tot vrede dan op een energiek doorzetten van den oorlog.

Zelfs om het geteisterde Galilea te hulp te komen werd niet de zwakste poging gedaan.

b. *Strijd tusschen aristocratie en Zeloten te Jeruzalem.* [1])

Van de catastrofe, die Galilea getroffen had, gaf de oorlogspartij dan ook de zwakke leiding te Jeruzalem de schuld. En niet ten onrechte.

Josephus zelf vertelt, dat eerst te Jeruzalem de heele stad over hem rouwde, toen de mare rondging, dat hij te Jotápata den helden-

[1]) Slechts met de uiterste voorzichtigheid en zeer critisch is Josephus bij het volgende te gebruiken, daar hij zijn fellen persoonlijken tegenstander uit Galilea, Johannes van Giskala, niet zwart genoeg maken kan.

dood der vertwijfelden was gestorven; maar toen men weldra hoorde, hoe hij zijn leven had gekocht van den Romein, barstte de volle volkshaat tegen hem los: „nu kon men zien, wien de Sanhedrin-partij het bevel over Galilea had toevertrouwd; een vriend van Vespasianus! geen wonder, dat het zóó en zóó was gegaan daar ginds in het Noorden! „Verraad! verraad"!"

Zoo werd thans de regeeringspartij te Jeruzalem in den persoon van Josephus zelf ten hoogste gecompromitteerd.

* * *

Onder deze omstandigheden deed (Nov.) 67 bij het begin van den winter met een bende vastberaden Zeloten te Jeruzalem zijn intocht Josephus' grootste vijand: Johannes van Giskala. Hij had in Galilea gezien, wat er te wachten was van verzet tegen den Romein onder gematigde aristocratische leiding en zijn mannen hadden in hun familiën ondervonden, dat van den Romein geen genade te wachten was; velen er van hadden bij de geforceerde marschen van Noord-Galilea naar Jeruzalem (in de lengte door het heele land) reeds de eerste dagen vrouwen en kinderen moeten achterlaten, die dan weldra in handen waren gevallen van de meedoogenloos vervolgende Romeinsche ruiterij.

Dit was een bende, die van geen schipperen wist. Johannes was verre van ontmoedigd. Als de Romeinen reeds met een paar zulke zwakke kleine nesten in Galilea zooveel moeite hadden gehad, dan bood stellig de verdediging van het groote en sterke Jeruzalem zooveel te meer kans op succes, zoo oordeelde hij. Op den hoon van de vredespartij, waarom hij zich niet in het eigen vestinkje Giskala had laten insluiten, antwoordde hij „trotsch", dat het noodzakelijker was voor de algemeene zaak, dat hij met zijn mannen hier was. Zeker mag men zeggen, dat hij daardoor blijk gaf — van zijn Zelotenstandpunt — een goeden kijk op de dingen te hebben gehad, al beschimpt hem de overlooper Josephus nog met een stalen voorhoofd als iemand, „die over zijn vlucht nog niet eens schaamte liet blijken", toen hij aankwam (hijgend van het harde loopen! wil Josephus die er niet bij was, ons doen gelooven). Johannes van Giskala vond te Jeruzalem een vruchtbaren bodem voor het zaad, dat hij uit-

strooide. Van alle kanten hadden de onrustige elementen zich naar de stad begeven; het jonge onstuimige volk overschreeuwde het meer bedachtzame; het was een tijd van economische ontwrichting, werkeloosheid en radeloosheid — alleen reeds doordat een enkel jaar tevoren de Tempelbouw, die van Herodes den Groote af geduurd had, voltooid was, waren duizenden ambachtslieden en arbeiders te Jeruzalem werkeloos geworden; de van elders binnengestroomde scharen, die geen geregelde discipline kenden en geen soldij van iemand ontvingen, trokken onder voorwendsel van op onderneming tegen den vijand uit te gaan, bij benden het omliggende land rond, niet beter dan benden roovers en marodeurs.

Er was maar een enkel gebaar noodig om deze desporado's onder een krachtige leiding los te laten om de tamme aristocratie te plunderen en te verdrijven, die thans Jeruzalem regeerde. En zoover kwam het nu door toedoen van Johannes van Giskala. De eersten, tegen wie hun woede losbarstte en die als „verraders" den kerker ingingen, waren eenige aanzienlijke mannen uit het geslacht en den aanhang der Herodianen. [1]) Geen wonder wanneer men bedenkt, hoe Agrippa II thans als onderveldheer der Romeinen tegen de stad streed. De voornaamste onder deze gevangenen was Antipas, schatkist-bewaarder (minister van financiën naar onze taal van heden). Weldra werden ze in de gevangenis vermoord. [2])

c. *Tegenaanval door de aristocratie.*

De aristocratie van Jeruzalem was echter niet van zins zóó maar de teugels uit handen te geven. Hannas, ex-hoogepriester, nam het

---

[1]) Voor vele rustige Jeruzalemmers was dit het sein tot de vlucht. Mogelijk waren reeds eerder, anders zeker toen op het allerlaatst, ook de Christenen gevlucht. Zij verbleven te Pella in de Dekapolis, niet ver van een grooten weg en toch vrij afgelegen en als heidensche stad buiten het eigenlijke oorlogsterrein vallende.

Onder de Zelotenheerschappij, die straks te Jeruzalem inzet, is zeker geen plaats meer voor hen geweest.

[2]) Een gang van zaken, die levendig herinnert aan een periode uit het begin der Fransch revolutie: de „verraders" als zondebokken, en moord in gevangenissen!

initiatief tot daadwerkelijk verweer. Slechts met moeite bracht hij de Jeruzalemmers daartoe, die „meer met toorn dan met oorlogstuig waren gewapend", terwijl de Zeloten, hoewel een kleine minderheid, geweldige krijgers waren, bij hen vergeleken. Hannas had dan ook al zijn welsprekendheid noodig om het volk op te zweepen; zijn krachtigste argument schijnt te zijn geweest, dat de Zeloten *nòg* goddeloozer waren dan de Romeinen, daar zij Tempel noch priesters ontzagen. Zij beschouwden nl. de Tempelgebouwen in de eerste plaats als een oorlogsburcht en hadden den hoogepriester, als creatuur van den „Romein" Agrippa II afgezet, wilden ook van een ander verkorene van dien vorst niets weten, maar hadden *door het lot* [1]) een priester aangewezen tot hoogepriester, nl. Phannias (Pineas), een onschuldig man uit een der landelijke priestergeslachten, die bij de Sadduceesche hoogepriesterlijke adel te Jeruzalem zoo weinig in tel waren, dat ze niet eens vol als priesters beschouwd werden. Josephus kan geen woorden genoeg vinden om dezen „boerschen" man, dezen „tooneelspeler" verachtelijk te maken met al den haat van den bevoorrechten aristocratenzoon tegen den man uit het volk; hij durft zelfs beweren, dat deze priester te dom was om de heilige ambtshandelingen te kunnen verrichten, zoodat de „echte" priesters (lees de gepriviligeerden uit Jeruzalem) er bij stonden te huilen! wat ongetwijfeld tendentieuze laster is. Tot nu toe was het hoogepriesterschap privilege geworden van de rijken te Jeruzalem, dezen man des volks vond de deputatie, die hem ging zoeken na de loting, bezig met zijn akker te bewerken; een arme priester moest er bij boeren.

Het teekent de heele situatie, dat, toen dan nu eindelijk door de hartstochtelijke rede van Hannas tot zijn Jeruzalemmers de woede des volks tegen de Zeloten, die Tempelontwijders! losbarstte, bij het ontstane gevecht (zooals een vijand der Galileeërs zelf moet erkennen) alle discipline bij het vechten was aan de zijde der rebelsche Zeloten, die op commando van hun oversten zich bewogen, terwijl het volk van Hannas „alleen door zijn hartstocht werd bestuurd" in dezen strijd. Tegen hun groot getal kon de betrekkelijk

---

[1]) Naieve Galileeërs (Hand. 1).

kleine groep der Zeloten echter zich op den grooten Buitensten Voorhof (der heidenen) niet handhaven; zij trokken wijselijk volgens goede oorlogstactiek terug binnen den „Heiligen" Binnenvoorhof; ja zij waren, als zij gekwetst waren, zelfs zoo brutaal om „dien met hun bloed te bezoedelen." Daar Hannas en de zijnen geen kans zagen ze uit den binnensten Tempelburcht te verdrijven, had men een prachtig religieus motief bij de hand, om heel vroom deze onmacht achter te verbergen: de heilige Tempelpoorten mochten niet worden bestormd! Men besloot het Binnenplein van den Tempel te blokkeeren en ze daar uit te hongeren.

Bij elken uitval was echter het voordeel aan de zijde van de Zelotische zwaarden!

* * *

Wanneer wij ons hier even bezinnen, welk een verschil dan met een tiental jaren vroeger: Toen Paulus werd beschuldigd van het met doodstraf bezwaarde feit, dat hij Aziatische Christenen achter deze poorten zou hebben gebracht om den God van Israël te aanbidden. In benepen chauvinisme had Israël zoo hevig zijn universeele Goddelijke roeping miskend.

Nu stonden de rasechte Israëlieten met uitgetogen zwaarden, bevlekt van Joodsch bloed, aan weerskanten van deze zelfde poorten tegenover elkander om de wereldschokkende kwestie of alleen een door een half-Joodsch vorst benoemde Jeruzalemmer hoogepriester mocht zijn of ook wel een door het volk gekozen vroom en eenvoudig priester, ergens van het platteland vandaan!

d. De komst der Idumeeërs.

Reeds toen de Herodianen waren gevangen gezet, waren verscheiden aanzienlijke Jeruzalemmers zóó haastig de stad ontvlucht, alsof de Romeinen reeds binnen de muren waren gedrongen. Nu was de burgeroorlog ontbrand zonder tot een beslissing te leiden. Het teekent, hoe verblind de aristocratie van Jeruzalem was en ook hoe volslagen machteloos, dat ze niet door durfde tasten. Want alle uitstel moest in het voordeel zijn van de Zeloten, die hun aanhang over het land verspreid hadden en die vochten met den moed der

wanhoop voor een met geestdrift in het oog gevat doel. Terwijl de mannen van Jeruzalem onder den indruk van de oratorie van Hannas voor een wijle waren ontwaakt uit de onverschilligheid, maar er toch op hen weinig staat viel te maken om te strijden voor de regeering van de club van Hannas den oud-hoogepriester: Simeon den zoon van Gamaliël, den wetgeleerde; Jezus, den zoon van Jozef; allen mannen uit vroeger tijd bekend om hun despotie en eigenbelang. Al heeft Josephus ongetwijfeld gelijk, dat hùn overwinning voor Jeruzalem beter ware geweest, omdat..... zoo iemand als Hannas bv. de man ware geweest om..... zoo spoedig mogelijk vrede met den Romein te maken, als men hem de macht gelaten had.

Het toont zelfkennis: hoe zou deze man, die een handjevol rebelsche Zeloten niet baas kon worden, het leger van Vespasianus weerstaan?

Maar het werpt er toch ook een allerbedroevendst licht op, aan wat voor mannen de Joden tot dusver de organisatie van het verzet tegen Rome hadden toevertrouwd. Van Zelotisch standpunt verdienden ze zeker ten volle den naam „verraders."

* * *

Johannes van Giskala had hiervan bijtijds lont geroken.[1]) Vóór de zaken te Jeruzalem zóó op de spits werden gedreven als bovenvermeld, maar toen de Zeloten reeds het buitenplein van den Tempel bezet hielden, had het Bestuur te Jeruzalem onder leiding van Hannas, niet iemand als hij van de beraadslagingen kunnen uitsluiten, maar hem onder eede tot geheimhouding verplicht. Daaruit wist hij, dat men een gezantschap naar Vespasianus zou afzenden. Heimelijk had hij nu zijn maatregelen genomen en boden gezonden (in alle stilte) tot den sterken aanhang der Zeloten in Idumea, om van overal de krijgslieden op te ontbieden naar Jeruzalem. Het zal wellicht mede in verband met hun opmarsch zijn geweest, dat Hannas heeft gemeend te moeten ingrijpen en de Zeloten uit den Tempel te moeten verdrijven om een vereeniging te voorkomen.

[1]) De beschrijving van Josephus, die bij deze gebeurtenissen zelf gevangene van Vespasianus was, is uitermate verward en onzeker. Ik neem aan, dat hij op dit punt in den tijd teruggaat.

Maar nu was dit plan maar ten deele gelukt en werden er onderhandelingen met Johannes geopend. Om in zijn vertwijfelde positie bij zijn aanhangers er den moed in te houden, openbaarde hij ze nu — zich niet meer aan zijn eed gebonden achtend — de plannen der aristocratie, om Jeruzalem aan Vespasianus in handen te spelen. En... wachtte intusschen op de hulp, die naderen moest.

En die kwam. Vier scharen Idumeeërs verschenen voor de poorten van Jeruzalem en verlangden binnengelaten te worden om in de Tempel te offeren.

Maar Hannas hield de poorten gesloten voor de Joodsche hulptroepen, al was het iets ongehoords. Zelf inspecteerde hij geregeld des nachts de posten op de wallen. De andere oud-hoogepriester uit Hannas' comité, Jezus de zoon van Gamaliël, sprak van de wallen de Idumeeërs toe om ze in te lichten over de goddeloosheid van de Zeloten, die de Herodianen hadden omgebracht. Maar de voormannen der Idumeeërs schreeuwden terug, dat *dit* niet de fout der Zeloten was geweest, maar integendeel, *deze* dat ze met Hannas en zijn medebestuurders niet evenzoo hadden gedaan!

In den nacht, terwijl de Idumeeërs in het ongunstig seizoen onbeschut voor de poorten lagen, barstte boven Jeruzalem één van die onweersstormen met geweldige plasregens los, die in dit wintertij te Jeruzalem niet ongewoon zijn. [1]) De Zeloten uit den Tempel wisten bij een der gesloten poorten te komen en door het uitbreken der hengsels deze voor de Idumeeërs te openen. Dit wild en bloeddorstig volk met echt rooversinstinct wou maar liefst dadelijk op de slapende stad, die hen in den storm buitengesloten had, wraak nemen door moord en plundering. Maar Johannes wist als een goed overste hun duidelijk te maken, dat zij eerst — voor hun de doortocht versperd was — moesten opmarcheeren, zoo snel mogelijk, naar den Tempel, om zich met de Zeloten daar te vereenigen.

e. *Het Schrikbewind der Zeloten.*

En toen braken al deze benden, met wraakzucht bezield, op de ongelukkige stad los met het zwaard in de vuist, Jood tegen Jood.

[1]) Zoo bv. de koude plasregens. Ezra 10 : 9.

Dat hier niet alleen nationale, maar ook politiek-sociale elementen mee in het spel waren, bewijst wel, dat het zwaard van Zeloten en Idumeeërs vooral de aanzienlijke standen trof; in de allereerste plaats den Sadduceeschen priesteradel. De oud-hoogepriesters Hannas en Jezus de zoon van Gamaliël waren de voornaamste slachtoffers. Men gunde hun zelfs geen eerlijke begrafenis en schopte hun doode lichamen met den voet.

Na de eerste politieke moorden in de hitte van den toorn (vooral op dezen Jezus waren zij verbeten wegens zijn toespraak van de wallen tot hen) lieten zij de hoofden der tegenpartij door het Sanhedrin vonnissen, dat reeds vroeger gelijk met het hoogepriesterschap was omgevormd in democratischen zin. Maar dit deinsde terug voor de verantwoordelijkheid zich tot een zuiver werktuig der ergste drijvers te laten verlagen [1]) en sprak Zacharia den zoon van Baruch vrij. „Daar hebt gij dan nu ook onze stem!" riepen de Sicariërs en stootten den zooeven vrijgesprokene de dolk in de rug. [2])

De Idumeeërs waren niet van zins geweest om in Jeruzalem te blijven, [3]) het waren meest herders en kleine boeren uit het Zuiden van het land, die niet blijvend uit hun bedrijf gemist konden worden; daarbij schijnt nog oneenigheid te zijn gekomen met de Zeloten van Johannes. Zoo trokken de Idumeeërs dan weer af.

Hun werk hadden ze evenwel gedaan. De aristocratie was de teugels uit handen gerukt, toen ze op het punt stonden die aan den Romein over te geven [4]). De „ijveraar" Johannes van Giskala met

---

[1]) Alweer dringt zich de vergelijking op met de schijnrechtspraak der Fransche revolutie!

[2]) Daar hij in den Tempel gedood werd, heeft dit feit misschien meegewerkt tot de vergissing van Matt. 23 : 35, waar bedoeld is Zacharia zoon van Jojoda (2 Kron. 24 : 21) en waar staat Zacharia Berachia (Berechja heette ook een profeet in het O. T., Zach. 1 : 1), wel een overschrijf-fout.

[3]) Het is zuiver tendenz, als Jos. vertelt, dat hun na het moorden de schellen van de oogen vielen en ze zagen, hoe ze, door Johannes misleid, onschuldigen hadden bestreden. Even te voren heeft hij ons juist minder teerhartig deze menschen beschreven als nog bloeddorstiger dan de benden van Johannes zelf. Deze *moest* blijven omdat zijn geboorteland onder de vuist van den Romein lag. De Idumeeërs brachten hun buit in veiligheid naar eigen land, dat later aan de beurt kwam dan Jeruzalem.

[4]) Het is merkwaardig hoe Jos. hier ook weer zichzelf tegenspreekt, als hij

zijn Zelotenbende in den Tempelburcht was heer en meester over de stad.

Althans voorloopig.

§ 4. *Vespasianus zet de onderwerping van het omliggende land voort.*

Vespasianus was zeer goed op de hoogte van den toestand te Jeruzalem. Overloopers uit de verdreven regentenpartij hadden bescherming bij den Romein gezocht. Hoewel Johannes van Giskala de poorten van Jeruzalem deed bewaken en niemand uit de stad liet, volgde af en toe weer nieuwe tijding van een ontsnapten Jood. De meeste veldoversten meenden, dat het nu een geschikt moment was om Jeruzalem aan te vallen, maar in tegenstelling met deze tribunen meende de legaat Vespasianus, als opperbevelhebber dit te moeten uitstellen. Hoe langer hij wachtte, hoe meer de stad zichzelf in onderlingen strijd verteerde.

Hij liet te Emmaüs zijn vijfde legioen een versterkt kamp betrekken, dat Jeruzalem van de zee afsloot: door een samenloop van omstandigheden is dit legioen hier de eerstvolgende jaren gebleven. Zijn lichte troepen liepen intusschen het heele land af, om overal den laatsten tegenstand te dooven; zoo paste bijv. in het Overjordaansche Placidus de tactiek toe, eerst door schijnbaren aftocht de Joden ter achtervolging uit de stad te lokken, vervolgens snel met zijn ruiterij hun den terugtocht af te snijden om dan de bijna onbezette muren te bestormen; zoo bijv. Gadara [1]).

---

zegt dat het laster was, dat Zacharias met Vespasianus had willen onderhandelen. Even tevoren toch heeft hij zelf dit streven van deze partij als roemvol erkend, als Jos. deze grafrede schrijft bij den vermoorden Hannas: „Hij trachtte zeer naar vrede met de Romeinen, omdat hun macht hem al te wel bekend was... en ik twijfel niet, of hij zou, indien hij in 't leven gebleven ware, zijn oogmerk bereikt hebben, want hij was zoo welsprekend, dat hij het volk kon overreden zijn wil te doen".

In Zelotenoogen was dit hoogverraad.

[1]) Ook elders in het Overjordaansche werd gevochten en gemoord. Pella bleef vrij, omdat deze stad zonder Joodsch karakter geen gevaar kon opleveren, maar het bloed vloeide af en toe vrij dicht in de buurt.

Ook Vespasianus zelf trok van Caesarea door het Joodsche land rondom Jeruzalem. Reeds het vorig jaar was Joppe overrompeld; Cestius Gallus had het doen verwoesten, maar de Joden hadden het herbouwd en er een zeerooversnest van gemaakt. Toen de ruiterij van de Romeinsche voorhoede tijdens den tocht van de hoofdmacht tegen Galilea zich van Joppe had meester gemaakt, trof het juist, dat een storm uit het Noorden de roovers scheepjes voor Joppe op het klippige strand wierp of in zee deed vergaan: ze waren vol vluchtelingen; ongelukkigen!

Aan alle kanten van Jeruzalem werd ingegrepen: Neapolis (Sichem) in het N., Jericho in het O. (hier op dit strategisch punt bouwde Vespasianus een sterkte om dezen weg van Jeruzalem naar den Jordaan te beheerschen); Hebron in het Z., dit werd geheel verwoest omdat het weerstand had geboden aan den tribuun Cerealis [1]) (Hebron evenwel eerst 't volgend jaar). Behalve een drietal bergvestingen (o.a. Massada en Machaerus aan weerszijden van de Doode Zee) was buiten Jeruzalem alle land nu onderworpen. Thans scheen de stad zelf aan de beurt.

§ 5. *Judea tijdens de wapenstilstand, die volgde op Nero's dood.*

a. *Nero's dood en wat volgde.*

Te midden van Vespasianus' toebereidselen voor het nemen van de hoofdstad, dat de kroon op 't werk zou zetten, bereikte Palestina de tijding van Nero's dood. Het was in den winter van 68 op 69.

De als zangeres concerten gevende Nero was den soldaten te kinderachtig geworden; op verschillende plaatsen riepen de legioenen tegenkeizers uit. Toen de Bataafsche lijfwacht, op wie Nero tijdens de grootste en gemeenste gruwelen onvoorwaardelijk had kunnen steunen, afviel van den liedjeszanger Nero, was het met hem volkomen gedaan. Met een enkelen slaaf gevlucht had hij zich de dolk op de keel gezet en niet durven toestooten. De slaaf had den

[1]) Deze Sextus Cerealis was een andere dan de (Petilius) Cerealis, die omstreeks dezen tijd in het westen zich bevond en in Brittannië een commando had en later tegen Julius Civilis in onze streken streed.

duw gegeven en het was een zieltogend ellendeling geweest, wien de keizersmantel van de vettige schouders was gegleden.

Toen de doodstijding Vespasianus ter oore kwam, gold als keizer (momenteel!) Galba (Juni 68—Januari 69), die, eerst als legaat in Spanje opgestaan, thans naar Rome was vertrokken om na Nero's dood het keizerlijk purper over te nemen.

Er trad nu eenzelfde toestand in, als na den moord op Caligula de proconsul van Syrië, destijds Petronius, eerst nadere bevelen afwachtte van den nieuwen keizer vóór hij iets verder ondernam: een volkomen correcte houding voor een Romeinsch legaat van dien tijd. Vespasianus zond zijn zoon Titus naar Rome om den nieuwen keizer te gaan begroeten; Agrippa II ging eveneens daarhenen. Het was het slechte seizoen om te reizen; toen zij te Korinthe aankwamen, wist men dáár reeds, dat Galba vermoord was door ontevreden soldaten. Agrippa II reisde niettemin door, maar Titus keerde naar Caesarea terug; zijn vader bleef daar kalm den loop der dingen afwachten.

Over 't geheel lag de oorlog nu stil. Alleen toen een nieuw hoofdman der Zeloten te Jeruzalem, Simon de Proselyt, Hebron overrompeld had, was het in dezen zomer van 69 dat de reeds eerder vermelde verwoesting van deze stad plaats had door Cerealis, die als tribuun het vijfde legioen uit Emmaüs commandeerde. Ondertusschen kwamen en gingen te Rome de keizers. Galba was opgevolgd door Otho. De legioenen aan den Rijn hadden, toen hun bevelhebber bedankte voor die groote eer, hun onderbevelhebber genegen gevonden om zich tot keizer te laten uitroepen; het was Vitellius, zoon van den gewezen proconsul van Syrië, die Pilatus had afgezet.

Om zich aan zijn schuldeischers te Rome te onttrekken, had deze fuiver en veelvraat Vitellius een hoogen post weten te krijgen in de wildernissen aan den Rijn (hij stond bij Nero aan het hof in de gunst) en rukte nu op naar Rome om al zijn schuldeischers straks om te brengen en feestmalen aan te richten naar hartelust. In de Po-vlakte wachtte hem Otho, die zichzelven het leven benam [1]).

---

[1]) Aan den kant van Otho, aan het hof van Nero reeds jong verdorven, kwam

Maar de legioenen in het Oosten meenden, nu er reeds zooveel legeroversten achter elkaar elders waren uitgeroepen tot keizer, telkens de volgende nog minderwaardiger dan de vorige (alleen omdat hun naam uit oud en aanzienlijk geslacht als goed opschrift stond in een banier), dat dan hùn veldheer Vespasianus, ofschoon van boerenkomaf, toch heel wat meer presteeren kon. Het eerst riepen de legioenen in Egypte hem tot keizer uit [1]), zijn eigen in Juda volgden, die in Syrië waren achtergelaten sloten er zich bij aan en vóór de maand Juli ten einde was, erkende het héele Oosten den legaat in Judea als keizer Vespasianus.

b. Vespasianus keizer.

Uit Antiochië was de proconsul van Syrië Mucianus met een leger door Klein-Azië naar Rome gezonden door Vespasianus. Deze zelf begaf zich naar Alexandrië in Egypte om per schip over zee de reis te maken en wachtte daar dus het begin van den zomer af: 's winters voeren er geen schepen. Nog vóór zijn vertrek hoorde hij, dat op het eind van December 69 zijn tegencandidaat Vitellius te Rome was vermoord geworden.

Toen uit Hongarije (zooals het thans heet) zeven legioenen van Vespasianus oprukten naar Italië, was hun een Vitelliaansch leger tegemoet gezonden. Zelf bleef Vitellius te Rome, terwijl bij Cremona (midden in de Po-vlakte) de legers op elkander botsten. De beide keizers mankeerden dus zelf bij de beslissing, zoowel de militair Vespasianus, die dutte onder Nero's gezang, als de hofvleier Vitellius, die met een verrukt gezicht zat te genieten destijds en die nu zijn weelderig leven van pleizer te Rome voortzette. Aan Vitellius' kant waren de woeste Bataven en de gevreesde legioenen van den Beneden-Rijn; maar aan deze zelfde zijde was ook het verraad der hooge officieren, die geen lust hadden om voor een caricatuur als Vitellius te vallen en meer heil verwachtten van Vespasianus, zoodra de kans ging keeren.

---

hier om het leven de vroegere procurator van Judea, de geldgierige L. Albinus, de opvolger van Festus.

[1]) Zie Schürer I 622 volgens Tacitus e.a., volgens Josephus anders, maar over het geheel is Tacitus heel wat betrouwbaarder.

Zoo liep dan de hooge bevelvoering naar Vespasianus over en lieten de troepen van Vitellius zich ontwapenen, toen Cremona niet houdbaar bleek. Deze onschuldige stad moest boeten, want te voren was zij als prooi beloofd bij een overwinning aan de woeste soldaten van Vespasianus, die nu ten getale van 40.000 hier dagen lang moorden en plunderen.

Vitellius had 't liefst afstand gedaan en zich tegen een jaargeld af laten koopen; dan had het vroolijke leven tòch door kunnen gaan. Maar niet hij was de baas, maar de soldaten van zijn lijfwacht en die wilden vechten voor de eer! Zoo raakten dan de oom en jongere zoon van Vespasianus te Rome erg in het nauw, de laatste moest vermomd vluchten, nadat het Kapitool, waarin ze zich verschanst hadden, door de woedende soldaten was bestormd en verbrand.

Maar dan keert de kans. De troepen van Vespasianus komen, de lijfwacht van Vitellius laat zich liever in zijn kampsterkte neerhouwen dan over te loopen. De keizer zelf vlucht (met zijn kok en zijn bakker!), maar het mislukt en hij wordt door Rome's straten rondgesleept en bespot en gehoond en langzaam afgemaakt met nu hier een prik en dan daar een stoot.

De jonge zoon van Vespasianus treedt als plaatsvervanger van den keizer op: Domitianus, later zelf keizer.

Het is een verademing voor de gemoorde en geplunderde stad vol onbetoomde soldateska, wanneer Mucianus, de proconsul van Syrië, zelf verschijnt, een krachtig man, die met vaste hand in de teugels grijpt.

Zoo wacht Rome dan nu op het schip uit Alexandrië, dat Vespasianus brengt. Een voorzichtig man en een hard keizer, die de belastingen straks ongekend zal opdrijven, ongevoelig voor gemor of spot, en die de plooi van zijn gezicht niet verandert, als de senatoren er hem, o zoo allerbeleefdst, op attent maken, dat hij fouten begaat tegen de constructie van het latijn, dat hij met boersch accent uitspreekt.

Maar intusschen kan de oorlog in Palestina nu doorgaan met het beleg van Jeruzalem.

 Zijn oudste zoon Titus is daar nu de man.

c. Hoe Jeruzalem de periode van wapenstilstand gebruikt heeft.

Simon de zoon van den Proselyt.

„Waar het aas ligt zullen de gieren zich verzamelen."
(Matth. 24 : 28).

Terwijl de Romein nog wachtte met het beleg van Jeruzalem, belegerden de Joden er elkander. In Akrabatine, in het verre Zuiden van het land, was onder het regentschap van Hannas als landvoogd verdreven een zekere Simon de zoon van den Proselyt (= Simon Bar-Giora in het Joodsch). Deze had oorspronkelijk zijn toevlucht genomen bij de Zeloten te Massada, daar ternauwernood geduld.

Dan had hij, evenals eertijds de vervolgde David in de bergen van Judea, in spelonken en holen voorraden levensmiddelen en roof verzameld en zich daar teruggetrokken met de bende, die hem volgde: oorspronkelijk weggeloopen slaven en zulk volk; later, bij toenemend succes, ook mannen van beter-komaf. Hij roofde daarmee overal in Idumea en leverde er soms heele gevechten. Men kan nagaan wat het ongelukkig land te lijden had; want hij was de eenige niet. Door de Zeloten uit Massada was reeds eerder Engedi (ten N. van hen) een vreeselijk lot bereid en nadat deze Simon Hebron was binnengevallen, kwamen — zooals reeds verteld — hier bovendien nog de soldaten van Ceralis' 5e legioen uit Emmaüs huis houden.

De Zeloten uit Jeruzalem hadden in deze strijdbare benden een grooten steun kunnen vinden tegen den Romein. Deze toch bevond zich in een positie als later de legers van Napoleon in Spanje te midden van een onbetrouwbare bevolking, al maakt het verschil (en groot!) dat den Romein drastischer middelen ten dienste stonden: uitmoording van steden in verzet, deportatie van heele bevolkingen in verre slavernij.

Maar — vreemd genoeg — Johannes van Giskala te Jeruzalem en Simon de Proselyt beoorloogden elkander. Daar viel den Zeloten van Jeruzalem de vrouw van Simon in handen. Ze dachten hem met

deze gijzelaarster te kunnen bedwingen. Maar het viel anders uit. Simon blokkeerde de poorten van Jeruzalem en duldde niet, dat iemand de stad verliet. Hij sloeg ze allen dood of zond ze met afgekapte handen terug met de boodschap, dat hij een duren eed gezworen had, dat hij een bres zou breken in de muren als hij zijn vrouw niet terug kreeg.

Simon had den Romeinen geen grooter dienst kunnen bewijzen, dan in dezen tijd den strijd tegen Jeruzalem van hen over te nemen, juist nu de stad met 't oog op de komende belegering zich hoog noodig van veel proviand moest voorzien. Zijn groote wreedheid was een plaag, vooral voor de rustige burgerij, die voor het Zelotisch schrikbewind de stad wou ontvluchten en daartoe nu geen kans meer had. De Zeloten zelf raakten er eveneens mee in 't nauw; zij zagen zich genoodzaakt aan Simon zijn vrouw terug te geven.

* * *

Van de Idumeeërs, die destijds Johannes hadden bijgestaan tijdens de regeering van Hannas, was de groote massa weer afgetrokken, maar *een deel* van de avontuurlijksten was bij hem gebleven; daardoor had Simon die immers met zijn vrijschare óók uit Idumea kwam, verstandhouding binnen de stad. Daardoor gelukte het hem om met zijn bende binnengelaten te worden in Jeruzalem, waar men de despotie van Johannes meer dan moe was. Diens Galileeërs, overmoedig geworden, door hun aanvankelijk succes en doordat de Romein ze tot nu toe met rust liet, genoten bandeloos hun machtspositie, zoolang dat nog kon, in toomelooze uitbundigheid, zooals men dat bijna als regel ziet in zulke tijden, waarin elk oogenblik de kans kan keeren en niets gestadig is. Geen Jeruzalemmer, hoe gezien ook, of zijn huis, zijn goed, zijn vrouwen waren à merci van de Zeloten van Johannes [1]).

Zoo vonden dan de Idumeeërs in de stad gemakkelijk gehoor om

---

[1]) Wanneer Josephus evenwel verhaalt, hoe deze oorspronkelijk ruwe Galileeërs à la Nero rondliepen als vrouwen verkleed, en ze van de grofste tegennatuurlijkheden beschuldigt, dan is dat weer zijn gewone tactiek om zijn persoonlijken tegenstander Johannes zwarter dan zwart te maken. Er zal echter wel héél erg gespuis bij zijn geweest óók, tot alles in staat!

de Idumeesche rooversbende van buiten binnen te laten. Het was van den kant van de ergste Zelotenvijanden en Romeinen-vrienden, van de zijde der door den boersch-naïeven Pinehas vervangen Tempelaristocratie, dat deze Simon werd binnengelaten, die later zelf dezen Matthias als verdacht van verstandhouding met den vijand zal ombrengen, en met hem zijn gansche geslacht. Wat men wenscht hoopt men maar al te licht en de Jeruzalemmers maakten zichzelf wijs, dat zijn regeering, als hij eenmaal binnen de stad was, allicht beter te verdragen zou zijn dan die van Johannes: hij was minstens even dapper, minder doortrapt-sluw, veel jonger en „dus" misschien lichter te beïnvloeden. En bovendien — was de groote koning David ook niet als een dergelijk bendenaanvoerder in het Zuiden zijn loopbaan begonnen?

Zoo liet men dan Simon den zoon van den Proselyt binnen. Maar daarmee was Johannes niet verdreven! Deze bleef met zijn Galileeers heer en meester op den Tempelberg in het Oosten. Simon maakte zich met zijn Idumeeërs meester van de Bovenstad in het Zuid-Westen. Inplaats van één tiran had de stad er nu twee, die elkander in wilde despotie niets toegaven.

Men had den éénen duivel door den anderen willen verdrijven en — hield nu allebei op den nek!

HOOFDSTUK VII

TITUS

§ 1. *Hervatting van den strijd.*

a. *Titus' legermacht.*

Titus beschikte over 4 legioenen; behalve de drie van Vespasianus (5 Moesië, 15 Pannonië en 10 Syrië) nog het legioen dat reeds onder Cestius Gallus tegen Jeruzalem had gestreden (12 Syrië) en dat nu revanche kwam nemen.[1]) Een legioen bestond uit 6000 beroepssoldaten (17 jaar en ouder) met een diensttijd van tot 20 jaar toe en nog evenzooveel hulptroepen (lichtgewapenden en ruiterij), totaal dus 12000. De legionairs waren onder Augustus nog allen Italianen geweest, maar onder Claudius en Nero veelal geworven uit de buitengewesten; de hulpbenden waren altijd „barbaren".

Vespasianus had destijds sterke afdeelingen aan deze legioenen onttrokken en meegegeven aan Muscianus naar Italië om voor zijn Keizerschap tegen Vitellius te strijden. De ledige ruimten in de gelederen waren door Titus inmiddels weer aangevuld met detachementen, die onttrokken werden aan de legioenen in Egypte en aan den Eufraat. Ook hadden de Oostersche vazalvorsten hun tevoren reeds gezonden troepen aanzienlijk moeten versterken. Van de Nabateesche boogschutters te voet en te paard bijv. had men tot dusver veel nut gehad.

Chef van Titus' staf was als eerste raadgever de landvoogd van

---

[1]) Om te vergelijken welk deel van de Romeinsche macht dit was, bedenke men, dat deze omstreeks dezen tijd een dertigtal legioenen bedroeg, die Vespasianus aan het reorganiseeren was. Onder Augustus waren het er 25 geweest, aldus verdeeld: 3 in Spanje, 8 aan den Rijn, 6 aan den Donau (Weenen en stroomaf), 1 in Mauretanië (nu Algiers) en 3 in Egypte, 4 aan de Oostgrens in Azië. Van deze laatste waren er nu 2 onder Titus, de andere 2 waren van den Donau vandaan genomen.

Egypte, diezelfde afvallige Jood Tiberius Alexander, die eertijds procurator van Judea was geweest, kort na den dood van Agrippa I en die èn land èn volk dóór en dóór kende. Onder zijn gevolg en zeer in zijn gunst was ook Josephus. Toen Vespasianus Keizer was geworden en dus het profetenwoord vervuld was had deze hem in 't bijzijn van Titus met een bijl zijn ketenen doen stuk slaan, een symbolische handeling, die de vrijheid inluidde voor Josephus [1]). Bij het beleg van Jeruzalem dacht men bovendien van dezen overlooper nog nut te hebben.

Het was het jaar 70; de zomer zou beginnen, de vroege zomer van het Oosten. Vespasianus had zooëven te Alexandrië de reis over zee naar Rome begonnen [2]).

b. In Jeruzalem. Van twee partijen tot drie hoofden.

Nog vóór Titus het beleg begonnen had, was men binnen Jeruzalems muren onder elkander aan het belegeren gegaan! Simon belegerde Johannes in den Tempelburcht. Pijlen en groote slingersteenen snorden over en weer. De verwarring zou echter nòg grooter worden.

Nu het niet voldoende geholpen had om Simon tegen Johannes uit te spelen, had een complot van aanzienlijke Jeruzalemmers zijn hoop gevestigd op een onderbevelhebber van hem, Eleazar den zoon van Simon. Dit was de derde duivel om den boozen geest te verdrijven en — in plaats van twee kreeg Jeruzalem er nu drie op den nek.

Simon behield de Bovenstad: Eleazar slaagde er evenwel niet in Johannes van den Tempelburg te verdringen, maar werd bij deze poging in den allerbinnensten Tempelvoorhof, waar het groote brandofferaltaar stond, teruggedrongen en daar door de overmacht van Johannes belegerd; doordat zijn terrein echter veel hooger was, slaagde Eleazar er evenwel in, zich hier te handhaven.

---

[1]) Die zich nu Flavius Jos. noemt ter eere van Flav. Vespasianus.

[2]) Hij reisde af op zijn laatst in Augustus 70 en kwam eerst in October te Rome aan, waarvan Titus eerst Nov. te Berytus (Beyroeth) bericht ontving. In Sept. was toen Jeruzalem al gevallen na vijf maanden beleg.

De absurdste toestand ontstond. Het offeren bv. ging door; dàt durfden de „vrome" Galileeërs van Johannes niet te beletten! Wèl visiteerden zij de offeraars voor zij die toelieten om de Tempelpoort naar den Binnensten Voorhof door te gaan, waar Eleazar en de zijnen bij hun belegering van den nood een deugd maakten en zich grootendeels het offervleesch toeëigenden naar het voorbeeld van David met de toonbrooden. Het gebeurde evenwel soms, dat midden onder het offer de gestaakte strijd tusschen Binnen- en Buitentempel opnieuw uitbrak en dat de neutrale offeraars door de groote slingersteenen tijdens het offeren bij het altaar gedood werden.

In den Tempel mocht van oudsher niemand worden gedood (2 Kon. 11 : 15). Maar nu stroomde er het bloed der in onderlingen strijd zich verterende Joden.

De wonderlijkste positie had wel Johannes van Giskala. Zelf den Binnen-Tempel belegerend, werd hij op zijn beurt in den Buiten-Tempel door Simon aangevallen en wanneer deze gelijktijdig met Eleazar optrad, dan had hij het kwaad genoeg en het getuigt ongetwijfeld van zijn bekwaamheid als krijgsoverste, dat hij zich onder zulke omstandigheden niet alleen wist te handhaven, maar zelfs nog gelegenheid vond om met zijn mannen verwoede en uiterst verbitterde uitvallen te doen in de naaste wijken van Jeruzalem.

Onder zulke omstandigheden bleef in de heele omgeving van den Tempel niets gespaard, over en weer niet. De Tempelburcht was omgeven met een zoom van verwoeste en uitgebrande huizen.

Titus had geen beter bondgenooten kunnen verlangen dan deze verwoede Joden zelf: want in deze naaste omgeving van den Tempel bevonden zich de toen al betrekkelijk geringe korenvoorraden, waarmee straks de stad het beleg door den Romein zou moeten ingaan. In den onderlingen strijd gingen deze grootendeels in vlammen op.

Zoo vond Titus bij zijn komst voor Jeruzalem de stad als een driehoofdig monster, dat beet en woelde in het eigen vleesch.

c. Titus slaat het beleg om de stad.

„Opdat op u kome al het rechtvaardig bloed, dat vergoten is."

(Matth. 23:35).

In de maand April van het jaar 70 rukte Titus op voor het beleg. Zelf marcheerde hij met het 15e en 12e legioen in gelederen van 6 van Caesarea over Samaria en Gibea-Sauls naar Jeruzalem, dus van het N. Uit Emmaus in het W. rukte het 5e legioen op, uit Jericho in het Oosten het 10e.

Dan reed de veldheer van het kampement bij Gibea met 600 ruiters vooruit om Jeruzalem te verkennen. Daarbij werd hij door een overval van de Joden met de spits van zijn troep van de rest afgesneden en — ongehelmd, ongeharnast als hij bij deze gelegenheid was — mag het wel een buitengewoon geluk voor hem heeten, dat hij niet door een van de vele snorrende pijlen getroffen werd, maar dat het hem gelukte zich uit de hinderlaag door te houwen.

* * *

Eerst toen de vijand vóór de muren van Jeruzalem verscheen bedachten de Joden binnen Jeruzalem, dat het tijd werd om den onderlingen strijd te staken en vereenigden zij hunne benden tot een uitval op den gehaten Romein.

De Syrische legioenen hadden in het Romeinsche leger niet den besten naam van dapperheid; zij bestonden meerendeels uit ingeboren Syriërs, heel sluw en listig maar niet met den soldatesken Germanenaard, die (later vooral ook) bij de Romeinen zooveel opgeld deed. Het 10e (Syrische) legioen, dat uit het Oosten was opgemarcheerd, was juist bezig om een versterkt kamp aan te leggen op den Olijfberg, toen hen de volle woede trof van den volkomen verrassenden Joodschen uitval van den tegenoverliggenden Tempel uit. De Romeinen, bekend met de onderlinge belegering in den Tempel, hadden allerminst aan deze zijde op zoo iets gerekend en de soldaten hadden wapenrusting en wapenen beide afgelegd om sneller op te kunnen schieten met het maken van de omwalling van hun kamp. Zoo hadden de Joodsche uitvallers hier als begin een

groot succes. Titus zelf reed spoorslags naar den Olijfberg om persoonlijk in te grijpen en deed met versche benden een flankaanval op den Joden door het Kidrondal: zij moesten zich haasten om terug te trekken, daar zij anders door deze juiste tactiek van de stad waren afgesneden. Op de helling naar stad en Tempel toe hielden zij evenwel vóór de poort stand, van hun kant ook de eenigste manier, daar de steilte ze buiten bereik der ruiters bracht en ze bij overhaaste vlucht in de poort zouden vertreden zijn met den opsluitenden Romein achter zich aan.

Titus liet nu deze nieuwe benden hier tijdelijk stand houden om een hernieuwing van den uitval te voorkomen tot inmiddels de versterkingen op den Olijfberg zouden zijn in orde gemaakt.

En inderdaad hernieuwden de Joden met versterking uit de stad met nog grooter woede hun uitval. De Romeinen wachtten die — zeer terecht — niet in het dal af, maar op de tegenoverliggende helling van den Olijfberg en weerstonden daar den aanval. Eerst had het er veel van, of het met het schanswerk bezige Syrische legioen in paniek zou wijken, maar weldra stond het toch geordend onder de wapenen. In dien tijd had de wachttroep van Titus handen vol werk gehad met de verwoede Joden, maar nu stormden èn deze hulptroep èn de legioensoldaten van de helling van den Olijfberg af op de Joden los en joegen hen vóór zich uit op hun beurt naar de stad toe. Voorloopig schijnt hun de lust tot nieuwe uitvallen te zijn vergaan.

* * *

Het was nog juist vóór Paschen, dat Titus de stad had ingesloten. Ze was vol pelgrims, die in massa waren opgekomen om in Jeruzalem het Pascha te vieren als ieder jaar, alsof er geen storm aan de lucht was.

De Romeinen lieten hun niet toe weer te vertrekken. Zelfs vrouwen en kinderen werden onbarmhartig teruggedreven, de mannen gedood. Deze groote massa eters vormde een gevaar temeer voor Jeruzalem.

Er was in de stad toch al koren te weinig. En nu monden te veel.

d. Binnen Jeruzalem van drie terug tot twee.

Het ware al te prachtig geweest, als de eendracht van de Joden van Jeruzalem in het gezicht van den vijand had voortgeduurd. De natuur was ook hier sterker dan de leer.

Het Paaschfeest zou op zichzelf ook zonder buitenlandschen vijand voor de poorten meer dan voldoende reden zijn geweest om ten minste in den Tempel geen bloed te vergieten. Zóó dacht er ook de partij van Eleazar over, die pas schouder aan schouder had gestreden met de partij van Johannes bij den uitval tegen den Romein. Maar Johannes dacht er anders over. Hij zag geen kans den strijd vol te houden om den Tempelburg met Titus vóór zich, Simon in den rug en Eleazar midden in zijn burcht. Hij was besloten om tot elken prijs zich van den heelen Tempel meester te maken uit oorlogsnoodzaak, en geen list was hem onder deze omstandigheden te laag of gemeen: de ijzeren dwang der krijgsvoering maakte naar zijn meening elke „krijgslist" geoorloofd.

Het was dan Pascha en Eleazar deed de heilige Binnenpoorten openen, zoodat de offeraars onder de feestgangers het binnenste Tempelplein konden betreden.

Deze menschenschare moest evenwel passeeren van te voren door den Buitenhof, dien Johannes bezet hield en deze mengde onder hen van zijn Zeloten, in volle wapenrusting en met het zwaard aan de heup, maar alles onder de wijde Oostersche mantels verborgen. Hij had daartoe uitgezocht, die het minst bekend waren en het minst „vroom" en zoo goed als nooit nog waren wezen offeren; die dus bij Eleazar en zijn poortwachter geen achterdocht zouden kunnen wekken door hun bekend gezicht.

Deze menschen overrompelden de poortwacht toen ze eenmaal binnen waren gekomen en hun mantels hadden afgeworpen.

Daarmee brachten ze den heelen Tempel weer in de macht van Johannes van Giskala. Die nog over waren van de Zeloten van Eleazar, doordat ze zich een tijdlang verborgen hadden gehouden, sloten zich weer bij de bende van Johannes aan, toen die bereid bleek deze versterking van de gelederen op te nemen.

Maar een aantal pelgrims en bedevaartgangers, die hadden wil-

len offeren, waren omgebracht. Het schijnt voldoende geweest te zijn de woestelingen in den weg te hebben geloopen of te hebben geprotesteerd tegen hun Tempelontwijding om te worden neergehouwen. (Vergelijk Lukas 13 : 1 enz.)

* * *

Zoo was dan dit laatste Paaschfeest, dat in dezen Tempel stond gevierd te worden, begonnen en had zoo bloedig en onheilspellend mogelijk ingezet.

Tot zulk een caricatuur was geworden een der hoogste Joodsche religieuze feesten, toen de Wereldgeschiedenis op het punt stond om onder den heelen Tempeldienst de eindstreep te zetten.

§ 2. *Titus in den strijd om het Noordelijk deel van de stad.*

> Want er zullen dagen komen, dat uw vijanden een verschansing tegen u zullen opwerpen en u zullen omsingelen. (Luk. 19 : 43).

a. *De buitenmuur.*

Evenals eertijds Nebukadnezar (II), zoo tastte natuurlijk ook Titus de stad aan van de Noordzijde, die immers het zwakste is, daar hier de muur niet, zooals aan de andere zijden, op steile rotswanden rust. Bij het opstellen van zijn belegeringswerken had hij groot gebrek aan hout; de geheele omtrek van Jeruzalem is zeer arm aan boomen en hij zag zich genoodzaakt nergens in de omgeving een boom te sparen, zelfs vruchtboomen werden omgehouwen. [1])

Het verloop van de belegering is verder hetzelfde zooals het van dien tijd en uit de middeleeuwen zelfs nog van zulke gelegenheden bekend is: van de wallen slingert men met blijden steenen en met balisten groote pijlen; de belegeraars doen dit eveneens; vooral het 10e legioen van den Olijfberg slingerde zeer groote steenen — wach-

[1]) Het verdient dus al heel weinig geloof, als men op den Olijfberg nog zeer oude olijfboomen wil aanwijzen uit den tijd van Christus. Ook de Kruisvaarders moesten voor het beleg van Jeruzalem van zeer verre hout aanvoeren.

ters op de torentinnen van Jeruzalem waarschuwden de bezetting door een teeken wanneer zulk een bombardement weer begon; de belegeraars voeren onder stormdaken stormrammen aan om de muren af te brokkelen of in te stooten; de belegerden trachten ze in brand te steken door er vlammende massa's van boven op te werpen of ze te vernielen door uitvallen.

Onderwijl woedt in de stad de honger, vooral onder de burgerbevolking, want wat er nog is aan eenigen voorraad van beteekenis wordt in beslag genomen, gerequireerd of weggeroofd ten bate van de mannen op de wallen, die kracht moeten houden tot den strijd.

* * *

Het was een geluk voor de Romeinen, dat het indertijd Agrippa I niet was toegestaan om den Noordelijken buitenmuur geheel te voltooien; buitendien werd deze muur [1]) door de Joden maar slap verdedigd, daar ze enkel maar de Noordelijke voorstad beschermde, waaraan hun het minst gelegen was. Ook hier blijkt weer, hoe een centrale leiding ten eenenmale ontbrak en hoe — zelfs nu het zoover al gekomen was — men nog niets geleerd had en hoe ieder vocht op zijn eigen hand.

Na een halve maand gelukte het den Romeinen een bres te bonzen in de met een heele rij van stormrammen op een geschikt zwak gedeelte tegelijk bewerkte muur.

b. De tweede muur. [2])

Reeds vijf dagen na den buitenste viel ook de tweede muur onder het gebeuk van de Romeinsche stormrammen, doordat een toren ineenstortte. Door de bres drongen de Romeinen van het Noorden de Benedenstad in, maar moesten soortgelijke ondervinding opdoen als destijds te Gamala in het Overjordaansche. Een Oud-Oostersche stad is een doolhof van steegjes, vol kronkelingen en bochten, die voor een goed deel dood loopen. De Romeinsche soldaten

---

[1]) De 3e genoemd, d.w.z. van binnen uit geteld; van buiten af gerekend was het de eerste.

[2]) Of middelste muur; van beide zijden geteld de tweede.

wisten er den weg niet in te vinden, waar hier deze doorgangen al zéér nauw en bochtig waren, zoodat ze niet eens behoorlijk hun wapenen konden gebruiken. Dàn zagen ze zich vóór aangevallen, dàn achter den pas afgesneden, dàn van boven af bekogeld met zware steenen. Zoo moesten ze dan weer wijken ten slotte en onder verliezen de stad ontruimen, terwijl Titus boogschutters van den middelsten muur af met een hagelbui van pijlen hun aftocht deed dekken.

Vier dagen later evenwel, nadat een wijde doortocht uitgebroken was, herhaalde de Romein den aanval en nam ook dit stadsdeel blijvend in.

§ 3. *Titus tegen het eigenlijk Jeruzalem na het nemen van de Noordelijke muren.*

„Gij dochters van Jeruzalem, weent over uzelven en over uwe kinderen!" (Luk. 23 : 28).

a. *Titus vraagt nog eenmaal de overgave der stad.*

Honger in de stad.

Titus wist, dat in de stad reeds groot gebrek begon te heerschen. Hij wilde daarom nog eens probeeren om ze zonder groot bloedvergieten in zijn macht te krijgen. In het gezicht van de bezetting op de wallen liet hij zijn krijgsmacht aantreden in volle wapenrusting als voor een parade: helmen, harnassen en wapenen blonken en flonkerden in de stralen der Oostersche zon. Het gezicht van zulk een machtig leger moest de Joden wel imponeeren. In het gezicht van de stad liet hij de soldaten hun soldij uitbetalen en overvloedig levensmiddelen uitdeelen.

Nu trad op bevel Titus Josephus naar voren om de mannen op de muren toe te spreken en te overreden de stad over te geven. Zóó kan hij nog eenmaal gestaan hebben vis-à-vis zijn ouden tegenstander Johannes en — anders dan in het spreekgestoelte van Tiberias — moesten de Joden hem nu heel en al laten uitpraten, als hij op veiligen afstand wist te blijven.

Maar zijn woorden sloegen ze in den wind — hij was wel de laatste man, dien ze zouden vertrouwen.

Ondertusschen was door gebrek aan voorraad en het verbranden van de korenvoorraden in de wijken om den Tempel de hongersnood in de stad reeds ontzettend geworden. Wie nog spijze had, durfde ze niet toebereiden uit vrees voor ontdekking, want het krijgsvolk doorzocht de huizen naar voedsel en wanneer ze vermoedden, dat hier of daar nog bij gegoeden heimelijk voorraad verborgen was, pasten ze zelfs duivelsche martelingen toe om dit geheim af te persen en het voedsel dan te rooven.

Vluchtten de ongelukkigen de stad uit, dan overvielen de ruiterpatrouilles van Titus ze en dreven de stakkerds met afgekapte handen terug of lieten ze bij rijen in het gezicht der muren kruisigen.

b. De algemeene toestand na het nemen van den middelsten muur.

Wanneer Titus nu aan den aanvalskant in het Noorden stond, had hij vóór zich links den Tempelberg met aan de rechterhand vóór als een voortuitspringend bastion den burcht Antonia; dit vestingcomplex werd door een in de hoogte overbrugde vallei gescheiden van de Bovenstad, aan Titus' rechterhand met heelemaal rechts óók een vooruitspringend bastion: het oude paleis van Herodes, later praetorium, met de drie sterke hoektorens. [1])

De Tempel links stak heel wat naar voren naar den Romeinschen aanvalskant toe, dan de Bovenstad. Bij een aanval op de laatste had Titus Tempel en vooral den burcht Antonia als een dreiging in de linkerflank. Het was dus goede tactiek eerst dit vooruitspringend stuk Antonia aan te vallen. Toch liet de Romein gelijktijdig ook reeds stormschansen opwerpen tegen de Bovenstad.

Het kwam hem daarbij te stade, dat hij feitelijk in plaats van één twee vestingen te bestrijden had: de Tempelburcht onder bevel van Johannes van Giskala en de Bovenstad onder commando van Simon den Proselyt. Er was zoo weinig centraal commando bij de Joden, dat, wanneer zij tegen de stormschansen uitvielen, Tempelburcht en

---

[1]) Waarvan nog een rest van één over is, foutief thans Davidstoren genoemd.

Bovenstad dit niet eens gelijktijdig deden, maar de laatste een paar dagen na de eerste.

Het groote werk begon nu pas.

* * *

Erger dan ooit woedde de honger in de stad en deed de afgrijselijkste toestanden ontstaan. Er schijnt zelfs kannibalisme te zijn voorgekomen. Om alle ontsnapping uit te sluiten en alle toevoer onmogelijk te maken, liet Titus de heele belegeringslijn afsluiten door een opgeworpen wal, die als circumvallatielinie dag en nacht door sterke posten werd bewaakt, die voortdurend werden gecontroleerd.

* * *

In de stad heerschte erger schrikbewind dan ooit. Van den exhoogepriester Matthias, die destijds Simon den zoon van den Proselyt had binnengehaald, was één der zonen overgeloopen naar den vijand; als verdacht van verstandhouding met den Romein liet Simon de drie andere zonen voor zijn oogen doodslaan en daarop hemzelf ombrengen.

Er *wàs* verraad. De bezetting van een toren, mannen van Simon, wou wegens de ellende in de stad, de Romeinen binnenlaten; deze weifelden, daar ze het niet vertrouwden. Het complot werd snel door Simon ontdekt, die ze in stukken liet houwen en die van de muren af den Romeinen liet toewerpen. Die wisten nu — te laat! — dat het echt gemeend was geweest.

De Romeinen van hun kant waren niet minder wreed, niet zoozeer de geregelde troepen der legioensoldaten, maar vooral de ongeregelde hulpbenden der Syriërs en Arabieren, die overloopers op het beestachtigst mishandelden, daar zij het gerucht geloofden, dat deze goud hadden ingeslikt.

Toen onder deze vreeselijke omstandigheden Josephus zich nog eens weer in de nabijheid der muren waagde om met de posten er op contact aan te knoopen, werd hij door een slingersteen aan het hoofd getroffen en door toegeschoten Romeinen bewusteloos weggedragen. Zijn oude moeder, die in den kerker van Simon werd gevangen gehouden, kreeg het onware bericht, dat haar zoon gedood was.

In straten en huizen lagen de onbegraven doode lichamen de lucht te verpesten. Van honger radelooze en van uitputting neergezegen menschen smeekten den voorbijgaanden soldaten om hun den genadestoot te geven en uit hun lijden te verlossen. Maar de krijgslieden, die met een hart van steen zoo dikwijls gemoord hebben in Jeruzalem, stappen onverschillig door en vermoeien er zich niet mee. [1])

Onmenschelijk zwaar was het lijden van de stad.

c. *De burcht Antonia.*

Met hun eerste stormschans hadden de Romeinen geen geluk gehad. Door een gegraven mijngang had Johannes ze juist op het moment, toen het ernst ging worden met de stormrammen, doen instorten.

Drie weken duurde het, eer Titus nieuwe getimmerten gereed had. Het hout daartoe had hij moeten laten halen een kleine vijf uren gaans ver.

Op vier plaatsen werden nu weer de muren gebeukt. Een uitval van Johannes van Giskala had geen succes, daar de uitgeputte Joden niet meer streden met het oude élan. De Romeinen, met aaneengesloten schilden, stonden als een muur, waarop de verspreide Joodsche strijders afdeinsden.

Buitendien begunstigde het geluk de Romeinen. Juist boven de plaats van de gegraven uitvalsgang van de vroegere ondermijning zakte de gebeukte muur in eens onverwacht in boven de uitgeholde fundeering. Achter deze muur bleek evenwel een tweede versperring opgericht en een poging om die te nemen over de puinhelling van den eerste heen, mislukte ondanks dappere onbesuisdheid van eenige Syriërs, onder de oogen van Titus, die persoonlijk aanvuurde. Maar eenige dagen later gelukte het een aantal Romeinsche soldaten op eigen initiatief om den burcht te overrompelen: de Joodsche wachten bleken te slapen. Titus volgde met zijn lijfwacht onmiddellijk en drong zelfs van Antonia door tot op het Tempelplein!

---

[1]) Vergelijk Luk. 23 : 28 en Openb. 9 : 6.

De Romeinen op het Tempelplein!

Maar ze werden er weer af gedreven; zelfs Simon kwam onder deze omstandigheden uit de door een bovenbrug verbonden Bovenstad te hulp.

De burcht Antonia werd in hoofdzaak door de Romeinen gesloopt om hier in het Noorden een breed aanvalsfront te krijgen tegen den Tempel.

Ongetwijfeld werd daarbij de afbraak gebruikt om de kloof tusschen Antonia en Tempelgalerij te dempen.

d. Het gedurig offer gestaakt.

In dezen tijd moesten de Joden noodgedwongen ophouden met het „gedurig offer", d.w.z. het geregeld morgen- en avondoffer, waarmee iederen dag plechtig volgens vaststaand ritueel en gebruikelijke liturgie werd geopend en besloten. Het verbaast, dat dit ondanks hongersnood en Tempelgevechten tot nu toe nog door had kunnen gaan. Nu hield het op „wegens gebrek aan mannen". De reden is niet duidelijk. Zouden alle priesters omgekomen zijn? Of zouden zij zich niet meer wagen in den Tempel! Uit wat eerder bleek omtrent den Hoogepriester Matthias en zijn zonen, is duidelijk dat deze zich niet in den Tempelburcht ophielden, maar bij Simon in de Bovenstad. Men zou dus kunnen besluiten hieruit, dat — zooals heel Jeruzalem — ook de priesterschap verdeeld was en de weinigen, die zich bij de Galileeërs in den Tempel bevonden, allen waren omgekomen [1]).

De priestervoorhof lei naar de Noordzijde en stond rondom het hooge brandofferaltaar hevig bloot aan de slingersteenen der Romeinen.

---

[1]) Het is hiermee niet in tegenspraak, dat Josephus hierna opgeeft, dat een aantal overpriesters en andere priesters tot de Romeinen overliepen. Hij vermeldt dit als ijdel man na zijn rede tot Johannes (om den Tempel over te geven), maar het blijkt te zijn een opsomming van al wat reeds eerder uit de stad aan priesters overliep; er is immers zelfs de zoon van Matthias bijgenoemd, die oorzaak was van diens vermoording door Simon in de Bovenstad, wat reeds eerder voorviel. En... deze waagden zich niet bij de partij van Johannes in den Tempel maar waren in de Bovenstad.

e. Om den Tempel.

Zoo was dan de Tempel geen offer- en gebedsplaats meer, maar enkel en alleen nog vesting. Op de tinnen der Tempelpoorten stonden de schietgevaarten.

Titus liet nog eens de Joden door Josephus tot overgave vermanen. Op zijn last moest die hun uitdrukkelijk in hun eigen taal voorhouden, dat zij zelf er de schuld van zouden zijn als straks deze heilige plaats ontwijd en verwoest zou zijn geworden. Hadden niet zelf de Romeinen destijds borden geplaatst om aan niet-Joden op straffe des doods den toegang te verbieden? En wie waren er dan oorzaak van, dat deze Tempel straks door heidensche soldaten zou bestormd worden? Maar — die Tempel was immers al lang ontwijd door het bloedvergieten van de Joden onderling! Toch liet hij den Joden aanbieden om buiten den Tempel het uit te vechten.

Die gingen daarop natuurlijk niet in. Johannes van Giskala wierp zijn doodsvijand Josephus allerlei smaadwoorden naar het hoofd en antwoordde, dat hij nooit zou vreezen deze woonstede Gods te verdedigen tot het laatste toe.

* * *

Voor een eersten stormaanval in den nacht had Titus uit zijn troepen de uitgelezenste mannen uitgekozen en die gezamenlijk onder het bevel van Cerealis geplaatst. Uit een toren van Antonia, die men als uitkijkpost had laten staan, woonden hij en zijn staf persoonlijk het wapenfeit bij. De eerste overrompeling mislukte al direct: de Joden waren waakzaam en op hun hoede en direct in de wapenen. Simon kwam uit de Bovenstad met zijn benden bij deze gelegenheid direct Johannes te hulp. De Romeinen moesten wijken.

* * *

Titus liet nu nieuwe stormschansen opwerpen en nieuwe stormrammen opstellen, terwijl van hun kant de Joden de verbindingsgalerij tusschen Antonia en Tempel in brand staken en wisten af te breken. Het hout moesten de Romeinen ditmaal nog verder weg halen dan den eersten keer.

Weer beukten de muurbrekers tegen de Joodsche wallen. En de

hongersnood maakte het geteisterde volk opnieuw onmenschelijk wreed.

* * *

De Tempelburcht bood aan de Romeinen behalve de Noordzij ook den Westmuur aan, daar ze hier bij de Bovenstad vooruitsprong naar den vijand toe. Op een keer meenden de soldaten hier in het Westen de wallen zoo goed als niet bewaakt te zien en liepen op eigen initiatief storm. De Westgalerij werd door hen bezet. Het was den Joden er echter maar om te doen geweest hun front te verkleinen, daar zij niet genoeg mannen meer over hadden; daarbij haden ze listig de heele galerij van binnen met brandbare stoffen opgevuld. Toen nu de Romeinen het platte dak bezet hielden, sloegen in eens de laaiende vlammen uit, zoodat ze niet meer ontsnappen konden langs de enkele stormladders, want de Tempelhelling is hier steil. Jammerlijk kwamen ze meerendeels in de vlammen om, terwijl het voorste deel der aanvallers door de vlammen afgesneden was en tot den laatsten man sneuvelde tegen de overmacht.

Bij bestorming van de Noordzij brandden nu de Romeinen eveneens de Noordergalerij af. De eigenlijke Tempelvesting stond nu zelf direct aan een aanval bloot.

* * *

f. De Tempelbrand.

De toegang tot den Tempel lag voor een laatsten stormaanval der Romeinen bloot: Titus had zijn soldaten de heilige Tempelpoorten, die toegang gaven tot den Binnensten Voorhof met vuur doen verbranden en zóó opengerammeid.

Nu werd krijgsraad gehouden. Besloten werd den Tempel met storm te nemen, maar die niet (direct) geheel af te branden, maar eerst wat van zijn schatten nog aanwezig was te plunderen. Het was wèl Titus' voornemen om tenslotte èn stad èn Tempel geheel en al te verwoesten en met den grond gelijk te maken om niet voortdurend vrees te moeten hebben voor hernieuwden opstand van deze hard-

nekkige en fanatieke Joden, die tot dusvere in al hun godsdienstige begrippen zoozeer ontzien waren, zonder dat dit opstand had kunnen voorkomen.

Dit was het Romeinsche standpunt, dat ook geheel zoo is uitgevoerd (zie opm.). Alleen is 't verhaast, doordat bij den fellen tegenstand der belegerden in de hitte van het gevecht de Tempel toch in brand geraakt is, evenals te voren ook reeds de Noordergalerij door de Romeinsche soldaten was aangestoken tijdens een bestorming. Door een open venster, prachtig versierd, moet een Romeinsch krijgsman een brandfakkel naar binnen hebben geslingerd om de bezetting er achter te verdrijven. De fakkel viel tusschen brandbare stoffen en in het woest tumult grepen de vlammen steeds verder om zich heen.

Weldra verscheen Titus, inderhaast gewaarschuwd, die nog snel door de met goud beslagen binnenpoort een kijk in het Heilige nam. Van buiten loeiden de vlammen reeds om het gebouw. Eenige poging tot blusschen is niet gedaan. Wel zag men nog kans wat los was ten deele te rooven zoo bijv. den gouden kandelaar met zeven armen en ook de toonbroodentafel er tegenover uit het Heilige. Rondom het hooge en zeer breede brandofferaltaar lagen de lijken van vriend en vijand in hoopen over elkander heen. In een woest handgemeen werd rondom het gebouw verder geworsteld. Johannes van Giskala aan het hoofd van een kleine bende desperado's zag kans zich door de vijanden heen te houwen en de Bovenstad te bereiken.

Op het Tempelplein stonden de Romeinsche standaarddragers op een rij geschaard met hun veldteekenen en adelaars ten teeken der overwinning tegenover den nog vlammenden en rookenden Tempel. In Titus' tegenwoordigheid werd, wat nog aan galerijen, enz. over was, nu ook in brand gestoken en verwoest.

Opmerking. Men vindt in den regel aangegeven, dat de Tempel verwoest is tegen den wil van Titus door een rebelsch soldaat. Dit is niet juist.

1. Over den gehouden krijgsraad zegt Josephus dat Titus den Tempel had willen sparen, omdat hij nu eenmaal — bij al zijn

overige onbetrouwbaarheid — lofredenaar is van Titus. Bovendien is het werk over den Joodschen oorlog van Josephus een tendenzboek van politieke strekking. Hij wilde — aldus prof. Schlatter — er mee den haat helpen beteugelen, die bij de Joden voortsmeulde tegen zijn vrienden, de Romeinen, en die telkens weer in laaie vlammen kon opflakkeren. Daartoe past het in zijn systeem om aldoor de schuld van de Joodsche ellende te laden op de hoofden van de leiders van den opstand en de oorlogspartij, die hij niet gemeen genoeg kan afschilderen en tevens om de Romeinen stelselmatig vrij te pleiten. Daarmee dient hij tevens de eigen zaak, want dit is gebeurd nadat hijzelf naar de Romeinen over was geloopen. In dit systeem past, dat niet Titus de schuld krijgt van den Tempelbrand maar de hardnekkige en verwoede verdediging door de Joden. Echter komt ook hier Josephus weer als zoo dikwijls met zichzelf in tegenspraak, daar hij even tevoren Titus de woorden in de mond heeft gelegd: „dat hij (Titus) dit schrikkelijk misdrijf onder den puinhoop van hun hoofdstad begraven zou, opdat de zon hare stralen niet zou behoeven te verbergen uit afschrik voor een stad als deze" (nl. waar zulke gruwelen gepleegd werden). Uit het vervolg blijkt, dat dit laatste getuigenis omtrent Titus de ware is geweest: Jeruzalem is inderdaad met den grond gelijk gemaakt en een Tempel in volle glorie te laten staan zou daarmee niet overeen te brengen zijn geweest; *immers het was de bedoeling om den Joden hun nationaalreligieus centrum ten eenenmale te ontnemen, een wel-overwogen plan van Titus; indien hij den Tempel nu had laten staan, dan had het hem absoluut niets gebaat al de rest van Jeruzalem verwoest te hebben.* Nog eer had hij den Tempel alleen kunnen verwoesten en de rest sparen en zoo Jeruzalem degradeeren tot een heel gewone stad.

2. Andere geschiedschrijvers, Romeinsche, berichten dan ook precies het tegenovergestelde, nl. dat in den door Josephus vermelden krijgsraad besloten zou zijn door Titus juist den Tempel wèl te verwoesten. (Zoo neemt ook Mommsen aan).

3. Een middenweg volgt prof. Valeton, die meent, dat Josephus met verzwijging van een deel van de waarheid een ander deel eenzijdig op den voorgrond stelt, terwijl de Romeinsche geschiedschrij-

vers meer de kern der zaak treffen. In den bewusten krijgsraad zou besloten zijn den Tempel te bestormen, wat ook de gevolgen mochten zijn, doch (zoo mogelijk) brand te verhoeden met het oog op de schatten en kostbaarheden. Later kon het gebouw dan „ordelijk" zijn afgebroken. In de hitte van het gevecht is met de détails van het bevel echter geen rekening gehouden en alleen de hoofdzaak nagekomen: verovering van den Tempel, wat het ook kosten mocht.

g. De Bovenstad.

Nu moesten tegen de Bovenstad de stormschansen worden opgericht. Na half Augustus begon het werk. Binnen de maand September werd de stad genomen. Ze werd niet zoo energiek verdedigd als de Tempel: de moed en de hoop hadden zelfs de fanatieksten verlaten. Na de verwoesting van den Tempel had men Titus overgave van de Bovenstad aangeboden tegen vrijen aftocht; deze had dit verre verworpen en overgave op genade of ongenade geëischt.

Door een wijden bres drongen de Romeinen binnen. Ze hadden gevreesd nog een bitteren strijd te moeten uitkampen om het paleis van Herodes met zijn drie sterke torens, maar vonden dit onbezet. De Joden trachtten zich te verbergen of weg te kruipen in de onderaardsche waterleidingen en reservoirs. Moordend en plunderend goten de Romeinen zich uit over de ongelukkige Bovenstad en sloegen zonder onderscheid van leeftijd of geslacht alles dood wat hun voor de voeten kwam.

De laatste tegenstand was verdwenen.

HOOFDSTUK VIII

OVERWINNAARS EN OVERWONNENEN

§ 1. *De overwonnenen. Het lot van stad en menschen.*

„Ziet uw huis worde woest gelaten."
(Matth. 23 : 38).

„Al te duidelijk waren bij den Joodschen Opstand de gevaren aan den dag getreden, die deze nationaalreligieuze, eenerzijds streng geconcentreerde anderzijds over het gansche Oosten verbreide en tot in het Westen vertakte maatschappelijke vorming in zich droeg. Aan den centralen eeredienst werd daarom voorgoed een einde gemaakt. Dit besluit van de regeering staat zonder twijfel vast en heeft niets te maken met de niet volkomen zeker te beantwoorden vraag, of de verwoesting van den Tempel met opzet of toevallig gevolgd is..... Toch blijft het stellig waarschijnlijk, dat hier niet het toeval van den oorlog heeft ingegrepen, maar dat de vlammen van den Tempel een programma beteekenden." [1])

Inderdaad, stelselmatig werd Jeruzalem met den grond gelijk gemaakt. Alleen het oude kasteel van Herodes in het N.W. van de Bovenstad bleef staan om als kazerne te dienen voor een Romeinsch garnizoen, dat te waken had, dat de stad niet weer werd herbouwd. Het woord „geen steen zal op den andere gelaten worden" (Matth. 24 : 2) werd letterlijk vervuld.

Met den val van den Tempel verdwijnen ook de Sadduceeën uit het Jodendom; feitelijk was het met den Sadduceeschen priesteradel al afgeloopen, toen de Zeloten Matthias tot hoogepriester aanstelden. Ook het Sanhedrin verdwijnt gelijk met stad en Tempel. Des te grooter wordt straks onder het volk de overwegende invloed van de Farizeesche wetgeleerden.

* * *

[1]) Mommsen, Röm. Gesch. deel 5.

In Jeruzalem bleef voor het vervolg in plaats van één kohorte een heel legioen als bezetting achter, nl. het 10e (Syrische). Men lichtte de manschappen echter niet meer uit dit deel van het Romeinsche Rijk; die gingen naar elders en hier kwamen vreemdelingen; zoo bestonden de kohorten lichte hulptroepen van het 10e legioen hier in het vervolg uit mannen van Spanje en bij den Balkan (Thracië) vandaan.

Judea werd een heel afzonderlijke provincie onder een landvoogd met senator-rang (eerst een praetor, later zelfs een proconsul). Het land zelf werd het persoonlijk eigendom van keizer Vespasianus, die het ten eigen bate deed verpachten.

Bij Emmaüs kwam een Romeinsche kolonie van 800 veteranen uit den Joodschen oorlog.

* * *

Nadat het moorden in de stad gedaan was, dreef men, toen de troepen uitgewoed waren nog heele kudden gevangenen bijeen. Men verzamelde die eerst op het Tempelplein te midden der bouwvallen en ging daar aan het uitzoeken. Een deel werd omgebracht. Toen Josephus van een opdracht van Titus van elders terugkeerde, vond hij aan vele kruisen om Jeruzalem o.a. drie vrienden van vroeger hangen, die Titus hem op zijn bede schonk; hij liet ze afnemen, nog levend; twee stierven niettemin aan hun wonden en smarten, één genas.

Een ander deel werd gereserveerd voor gladiatoren-gevechten, nòg anderen (nl. die welke het meeste toonden) werden aangewezen om mee te loopen in den aanstaanden zegetocht van Titus door Rome. De groote massa werd in slavernij verkocht: slaven waren in dien tijd spotgoedkoop te krijgen in Palestina, Joodsche althans.

Onder de gevangenen bevonden zich ook de beide hoofdlieden, Johannes en Simon. De eerste was door den honger opgejaagd uit zijn onderaardschen schuilhoek en had — het is van hem haast niet te gelooven — den Romein om zijn leven gesmeekt. Hij verdwijnt voor levenslang in een vunzen kerker; een lot, erger dan de dood. Simon werd om zijn forsch uiterlijk voor den triomf bewaard.

§ 2. *De zegetocht van Titus.*

a. *Door Syrië.*

Te Caesarea, de oude hoofdstad, vierde Titus het eerste van zijn overwinningsfeesten, dat aan een paar duizend Joodsche gevangenen het leven kostte. Men verbrandde zelfs een aantal. De meesten moesten vechten tegen wilde dieren of (als gladiatoren) tegen elkaar.

Ook te Caesarea Filippi vertoefde hij. [1])

Had Titus vele Joden gevangen, ook hijzelf was gevangen en nog wel door een Jodin, nl. door Agrippa's zuster Berenike, een „kleine Kleopatra." [2]) Zij vergezelde hem naar Rome, heeft met hem hetzelfde paleis bewoond en zou waarschijnlijk officieel zijn vrouw zijn geworden als de Romeinsche publieke opinie er zich niet zoo verwoed tegen verzet had. Figuurlijk gesproken evenwel liep Titus in dezen tijd achter háár zegekar.

Van Caesarea Filippi trok hij naar Berytus (Beiroeth) aan de zee, waar hij opnieuw spelen gaf. Zoo kostte elke verblijfplaats een aantal Joodsche mannen het leven, die als gladiatoren tegen elkander moesten strijden op leven en dood. Was het de vergelding der historie? Want wat hadden eigenlijk de Joden te Jeruzalem anders gedaan, zelfs nog met den vijand voor de poorten? Hier hoorde Titus van de veilige aankomst van zijn vader in Italië. Eindelijk!

Van Berytus kwam hij aan te Antiochië, de Syrische hoofdstad en de Christenstad van Paulus' zendingsreizen. Hier werd hetzelfde programma weer afgewerkt. Maar buitendien deden Jodenvijanden, wier hetze tegen de Joden hier pas door de regeering was onderdrukt, een poging om hem te bewegen den Joden aldaar hun vrijheid

---

[1]) Het is niet duidelijk in welk van beide hij den gladiatorenstrijd enz. hield, daar Josephus naar gewoonte alles door elkander vertelt. Caesarea, de Jodenhatende stad, lijkt geschikter achtergrond dan Filippi, waar de Jodenvriend Agrippa II hem als gast had.

[2]) Zoo noemt Mommsen ze. Berenike = Pherenike = de overwinning brengend. In Rom. sprak men den naam uit als Veronica. Het is de vrouw uit Hand. 25 : 13.

van godsdienstviering te ontnemen en ze zelfs uit de stad te verbannen. Hooghartig en koel wees Titus dat af en lachte: of hij ze soms *naar Jeruzalem* moest zenden op dat verlangen? Voor de vreedzame Joden in de Diaspora, die — zooals te Antiochië — altijd door hun milder en ruimer opvattingen in de beste verstandhouding met de andere naties hadden geleefd, dáárvoor was hij niet beducht en die wilde hij allerminst lastig vallen.

Tot bij de Eufraat zette hij zijn overwinningsfeesten voort, almaardoor Joden er bij in het vechtperk werpend en keerde dan langs de kust terug naar Alexandrië in Egypte, waar het 15e en 5e legioen werden ingescheept voor Pannonië en Moesië (het laatste was juist tevoren geteisterd door een inval van de Sarmaten uit de (nu Russische) landen ten N. van de Zwarte Zee.

b. Triomf te Rome.

Met zijn vader en broeder hield Titus te Rome één triomf. Aan geleerdheid bezondigden de Flavische keizers zich niet en de Triomfpoort vermeldde het verbazingwekkende feit, dat Jeruzalem nog nooit te voren veroverd was. Pompejus en Antiochus Epifanes niet alleen, maar zelfs Nebukadnezar de Tempelverwoester werd totaal genegeerd. „Dat Keizer Vespasianus, een kranig soldaat, het niet versmaad heeft wegens zulk een vanzelfsprekend succes op een klein sinds lang onderworpen volk, als overwinnaar naar het Capitool op te trekken geeft geen hoogen dunk van den krijgshaftigen geest van dezen tijd..... Weliswaar vergoedde de sterke afkeer, die de Westerlingen koesterden tegen het Jodenvolk, eenigermate wat aan militaire glorie ontbrak en, zoo den Keizers al de Jodennaam niet goed genoeg was om zich den titel van hun overwinnaar blijvend toe te voegen (zooals dat met Germanen [1]) en Parthen gebeurd was), zoo achtten zij het toch niet beneden hun waardigheid om het plebs van de hoofdstad het leedvermaak van deze overwinning te gunnen."

De nieuwe dynastie der Flavische Keizers meende met deze ver-

---

[1]) Men denke aan den naam Germanicus. Het citaat is van Mommsen.

woesting van Jeruzalem een goede reclame voor zich te maken. Met bijna Amerikaansch-aandoenden humbug was de optocht samengesteld. Op groote tafereelen, zoo groot dat het publiek ieder oogenblik voor omvallen vreesde, was voorgesteld in geweldige schilderijen de inneming van elk vestinkje van Galilea of het Overjordaansche. Van elke plaats werd het portret van den bevelhebber ook meegevoerd. Is dat van Josephus van Jotápata er ook bij geweest? Of heeft hij zelf ook mee moeten trekken in dezen stoet achter de zegekar van den overwinnaar, zij het dan als begenadigde en niet in ketenen?

Wèl in boeien geklonken ging Simon de Proselyt hier zijn laatsten gang op aarde. Het was de gewoonte, dat terwijl de stoet stilhield vóór het Capitool om te offeren, de ergste onder de gevangenen werd weggevoerd om ter dood te worden gebracht. Dat was ditmaal het lot van Simon-Bar-Giora. Ook de gouden kandelaar uit den Tempel, de gouden toonbroodentafel, heilige wetsrollen en prachtig bewerkte voorhangsels van het Heilige, gered uit den Tempelbrand, werden door heel Rome aangegaapt; gouden voorwerpen, die nog nooit een andere blik dan die van priesteroogen had gezien, waar zelfs voor den vroomsten Israëliet de toegang verboden was. Vespasianus plaatste deze beide voorwerpen in den Tempel van den Vrede [1]). Wetsrollen en andere kostbaarheden werden naar zijn paleis gebracht. Hun model is nog in 't relief te zien op een eerepoort door de Senaat na den dood van Titus tot zijn eer opgericht; het is niet dezelfde van den optocht.

§ 3. *De verbitterde nastrijd in Judea.*

In den herfst van 70 was de Tempel gevallen. In de bergwoestijnen van Zuid-Judea, waar eens David de wijk had genomen voor Saul, bleven nog kleine haarden van verzet bestaan tot in het voorjaar van 73 toe, twee en een half jaar lang. De twee belangrijkste vestinkjes lagen aan weerskanten van de Doode Zee. Ten Oosten

---

[1]) Bij de plundering van Rome door de Vandalen namen die ze mee naar Afrika; Belisarius bracht ze vandaar naar Konstantinopel.

Machaerus, waar eens Johannes de Dooper in den kerker was onthoofd. Nadat de bezetting van het kasteel tegen vrijen aftocht dit had overgegeven, vielen de Romeinen in de stad, die door plundering en moord erg leed.

Meer moeite gaf *Massada, het begin en het einde van den oorlog,* ten Z. van Engedi. Het lag op een rots, die zeer steil was en maar van één zijde te naderen viel, langs „'t Slangenpad". Nòg zijn de sporen van het beleg te zien. „Alle wisseling der geschiedenis, die ook over deze plaats is heengegaan, liet de belegeringswerken ongestoord, die voor duizenden jaren door de Romeinen in den woestijnbodem zijn aangelegd om dit rotsnest te bedwingen [1]).

De Romeinen omringden de rots met een afweerlinie met wachtposten en brachten met ongelooflijke, inspanning een muurbreker op de rots aan den eenigsten genaakbaren kant. Toen eindelijk een bres was gemaakt, stond daarachter een nieuwe versperring. Maar die was brandbaar en de vlammen deden hun werk. Eleazar uit het geslacht van Judas den Galileeër uit het verste Noorden naar het verste Zuiden omgezworven, gebood hier dezen Zelotengroep die altijd zelfstandig was gebleven, ja zelfs meermalen vijandig tegenover Jeruzalem stond, typeerende bijzonderheid van verdeeldheid!

Toen de Romeinen de sterkte binnendrongen na den brand vonden ze slechts lijken.

Beter dan in Jotâpata hadden hier de dolken hun werk gedaan; geen Josephus was hier overgebleven om zich over te geven.

* * *

§ 4. *Na den Joodschen Oorlog.*

„Wij hebben geen Koning dan den Keizer!"
De Joden (Joh. 19 : 15).

Tot nu toe hadden de Joden véél vóór gehad op andere natie's. Van krijgsdienst vrijgesteld, van het Keizeroffer eveneens, werd stilzwijgend aan den Tempel van Jeruzalem toegestaan om van

[1]) Von Domaszewski, Gesch. d. Röm. Kaiser, deel 2 blz. 143.

iederen Jood een tempelschatting te innen van een Joodschen sikkel per hoofd (= 2 denariën of een halve stater, Matth.17 : 24).

Als teeken dáárvan, dat de Jupiter van het Kapitool de sterkste was geweest, kwam dit hoofdgeld, dat bléef bestaan, thans aan den Jupiter van het Capitool. Maar de Keizer Vespasianus, zelf immers diens plaatsvervanger en vertegenwoordiger op aarde, nam het voor hem in ontvangst! [1]).

De aparte Tempel, dien de Joden van Egypte nog altijd hadden bij Heliopolis werd eveneens op bevel des Keizers ontruimd en de deuren werden gesloten.

* * *

De verbittering van de Joden tegen den Romein smeulde voort onder de asch, zelfs in de Diaspora. Nog meerdere malen kwam het tot bloedige botsingen.

Zeer gruwelijk was de uitbarsting van nationalen haat in hoog-oplaaiende vlammen in het jaar 116, een kleine halve eeuw na de verwoesting van den Tempel. In het Oostelijk deel van de landen om de Middellandsche Zee, in Cyrene, Egypte, op Cyprus stonden ineens de Joden op om al hunne vijanden dood te slaan, zooals dat het slot van *het boek Ester* met zulk een welbehagen verhaalde voor den goeden ouden tijd. Van weerskanten hadden groote slachtingen plaats, nog geweldiger dan in de Syrische steden in den tijd van den Joodschen oorlog. Honderdduizenden menschen van allerlei geslacht en leeftijd moeten zijn omgekomen (alleen op Cyprus 240.000). Op Cyprus werden voortaan geen Joden meer geduld; zelfs bij een schipbreuk werd elke Jood, die aan land durfde komen, ter dood gebracht.

Na het jaar 130 werd *Jeruzalem* weer ten deele herbouwd. Maar niet als Jodenstad, doch als een legioenstad, zooals zich die ook langs den Rijn bij zulke Romeinsche legerkampen vormden, bijv. Mainz. De naam van de stad mocht niet weer Jeruzalem zijn, maar naar den Zeus, die overwonnen had, Aelia Capitolina. De eerste helft van den naam werd nog in den Arabischen tijd voor Jeruzalem

---

[1]) „Roomsch" beteekent Romeinsch. Men vergelijke hoe de Paus van Rome als Stedehouder van Christus kerkelijke schatting in ontvangst nam.

gebruikt! Waarschijnlijk reeds het volgend jaar barstte een tweede Joodsche oorlog los, die drie jaren duurde (131—134). De priester Eleazar en het bendehoofd Bar-Koziba voerden de Joden aan en hadden een tijdlang het land in hun macht; de laatste noemde zich met een klankspeling op den naam zijns vaders Bar-Kochba (= Sterrenzoon, Num. 24 : 17 de „Ster uit Jakob") en had de pretentie de Messias te zijn. Hij meende dit o.a. te moeten toonen door wreedaardig de Christenen te vervolgen. De oorlog verliep onder een uitnemend veldheer der Romeinen weer precies als met Vespasianus; geen groote veldslagen, belegeringen van stadje voor stadje en uitmoorden of in slavernij verkoopen der rebelsche bevolking. Een half millioen menschen moet daarbij het leven hebben verloren. In het vervolg werd niet alleen Jeruzalems naam uitgewischt, maar zelfs de Jodennaam werd niet meer geduld. In plaats van Judea heette het land in het vervolg naar de oude Filistijnen [1]: „Palestina" = Filistijnenland. Een naam, die zich tot nu toe heeft gehandhaafd. Aan de Joden werd op straffe des doods zelfs het bezoek aan Aelia Capitolina op de plaats van het oude Jeruzalem verboden!

Nog meermalen is gevochten in den natijd in het woeste, vervloekte, vereenzaamde land, waar brutale rooverbenden de onrust voortdurend gaande hielden.

Niet alleen Sadduceesche hoogepriesterlijke geslachten van den Tempeladel te Jeruzalem, niet alleen het Sanhedrin waren van het tooneel verdwenen: *de priester in het algemeen had allen invloed verloren, sedert er niet meer te offeren viel, omdat er geen plaats om te offeren meer was.*

Des te grooter werd de invloed der Farizeesche wetgeleerden, die regel voor regel en gevalletje voor gevalletje precies uitwerkten, tot de enkeling omsponnen was door een web van casuïstische voorschriften, dat alle persoonlijke vrijheid deed opgaan in den voor de massa voorgeschreven leefregel.

De afsluiting naar buiten ging gepaard met nòg standvastiger

---

[1]) Hoewel zij al lang uit de historie verdwenen waren. Zoo'n naam als „Bataafsche Republiek" bij ons in 1795.

vijandschap tegen de Christenen. In het dagelijksch gebed komt na 70 als vaste liturgie dit tot uiting in de zinsnede:

„Uitgewischt zullen de Nazareners worden uit het Boek des Levens!"

* * *

In de vijfde eeuw was het centrum voor deze Joodsche leerwijsheid niet meer Palestina, maar Babylonië, waarheen beroemde rabbijnen in den loop der eeuwen waren uitgeweken en waar gezaghebbende scholen hun uitspraken deden hooren. Tot op den tijd van Karel den Groote toe ging die ontwikkeling verder in den trant van Ezra's navolgers.

Het Jodendom is in dit staketsel van voorschriften en uitspinnerijen en Thora-advocaterijen hoe langer hoe meer verstard en steeds meer is het „daar staat geschreven" geworden tot de heerschappij van de doode letter.

Reeds ten tijde van Ezra was deze ontwikkeling in de kiem aanwezig; de val van den Tempel, die het gedurig offer deed ophouden, heeft voor haar de kroon op het werk gezet. *Synagoge en wettische casuïstiek hielden verder het Jodendom bij elkander in zijn steeds verdere verstrooïng onder de volkeren als „volk zonder land."*

* * *

SLOTWOORD

Het grootste gevolg van de verwoesting van den Tempel van Jeruzalem is wellicht dit geweest, dat de Christenen nu vanzelf den band met het Jodendom zagen losraken.

Gemeente en synagoge waren al streng gescheiden; het voorbeeld zoowel van Paulus als van Jakobus „den Rechtvaardige" leert, dat *de Tempel de magneet was, die hen nog steeds aantrok en zóó sterk aan het Jodendom bond dat de verst-rechtschen, „die van Jakobus", zelfs wel konden doorgaan voor een Joodsche sekte.*

Maar al te zeer hadden zij vergeten, hoe op den dag, dat de Christus gekruisigd werd een Onzichtbare Hand het voorhang voor het Allerheiligste had verscheurd van boven naar beneden.

Thans was de heele Tempel van den aardbodem weggevaagd. De profetie van Haggaï was vervuld: de heerlijkheid van den tweeden Tempel was grooter geworden dan die van den eersten. (Hg. 2 : 10). Christus had er in gewandeld en er het woord gesproken: Ik en de Vader zijn Eén. Eer Abraham was, ben Ik.

Maar dezelfde stem had ook verkondigd, dat de tijd van den Tempel voorbij was, (Joh. 2 : 19) en zijn Joodsche tegenstanders hadden dat zeer wel begrepen, ook al wilden ze daarvan maken een poging tot ophitsing tot daadwerkelijke verwoesting (Matth. 26 : 61); de beteekenis van het woord blijft. En ook Stefanus had het met den dood moeten boeten, dat hij dat woord van den Heiland eveneens begrepen had (Hd. 6 : 14), beter dan aanvankelijk „de Twaalven".

Nu was de Tempel als weggevaagd. Zijn tijd was voorbij. Het gescheurde Voorhangsel was te kijk gedragen door de hoofdstad der wereld.

* * *

Leek het eerst nog, vooral door „die van Jakobus", alsof Christendom en Jodendom in den Jeruzalemschen Tempel een gemeenschappelijk middelpunt zouden zoeken te vinden, na de Tempelverwoesting zijn beide religie's — zooals ook in het wezen lag — verschillende en uiteenloopende wegen gegaan.

Is daarbij het Christendom zich ook bewust gebleven van haar taak ten opzichte van Israël, het Oude Bondsvolk, waarvan Paulus schreef: dat hij „zeer bedroefd" over hen was, nl. over hun blijvende verblinding, waardoor zij Christus niet zagen in Zijn ware gestalte: „hùn behooren de Vaderen en uit hèn komt de Christus voort, naar Zijn menschelijken aard — de God, die boven alles verheven is, Hij zij geprezen!"

Daarentegen dient de voorstelling afgewezen, die men nog wel bij Christengeworden Joden (zoo bijv. bij Da Costa) kan aantreffen, als zal Israel eens — na den Christus te hebben aangenomen — opnieuw het middelpunt van alle Christelijke volkeren worden: het middelpunt en hoofd. Neen! Christus heeft duidelijk zelfs van Zijn

naaste familie gesproken, dat ze *niets, absoluut niets,* voor zou hebben op anderen:

Zoo wie den wil van God doet,
die is Mijn broeder en zuster en moeder! (Mk. 3 : 35).

Dat sluit in zich, dat zelfs Maria *niets* voorheeft, absoluut *niets,* op eenige andere Christin in het koninkrijk Gods. Hoeveel te minder dan eenig volksgenoot naar het milieu van toen op andere Christenen!

Dit sluit Israël natuurlijk allerminst uit; evenmin als het Christus' naaste familie toentertijd uitsloot. Maar het wil absoluut niets weten van eenige bevoorrechte positie van Israel.

De rassenleer als fundament tot Gode-welgevalligheid en waarborg tot deugd is een uitvinding, waarvan vooral Ezra de eer toekomt [1]), maar die in het Christendom geen plaats kan vinden; evenmin eenige pro-Joodsche bevoorrechte positie in nabije of verre toekomst als eenige andere. [2])

„Zij zijn niet allen Abrahams geestelijke nakomelingschap, die van Abraham afstammen", schreef Paulus. De toekomst is aan de „geloovigen", die *als geloovige* met hetzelfde vertrouwen tegen alle uiterlijke teleurstelling in, dat eens den „vader der geloovigen" bezielde, den weg naar het nieuwe, *hemelsch* vaderland zoeken, waar men kent Griek noch Jood, Romein noch „Barbaar".

* * *

Evenals het verdere Jodendom heeft ook het Christendom zich ontwikkeld zonder Centralen Tempel. Het Katholicisme heeft evenwel Ersatz gezocht: voor het hoogepriesterschap is het pausdom in de plaats getreden; voor het heilige Sion is het heilige Rome gekomen.

Het Protestantisme heeft zich vrij gehouden van dezen Oudtestamentischen terugslag; de vraag moet evenwel onder het oog gezien: heeft *deze Kerk, die zich zoo gaarne beschouwd ziet als het Nieuwtestamentisch Israël, het Nieuwe Bondsvolk,* zich ook vrij weten

---

[1]) Zie blz. 80 van deel XII Reformatie en Formalisme.

[2]) Dit is allerminst bedoeld als anti-chiliastische uiting; alleen gericht tegen die verwachting van een Vrederijk der Toekomst na den Eindtijd, die daarbij Oudtestamentisch Israel in het centrum zet.

te houden van anderen terugslag in het Jodendom? *Heeft ze zich weten te behoeden voor de fout der Joden, de letterknechterij? Is ze zich altijd bewust gebleven van het woord van Paulus, dat de letter (der Wet) doodt, maar de (Heilige) Geest levend maakt?*

Heeft ze zich weten te bewaren voor aardschgezinde verwachtingen en *niet mee laten drijven op den stroom van een of andere Zelotenpolitiek? Heeft ze geleefd in de profetische Messiasverwachting (d.w.z. in het zien op de Wederkomst van Christus) en is ze dàt niet bij wijd uitgesponnen spitsvondige Schriftgeleerdheid vergeten?*

Zoo eindig ik dit historieverhaal over het „Oude Volk" dat een tijdruimte van 2000 jaren overziet, met deze vragen ten opzichte van de volgende 2000 jaren, die ons brengen tot op onzen eigen tijd.

Want zooals God over Israel en zijn Tempel heeft geoordeeld, nadat Israel in al zijn schakeeringen (van de Farizeesche orthodoxie tot het Sadduceesche Hellenisme toe) den Christus had verworpen zóó zal God evenzeer wanneer een Christelijke Schijnkerk in de werkelijkheid van het volle leven zijn Christus mocht gaan verloochenen, ook *deze* Kerk oordeelen.

Verbetering op een aanvulling in den 2en druk van deel XI.

Men meende bij Lachis een brief gevonden te hebben over den ziener Uria, den tijdgenoot van Jeremia. Bij nadere bestudeering is men geneigd de hier gevonden scherven anders te lezen, zoodat het heele verband met den tijd van Jeremia verdwijnt (zie Nieuwe theol. studiën van 1937, blz. 41 enz. en van 1938 blz. 250; artikelen resp. van Dr. Van Selms en van Dr. Edelkoort.) D. J. B.

INHOUD

blz.

Een woord vooraf 5
Geslachtsregister van Agrippa I en II 7
Plattegrond van Jeruzalem 8

A. EEN FARIZEESCHE HERODES.

Juda tijdens de rechtstreeksche bemoeiïngen van Keizer Caligula (37—41) en onder een „eigen" vorst (41—44) in den eersten tijd van Keizer Claudius.

HOOFDSTUK I. *Juda onder Keizer Caligula*

§ 1. *Gajus Caligula wordt Keizer te Rome (37)* 9
§ 2. *Herodes Agrippa I in Alexandrië en in het Noorden van Palestina* 12
§ 3. *Het beeld des Keizers naar den Tempel van Jeruzalem* 18

HOOFDSTUK *II. De regeering van (Herodes) Agrippa I over heel Palestina (41—44) tijdens het begin der regeering van Keizer Claudius.*

§ 1. *Keizer Claudius (41—44)* 23
§ 2. *Herodes Agrippa I over het heele Joodsche land* 25
§ 3. *De Christenen te Jeruzalem in den tijd van Herodes Agrippa I* 28

B. JUDA OPNIEUW ONDER ROMEINSCHE PROCURATOREN (44—66).

blz.

HOOFDSTUK III. *De tijd van betrekkelijke rust*

§ 1. *Cuspius Fadus (44—?)* 31
§ 2. *Tiberius Alexander (?—48)* 33
§ 3. *Venditius Cumanus (48—52)* 33
§ 4. *Antonius Felix (52—59?)* 36
§ 5. *Porcius Festus (59?—62)* 41

HOOFDSTUK IV. *De tijd van voortdurende onrust (62—66)*

§ 1. *Interregnum. De anarchie van het jaar 62* 45
§ 2. *Lucceus Albinus (62—64)* 48
§ 3. *Gessius Florus* 50
§ 4. *De breuk met Rome* 54

C. DE JOODSCHE OORLOG (66—70).

HOOFDSTUK V. *Cestius Gallus*

§ 1. *De strijd tusschen de Joden onderling om het overwicht te Jeruzalem. Moordpartijen in het land.*
a. Het verdeelde Jeruzalem 58
b. De komst van de Zeloten te Jeruzalem 59
c. De verdrijving der Zeloten 60
§ 2. *Slachtingen overal* 61
§ 3. *De veldtocht van Cestius Gallus tegen Jeruzalem*
a. Naar Jeruzalem 63
b. De Joden gaan tot offensief over 64
c. Cestius Gallus vóór Jeruzalem 65
d. De aftocht van Cestius Gallus 66

blz.

§ 4. *De aristocratie van Jeruzalem loopt over naar de oorlogspartij en neemt opnieuw de teugels van het bewind in handen*
a. Onder de pressie der omstandigheden 67
b. De organisatie van de verdediging 68
§ 5. *Josephus in Galilea.*
a. Een onmogelijke taak 69
b. Het stuurlooze Jeruzalem grijpt in 73
c. Gevolgen voor Galilea: vroege afval 75

HOOFDSTUK VI. *Vespasianus*

§ 1. *Zijn zending door Nero* 77
§ 2. *Vespasianus en Galilea.*
a. Sepphoris 79
b. De strijd om Galilea in 't vlakke veld 80
c. De strijd om eenige vestingen in Galilea.
1. Jotápata 81
2. Tiberias en Tarichea 86
3. Gamala 87
4. Giskala 88
§ 3. *De toestand in Judea.*
a. De oorlog om Judea tot dusver 90
b. Strijd tusschen aristocratie en Zeloten te Jeruzalem 90
c. Tegenaanval door de aristocratie 92
d. De komst der Idumeeërs 94
e. Het schrikbewind der Zeloten 96
§ 4. *Vespasianus zet de onderwerping van het omliggende land voort* 98
§ 5. *Judea tijdens de wapenstilstand, die volgde op Nero's dood.*
a. Nero's dood en wat volgde 99

blz.
b. Vespasianus keizer 101
c. Hoe Jeruzalem de periode van wapenstilstand gebruikt heeft. Simon de zoon van den Proselyt 103

HOOFDSTUK VII. *Titus.*
§ 1. *Hervatting van den strijd.*
a. Titus' legermacht 106
b. In Jeruzalem. Van twee partijen tot drie hoofden 107
c. Titus slaat het beleg om de stad 109
d. Binnen Jeruzalem van drie terug tot twee 111
§ 2. *Titus in den strijd om het Noordelijk deel van de stad.*
a. De buitenmuur 112
b. De tweede muur 113
§ 3. *Titus tegen het eigenlijk Jeruzalem na het nemen van de Noordelijke muren.*
a. Titus vraagt nog eenmaal de overgave der stad 114
b. De algemeene toestand na het nemen van den middelsten muur 115
c. De burcht Antonia 117
d. Het gedurig offer gestaakt 118
e. Om den Tempel 119
f. De Tempelbrand 120
g. De Bovenstad 123

HOOFDSTUK VIII. *Overwinnaars en Overwonnenen.*
§ 1. *De overwonnenen. Het lot van stad en menschen* 124
§ 2. *De zegetocht van Titus.*
a. Door Syrië 126
b. Triomf te Rome 127
§ 3. *De verbitterde nastrijd in Judea* 128
§ 4. *Na den Joodschen oorlog* 129
SLOTWOORD 132

ALPHABETISCHE REGISTERS

VAN HET WERK „OUD-ISRAEL"

AANWIJZING VOOR HET GEBRUIK DER REGISTERS.

De Romeinsche cijfers achter de zoekwoorden duiden de *deelen* aan: a.v.

XIII Door donkere diepte; XIV Martelaren en Makkabeeën; XV Priestervorsten en Partijleiders; XVI De tijd van Herodes den Oude; XVII Jeruzalem of Caesarea; XVIII „Beginnende van Galilea"; XIX De Zaligmaker en de Zeloten; XX De Herder en de huurlingen; XXI De geweldigste Crisis; XXII De vlammende tempel.

De Arabische cijfers geven de bladzijden van het betreffende deel aan, tenzij er anders vermeld is (bv. boek = b, het geheele deel; h = hoofdstuk), v. achter een bladzijde-cijfer wil zeggen „en volgende bladzijden".

Register I: Eigennamen.
Register II: Zaaknamen.
Register III: Bijbelteksten.

Wat men in register I niet vindt, zoeke men in register II, en omgekeerd.

N.B. In deel XVII blz. 62 laatste regel: zijne zonen.
In deel XIII leze men op blz. 44 regel 14 van boven aldus: *„uit Babylonië over naar het midden-Westen van Klein-Azië."*
In deel XIX regel 3 van beneden leze men: hamartoolosen en blz. 13 regel 5 van boven: dan stel ik in eens streng en heerschzuchtig vast...
Deel XIX opschrift op blz. 24: Hoofdstuk II. Drie notabelen.

REGISTER I - EIGENNAMEN.

Abednego (Azarja): XIV 101.
Abel: XVI 135, 140; XX 168.
Abia (priester, priesterklasse): XVII 149.
Abraham: XIV 16; XIX 46 v., 153 v., 162; XX 54.
Achab: XIX 103; XX 46.
Achan: XIII 72.
Achitofel: XIX 169, 193.
Actium: XVI 35 v., 50, 61.
Adam: XVII 23; XX 46.
Adida (Addus): XV 55.
Adonia: XIV 89.
Aelia Capitolina = Jeruzalem: XXII 130.
Agitator (volksverleider): XIX 176 e.a.p.
Agrippa (veldheer schoonz. v. Augs.): XVI 11, 54.
Agrippa I: XX 149; XXII 7.
Agrippina, Nero's moeder: XXII 35.
Ahiab (neef van Herodes): XVII 75.
Akiba ben. Jozef, Rabbi: XV 85; XVII 123, 127; XVIII 61; XX 80, 159.
Akra, (vestingburcht): XIV 56; XV 15, 20, 37, 49 v., 63 v.
Akrabattine: XV 8; XXII 103.
Akrabbim-pas: XV 8, 10.
Albinus, zie: Lucceus Albinus.
Alchimisten: XIX 69.
Aleppo (Beröa): XV 107.
Alexander (z. v. Aristobulus II): XV 132, 136, 140 v., 147.
Alexander de Groote: XIII b A 9, 22; XV 16; XVI 49.
Alexander de Groote's slag bij Issus: XIII 10—15.
Alexander de Groote en de Joden: XIII 16, 17.
Alexander de Groote en Darius: XIII 17 v.
Alexander de Groote's dood: XIII 19.
Alexander II: XIII 21, 24, 28.
Alexander (z. v. Her. de Gr. en Mariamme): XVI 45 v., 59, 61, 68 v., 81 v., 87.
Alexander Balas (troon-pretendent): XV 41, 43.
Alexander Jannaeus: XV 5, 95 v., 103, 108 v.; XVII 88; XIX 173.
Alexander, z. v. Sim. v. Cyrene: XXI 91.
Alexander Zabinos: XV 76.
Alexandra (schoonm. v. Her. de Gr.): XVI 26 v., 31, 42 v., 45.
Alexandra Salome: XV 5, 92, 109, 113 v.
Alexandra, Koningin (echtg. v. Aristobulus I): XV 93, 95.
Alexandreia: XIV 80.
Alexandri, Rabbi: XXI 10.
Alexandrië: XIII 23, 31, 40, 161, 167, 171; XIV 26, 72, 80; XV 57, 140, 150 v.; XVII 176 v., XX 81; XXII 16 v., 54; XXII 62.
Alexos (3e man v. Salome, z. v. Her. de Gr.): XVII 70.
Alfeüs = Klopas: XVIII 72.
Alkimus, hoogepriester: XV 23 v., 32, 37, 60.
Amaros (gevallen engel): XVI 132.
Amathus (in 't Jordaandal): XV 100.
Ambri, Zonen van —: XV 34 v.
Amos: XX 21.
Ananias, Eg. generaal: XV 98.
Ananias, of Hananja, hoogepriester: XXII 39 v., 48 v., 60.
Andreas: XVII 93; XX 171.
Andreas (br. v. Sim. Petr.): XVIII 71, 107, 146.
Andronicus: XIV 38 v.
Andronicus: XVIII 77.
Annas = Hannas (hoogepriester); XVII 143 v., XX 136 v.; XXI 34 v.
Annius Rufus (procurator Juda): XVII 84, 171.
Anti-Christ: XX 35.
Antigonus Eén-oog: XIII 24, § 3, 33.
Antigonus, z.v. AristobulusII: XV 132, 139, 147 v., 152 v.; XVI 8, 13 v., 16 v.,

19 v., 21.
Antigonus, z. v. Hyrkanus II: XV 80, 92 v.
Antiochië: XIII 34, 39, 40; XIV 38, 72; XVI 7, 19, 42; XVII 78; XXI 171; XXII 20, 62, 78, 126.
Antiochus I Soter: XIII 35 v.
Antiochus II Theos.: XIII 35, 37, 38.
Antiochus III, de Groote, (Magnus): XIII h. VIII; 49; XIV 16, 29, 30, 70; XV 6, 17, 29; XVII 88.
Antiochus IV Epiphanes: XIII 51, 193; XIV 12, 16, h III, 44, 55, 60, 63 (dood 70 v.), 98; XV 6, 16, 29; XX 43.
Antiochus V: XIV 60, 64.
Antiochus V Eupator, (onder voogdij van Lysius): XV 6, 19.
Antiochus VI: XV 51, 67.
Antiochus VII, Sidetus: XV 67 v., 70, 72 v., 75.
Antiochus VIII, Grypos: XV 77, 78, 101.
Antiochus IX (halfbr. van Antiochus VIII): XV 77—80, 101.
Antiochus XII: XV 108.
Antiochus XIII: XV 123.
Antipas: Antipater de Idumeeër: XV 116, 124 v., 134, 137 v., 141, 144, 148, 151 v., 155; XVII 7.
Antipas schatkistbewaarder: XXII 92.
Antipater. Het geslacht —: XV 115.
Antipater, (veldheer): XIII 9.
Antipater, z. v. Her. de Gr.: XVI 25, 45 v., 63 v., 67 v., 71, 82 v., 86 v., 92 v., 96, 98, 100.
Antipater, z. v. Salome: XVII 79.
Antipatris: XV 108; XVI 50; XXII 64.
Antonius Felix: zie F.
Antonius: Marcus Antonius.
Antonius, als Dyonisus: XVI 11.
Apamea (N. Syrië): XV 68, 157; XVI 6 v.
Aphrodite: XIV 30; XVI 11.
Apollo (nias): XIV 30, 54, 56 v.
Appolonius: XIV.
Apollonius Stadh. v. Cölesyrië): XIV 19, 28, 46.
Apollonius van Perge: XIV 79.
Apollos: XXII 17.
Apostelen: XX 126 v.; XXI 123, 155.
Arabië: XV 8.
Arabieren: XVI 37, 54 v., 76 v., 120; XVII 77; XX 68; XXI 136.
Arakiel (gevallen engel): XVI 132.
Arbela (thans Irbid): XVI 19.
Archelaüs, Koning v. Capadocië: XVI 67, 72, 81, 84.
Archelaüs I (z. v. Her. de Gr.): XVI 92, 94, 99, 101.
Archelaüs II (z. v. Her. de Gr. en Malthake): XVII 46, 70 v., 80, 82.
Archelaüs II, Koning van Juda: XVII 82 v.
Archimedes, van Syracuse: XIV 79.
Archisynagogus: XIX 10.
Archoon (magistraatspersoon): XX 93 v., 105 v.
Aretas III, (Koning der Nabateeërs): XV 109, 117, 123, 126, 134; XVII 77, 86; XIX 25; XX 69; XXI 63.
Aretas Eneas (schoonz. van Her. Antipas): XVI 78 v.
Aristarchus van Samos: XIV 81.
Aristeas: XIV 85.
Aristobulus, de filosoof: XV 57 v.
Aristobulus, zoon v. Hyrkanus I, XV 5, 80, 92, 95.
Aristobulus, z. v. Her. de Gr. Mariamme: XVI 45 v., 59, 67, 84, 87; XXII 19, 71.
Aristobulus, Koningstitel, Makkabeeër: XV 5.
Aristobulus II, Makkabeeër: XV 5, 111, 114 v., 123 v., 126, 127 v., 132, 139, 147.
Aristobulus III hoogepriester: XVI 25, 29.
Aristoteles: XV 58.
Arius (Areus of Areios): XIII 32.
Armenië: XV 142; XVI 30.
Artavasdes, Koningin van Armenië: XVI 30.
Artaxata: XV 113, 120.
Artaxerxes III, Ochus, koning van Perzië: XIV 123.
Artemis (godin): XIV 70.
Asasel, gevallen engel, Wapensmid: XVI 131.
Asdod (Azote): XV 15, 47; XVII 82.
Asia: XV 133.
Asideeën: XIV 31, 52.
Askalon: XV 47, 52; XXII 90.
Asklepios: XIX 71.
Asmodeüs: XIV 133.
Astaroth-Karnaïm: XV 11.
Athanasius, bisschop: XVIII 7.
Athene: XIV 72.

Athenobius, Syrisch gezant: XV 68 v.
Attalus, koning van Pergamon: XIII 48.
Attalus II, van Pergamon: XV 40 v., 151.
Augustus, keizer (zie ook Octavianus): XVI 36, 39 v,. 42, 47, 50, 57 v., 61, 65, 79; XVII 34, 42 v., 80; XXI 128; XXII 10.
Azaria: XV 14.
Azië (Klein): XIII 36, 43, 47, 48, 50; XVI 8, 17, 62.
Azië Voor-: XIII 42, 47.
Azote, zie Asdod.
Baäl Zaphon: XIV 22; XIX 137.
Babel: XIII 18, 26.
Bacchides: XV 24, 31 v., 37 v.
Bacchus: XVI 11.
Bactrië: XIII 39.
Bagoas, kamerling: XIV 123, 127.
Bagoas, kamerl. v. Herodes: XVI 91; XVII 59.
Balkanboer: XX 126.
Bar-Abbas: XVII 174; XX 35, 47, 126; XXI 67 v., 91, 93 v., 103, 106, 113 v.
Baraguel, (gevallen engel): XVI 132.
Barbaren (Kelten): XIV 58.
Bar-Koziba, XXII 131.
Barnabas: XX 97.
Barth Karl: XXI 141.
Bartholomeüs, (discipel): XVIII 71, 107.
Bartimeüs: XX 129.
Barzafranes (een satraap): XVI 14.
Basilius Joudaioon: XXI 94.
Basilius lestoon: XXI 94.
Bassus, zie Caecilius Bassus:
Bedoeïn: XVI 56, 74.
Beëlzebul: XIX 120, 159; XX 32.
Behemoth: XIII 63, 68, 129.
Berenice (dochter van Ptolom. II): XIII 35, 38, 39.
Berenike (vrouw v. Ptolom. III): XIII 40, 43.
Berenike (dochter v. Ptolom. XIII): XV 140.
Berenike: geh. met Her. van Chalkis, dochter van Her. Agrippa I, zuster van Agrippa II, gehuwd met Koning van Cilicië: XXII 7, 28, 31, 42, 53 v., 73.
Berenike(Veronica, latijnsch) d. v. Salome; kld. v. H. de Gr., vr. van Aristob., zoon van H. d. G.) Moeder van Herod. uit Hand. 12: XVI 61, 68, 88.
Berg der verheerlijking: XVIII 85, 109; XIX 63, 117, 135 v., 162; XX 124; XXI 112.
Berg der versmading: XXI 112.
Beröa (Macedonië): XV 22.
Beröa (Syrisch): XV 22, 107.
Berylos of Berytus (Beiroet): XV 122; XVI 81, 85; XVII 77; XXII 25, 126.
Beth-Abara (Bethanië): XVIII 87.
Bethanië: XX 55, 65, 133, 137, 177; XXI 163.
Beth-El: XV 37; XIX 169; XX 51, 64.
Bethesda: XIX 185, 188.
Bethfagé: XX 130.
Beth-Horon (veldslag bij): XIV 55.
Beth-Horon: XIV 55; XV 27, 37; XXII 34 v., 64.
Bethlehem: XVII 40 v., 46, 49, 51 v., 59 v., 69, 86.
Bethsaïda (ook Julias): XIX 25, 112. 127.
Bethsaïda (voorstadje van Kapernaum): XVII 93; XVIII 69, 125, 145.
Beth-Sean (zie ook Skythopolis): XV 13, 54, 80; XVII 85, 86; XXII 61, 86.
Beth-Sur of Sura:XIV 59; XV 20 v., 37, 42, 52 v.
Bethulia: XIV 123.
Bezer: XV 10.
Bildad: XIII 67, 85, 96 v., 104 v., 116 v., 130, 151.
Bileam: XIII 147, XIX 151; XXI 111.
Bythinië: XV 133.
Blanketsel of verfdoosje: XIII 83.
Boanerges: XIX 160.
Boethos (priestergeslacht): XXI 46.
Bosor = Bosra (oude hoofdstad v. Ammon): XV 11 v.
Bosporus: XIII 36.
Boven-Indus: XIII 19.
Brindisium (Brindisi): XVI 12.
Brutus: XVI 9 v.
Byblos: XV 122, 124.
Bysantium: XVI 62.
Caecilius Bassus (schijn-stadhouder v. Syrië): XV 156; XVI 6 v.; XXI 102.
Caesar: XV 139, 142, 145 v., 150 v., 156 v.; XIX 68 v.; XXI 74.
Caesarea: XVI 49, 63, 95; XX 126, 25 v., 41, 61, 86, 100, 126.
Caesarea Filippi: XIII 45; XVI 58, 92; XVIII 85; XIX 40, 115, 135 v.; XXII 63, 86, 126.
Caesarion (z. v. Cleopatra): XV 158; XVI 36.

Cafarsalama: XV 26.
Caligula (Gajus Julius Caesar) „Soldatenlaars": XV 30; XVII 187; XXII 9 h I. 24.
Cambyses: XIII 17.
„Canon": XVIII h I § I.
Cappadocië: XV 133.
Carrae: XV 142, 144; XVI 6.
Carthago: XIII 35, 43, 46, 48 v.; XIX 135, 157.
Cassander van Macedonië: XIII 26, 28, 30.
Cassius Longinus. Gajus Stadh. v. Syrië: XV 144; XVI 6 v.
Cefas of Petrus, zie P.: XIV 117.
Celer, tribuun: XXII, 35, 40.
Centurio: XVII 100; XIX 41; XXI 93, 104, 110, 127.
Centurio (garnizoenscommandant): XIX 25, 41; XXI 83.
Centurio te Kapernaum: XIX 42 v.
Centurio te Caesarea. Cornelius: XXI 171.
Cerealis: XXII 89, 99, 103, 119.
Cestius Gallus, proconsul Syrië: XXII 54—57; h. V 58, 63—67, 81, 99.
Chabina bar Dosa. Rabbi: XIX 30.
Chananel, hoogepriester: XVI 27, 28.
Chanoekah: XIV 67, 69; XX 43 v.
Chasidim = vromen: XIV 31.
Cherub: XXI 127.
Chiliarchos, overste over 1000: XXI 30, 33, 56.
Chios: XVI 62.
Christen-Syriër: XX 107.
Christus (zie ook op „Jezus"): XIV 86; XVII 34 v., 152 v., 160 v., 168; XIX 50, 157; XX 25, 40 v., 71 v., 82 v.; XXI 10, 23.
Christus-belijdenis De: XIX 126 v., 131; XX 61.
Christus bespot en geslagen: XXI 48.
Christus en Blindgeboorne: XIX 143.
Christus' getuigenis: XIX 191.
Christus Gods Zoon: XX 163 v.
Christus, Heer van leven en dood: XIX 151.
Christus' heerlijkheid: XIX 107, 139.
Christus als Hoogepriester: XIX 27.
Christus *de* Hoogepriester: XXI 125.
Christus Hoogste Rechter: XX 76.
Christus over Huwelijk en kinderen: XX h IV.
Christus Koning der Joden: XXI 43.
Christus Leidsman: XIX 112.
Christus en legio: XIX 79.
Christus Lijdende —: XIX 133.
Christus' navolgers: XIX 70.
Christus geen Partijman: XX 170.
Christus *ons* Pascha: XXI 10.
Christus, Pilatus schuldig verklaard: XXI 77.
Christus profeteert Jeruzalems ondergang: XX 134.
Christus' profetie over Jeruzalem vervuld: XXI 72.
Christus, de Reine: XIX 150.
Christus' strijd gestreden — — zwaarste: XXI 28.
Christus teruggetrokken: XIX 111.
Christus' vermoeidheid: XIX 69.
Christus' vernedering: XX 112.
Christus' vervloeking over Galilea: XX 134.
Christus' verwerping 'n keerpunt: XXI 172.
Christus' vrijmacht als Zoon: XIX 190.
Christus' werelds meelijden afwijzend: XXI 103.
Christus' Wet van Mozes: XX 72 v.
Christus worstelt in 't gebed: XXI 29.
Christus, Wiens Zoon?: XX 164.
Christus Zoon des Hoogge-prezenen: XXI 42.
Chrysippos van Cilicië: XIV 75, 78.
Chuzos: XIX 26.
Chya, Rabbi: XX 75.
Cisero: XVII 179.
Cilicië: XV 97, 133; XVI 95.
Claudius, zwakzinnige, stotteraar, keizer: XXII 16, 22, h II, 35 v., 40.
Cleanthes: XIV 75.
Cleopatra: (v. Syrië. vr. v. Ptolom. V): XIII 45, 48, 53 v.
Cleopatra (dochter v. Ant. III, zust. v. Ant. IV): XIV 25.
Cleopatra (vr. van Alex. Balas, Demetrius II, Ant. VII): XV 45, 48, 76 v.
Cleopatra (v. Jeruzalem, vr. v. Her. de Gr.): XVI 94.

Cleopatra (wed. v. Ptolom. VII, Physkon): XV 79, 96, 98.
Cleopatra (docht. v. Ptolom. XIII *de* Cleopatra van Egypte. Alleenheerscheres): XV 148, 150, 152; XVI 11 v., 28, 30 v., 33 v., 36, 54 v.
Coelesyrië: XV 48.
Columbus: XIV 83.
Commagene: XXII 78.
Confusius: XX 158.
Constantinopel: XIII 36.
Constantijn de Groote: XIV 24; XVII 33; XXI 101.
Copernicus: XIV 82; XXI 116.
Coponius, procurator van Juda: XVII 84, 169, 171 v.; XXI 25.
Corbulo, veldheer: XXII 33.
Cornelius Faustus, Rom. off.: XV 130.
Crassus: XV 139, 141 v., 145; XVI 6 v., 30.
Cremona: XXII 101.
Cumanus Ventidius: XXII 33—36.
Cuspius. Fadus: XXII, h III § 1, 31 v.
Cyprus: XIII 14; XIV 73; XV 66; XXII 130.
Cyrenaïca (Nd. Afrika): XXI 98.
Cyrene: XXII 130.
Cyrenius, zie Quirinius.
Cyrus, Koning van Perzië: XIII 9; XIV 34.
Dagon: XIX 82.
Damascus: XIII 13; XV 9, 52, 55, 122 v., 124; XVI 50, 56; XVII 89; XXI 23; XXII 62.
Daniël of Beltsasar: XIV 30, 96 v.; XX 112.
Dante: XIV 133; XXI 123.
Daphne: XIV 38.
Dardanellen: XIII 9.
Darius III: XIII 9, 10 v., 17 v.
David: XIX 169, 193; XX 47; XXI 22, 113; XXII 37, 128.
Decurius: XXI 97.
Dekapolis: XV 11; XVI 57; XVII 20, 85, 88 v., 93; XIX 72; XX 56; XXII 86.
Dekaproot (lid van 't college van Tien): XXI 130.
Demeter (ios): XIV 30.
Demetrius (Stedendwinger): XIII 25 v., 33.
Demetrius Syrisch troonpretendent: XIV 17, 21.
Demetrius I Soter: XV 6, 22 v., 25 v., 31 v., 40 v., 44, 45.
Demetrius II Nicanor: XV 46 v., 62 v., 66, 75 v.
Demetrius III, z. v. Antiochus III: XV 106, 107.
Diadochen, = opvolgers: XIII 8.
Diana (der Efeziërs): XIII 10.
Diodates (zie Tryphon):
Diogenes: XIV 78.
Dioktes (achtervolgers): XIX 190.
Dionysus (druivengod): XIII 26; XVII 90.
Dionysus: XVI 11.
Dochter van Abraham: XIX 9 v., 21.
Dochters van Jeruzalem: XXI 95 v., 103, 114.
„Doek" bij Jericho: XV 69.
Domitianus, zoon v. Vespasianus: XXII 102.
Donau: XIII: 9, 36.
Doode Zee: XIV, 59; XV 9; XXII, 128.
Doodsengel: XXI 125.
Dor (in Palesina t. N. v. Caesarea): XV 68.
Doris (Herodes de Gr.'s eerste vrouw): XVI 25, 59, 64, 87, 95 v.
Drakenhitsers (Leviathan ophitsers): XIII 88.
Dsjaulan: XIX 73.
Drusus Drusilla's (d. v. Aristobulus, kleind. van Her. de Gr.): XVI 63; XXII 7.
Drusilla, dochter van Her. Agrippa I: XXII 28.
Drusilla, vr. van Ant. Felix: kleind. van Marcus en Cleopatra: XXII 37.
Druzen van Hauran: XVI 55.
Duifje XIII 83.
Duivel XIX 124.
Ebal: XX 51.
Ecbatana, in Medië: XIV 133.
Edna-Hanna: XIV 133.
Edom(ieten): XV 8, 14, 17v.
Efeze: XIII 48 v.; XVI 62 v.
Egeïsche zee: XIII 25, 48.
Egypte: XIII 11 v. b. B 35 v., 42, 44, 47 v., 51; XIV 24 v.; XV 140; XVII 61 v., 72; XXII 130.
Egypte (macht, leger): XV 46, 57, 63, 96, 140, 150.
Ekron (Akaron): XV 48.
Elam: XIV 70.
Eleasa: XV 31.
Eleazar ben Azarja: XX 78.
Eleazar, zoon van Ananias, hoofdman des tempels: XXII 49, 57, 58 v., 68.
Eleazar (br. van Jud. Makkabeüs): XV 19, 71.
Eleazar (uit Machaerus, Joodsch gevangene): XXI 102.

Eleazar (zoon van Matthatias): XIV 51.
Eleazar (bloedverw. van Menahem, uit Judas den Galileër): XXII 61.
Eleazar, schriftgeleerde: XIV 47.
Eleazar, bendehoofd der Zeloten: XXII 34 v., 107, 129.
Elia: XIII 185; XIX 103, 106, 136 v., 145, 162; XX 115v.
Eliëzer en Rabbi Jozua Rabbi: XIX 168, 170; XX 70, 76.
Elifaz: XIII 67, 85, 91 v., 102 v., 110 v., 130, 143, 149; XIX 33 v.
Elihu: XIII 64 v., 69 v., 88, 141 v., 146, 148, 150; XIX 143, 147.
Eliza: XIX 141, 149, 152 v.; XX 115 v.
Eljakim (zie Alkimus).
el-Medje (Modeïn): XIV 53.
Elohim: XIV 89.
Elymas (Elam): XIII 51.
Emmaus: XIV 55, 57; XV 37; XXI 147, 158; XXII 98, 103.
Engedi: XXII 103.
Enos (mensch): XVI 129.
Epicurus: XIV 72 v.
Epiphaniën: XIV 24.
Erasistratos: XIV 81.
Eratósthenes (te Alexandrië): XIV 82 v.
Erisjkigal (hellegodin): XX 52.
Esculaap: XIX 71.
Esseeërs: XV 85; XX 40.
Euergetes (koning): XIII 193.
Eufraat: XV 112.
Eumenes: XIII 24.
Eumenes, koning van Pergamon: XIV 16, 21.
Europa: XIII 49.
Eurycles (Grieksch avonturier): XVI 81.
Eusebius (bisschop, kerkvader): XVIII 8, 14; XIX 40, 185; XXI 101.
Ezau: XXI 90.
Ezechias (Hiskia), Makkabeeën-aanvoerder: XV 154; XVII 170.
Ezechias (Hiskia), br. van Ananias: XXII 61.
Ezechiël: XIII 72; XIV 96 v.; XX 42.
Ezegeël (afgevallen engel): XVI 132.
Ezra: XIV 96; XV 81, 83; XIX 153; XXII 134.
Farizeeërs (enkeling en partij): XIV 52, 96; XV 81 v., 101 v., 110, 113; XVI 90 v.; XIX 16, 21, 51 v., 57 v., 86 v., 119, 122, 126, 140, 151, 179 v.; XX 8 v., 37 v., 62 v., 66 v., 148 v., 163 v., 179; XXI 22, 30, 45, 69, 72, 108, 113, 121.
Fasaël, zoon v. Antipas van Idum.: XVI 12 v., 16.
Fasaël (stad): XVI 50.
Felix Antonius: XVII 98; XIX 132; XXII 36 v., 49.
Fenicië(rs): XIII 13, 42; XV 48; XVII 93; XVIII 85; XIX 135, 157.
Feroras, viervorst Overj. Perea: XVI 19, 58, 68, 89 v., 92.
Feroras' vrouw: XVI 89 v., 92.
Festus Porcius: XXII 41 v., 44.
Filippus (halfbr. Alex. de Gr.): XIII 21; XIX 25, 127.
Filippus (uit Bethsaïda): XVIII 71, 107; XIX 113; XX 170; XXI 21 v.
Filippus, vierv. van Iturea, z. v. Her.: XVI 57, 92, 94; XVII 81, 82, 92 v.; XXI 63.
Filippus (een van de zeven): XXI 171.
Flaccus, Rom. proconsul van Syrië te Antiochië: XXII 13.
Flaccus, Rom. proconsul te Alexandrië: XXII 15.
Flavius Josephus: XIII 15 v., 30, 32, 52; XIV 128 v., XV 30, 40, 46, 61 v., 78, 84 v., 116 e.a.p.; XVII 60 e.a.p., 189; XIX 26; XX 62; XXI 25, 102, 129, 146; XXII 32, 47, 50, 62, 68 v., 79—86, 114 v., 122, 128.
Flaviërs, „Flavische keizers", Geslacht der: XXII 86.
Florus Gessius, procurator: XXI 53; XXII 50 v., 58.
Fortunatus, dienaar van Her. Agrippa I: XXII 17.
Führer: XVIII 152.
Furius (Rom. officier): XV 130.
Gabael: XIV 133 v.
Gabara: XXII 82.
Gabinius (onderbevelhebber van Pompejus, later proconsul): XV 128, 137 v., 141 v.
Gadara, a. d. Jarmoekmond: XV 100, XVI 57, XVII 89, XIX 72 v., 83; XXII 98.
Gajus Julius Caesar: XXII, 11.
Gajus Popillius Laenos (veldheer): XIV 27.

Galaten (ië): XIII 36.
Galba: XXII 100.
Galilea: XVIII 28, 90, 146, 162; XIX 102, 111, 126, 159, 175; XX 35, 58 v., 64, 112, 126 v., 149, 173; XXI 61, 159; XXII 18, 64 v., 79 v.
Galilea, De vlakte van: XV 97.
Galilea, der volkeren: XV 14, 94; XVI 18, 20; XVII 63, 75, 84 v.
Galileeër, scheldnaam: XX 24.
Galileeërs: XIX 114, 121 v., 175 v.; XX 7 v., 126, 134, 136, 163, 173; XXI 28 v., 55, 57, 61 v., 67 v., 113.
Galileeërs (weerbare Zeloten): XIX 114; XX 34, 124 v., 176; XXI 41, 68 v.
Galileesche Meer, Het: XIX 64 v.
Gallië(rs), Z.O. Frankrijk: XV 28, 142, 145; XVII 83.
Gamala (vesting): XXII 72, 87 v., 113.
Gamaliël: XVII 123, 128, 130; XIX 30; XX 154; XXII 32.
Gaugamela: XIII 17, 18.
Gaza: XIII 14 v., 26, 42; XV 52, 98 v., 122, 140; XVI 42; XVII 82.
Geest Gods: XX 12 v., 17.
Geest des Heeren: XIX 70.
Geest, Heiligen: XIX 170; XX 97; XXI 20, 24.
Geest, der Waarheid: XXI 24.
Gehenna: XVI 135; XXI 129.
Gemini: XVII 38.
Gerasa: XVII 91 v.; XIX 73.
Gerizim: XV 140; XX 51 v.; XXII 89.
Germanen: XVII 70.
Germanicus: XXII 9.
Geruth Chimham = herberg v. Kimham: XVII 49.
Gesem, de Arabier: XV 100.
Gethsemané (olijvenpers): XIX 116; XX 138; XXI 9, 28 v.
Geus: XXI 94.
Gezer = Gazara of Gaza (zie ald.): XV 63, 68 v., 72.
Gibeon: XXII 64.
Gibraltar, Straat van: XIV 18.
Gideon: XIX 141, 152.
Giskala: XXII 70, 88 v.
Glaphyra (d. v. d. Kon. van Cappadocië, vr. v. Alex., z. v. Her. de Gr., later v. Archel.): XVI 61, 68, 72, 88; XVII 82 v.
Gnaejus Pompejus Magnus: XV 120.
Goede, goed, goeden: XX 98, 105.
Goede, Leeraar: XX 96 v.
Goede, Meester: XX 95 v.
Golgotha: XIX 60, 116, 158; XX 50, 65, 87, 126; XXI 68, 91, 93 v., 99 v., 112 v., 116 v., 127.
Golgotha (scheiding makend tusschen opst. wereld): XXI 115.
Gordonheuvel: XXI 100, 102.
Gorgias: XIV 55 v., XV 14.
Granicus (riviertje): XIII 9.
Gretus (bevelhebber): XVII 76.
Griekenland, Koning van: XIII Inleid. boek.
Griekenland: XIII 47 v., XIV 25; XVI 35.
Grieken: XIII 48, XX 770.
Gulgolta (Golgotha): XXI 99.
Gijzelaars en publ. borgen: XXI 130.
Habakuk: XIV 102 v.
Hades: XX 20.
Halacha = wandel: XV 83.
Hammaäloth: XIX 167.
Hananja: XIV 102.
Hannas = Annas, Hoogepriester: XX 136; XXI 34 v.
Hannas, de Jongere, hoogepriester: XXII 45 v., 48, 68, 92 v.
Hannibal: XIII 43, 46, 49.
Hasmonaeën (zie Makkabeeën): XV 5, 63.
Hebron: XIV 59; XV 8 v., XXII 99, 103.
Heer der heerlijkheid: XXI 105.
Hegesippus: XXI 158.
Heiland: XX 61, 127, 155; XXI 29, 71.
Heiland (Aardsche en Hemelsche verlosser): XXI 71.
Heilige Gods: XIX 124.
Helena: XXI 99.
Hellegodin: XX 52.
Hellespont: XIII 48, 50; XIV 18.
Heliodorus: XIV 12, 18 v., 21, 35 v.
Hemelvaart: XIX 158 v.
Henoch: XIII 154; XVI 116 v.
Heracles: XIV 29, 36.
Heraclides (verdreven schatmeester): XV 40.
Hercules: XIII 14.
Hercules (niet erkend door Alexander): XIII 21, 28.
Herder, Goede (ware Messiaskoning): XX 46.

Hermon: XVI 131; XVII 94; XIX 135, 137, 141.
Hermon, Kleine: XIX 141.
Herodes, Het geslacht: XV 115; XVI 22; XVII 80.
Herodes Agrippa I: XIV 142; XVII 95; XXII h. I § 2, 24 v.
Herodes Agrippa (z. v. Aristob., klz. v. Her. d. Gr.): XVI 62.
Herodes Antipas (2e z. v. Her. d. Gr. en Malthaké, viervorst van Galilea): XV 116; XVI 98, 101; XVII 63, 73, 79, 82, 84 v.; XVIII 84; XIX 24, h. VI 102, 108 v., 126 v., 152, 157; XX 124 v., XXI 61 v., 88, 155; XXII 17.
Herodes van Chalkis: XXII 7, 31.
Herodes den Groote (den Oude): XVI 't heele boek, of: 24, 30 v., 37 v., 39, 42 v., 47 v., 51, 53 v., 58, 61, 68 v., 75 v., 80, 85 v., 89, 92 v., 98 v., 101; XVII 43 v., 58 v., 63, 69 v.; XIX 73, 102; XXI 11, 129; XXII 7.
Herodes, de Idumeeër, landv. van Galilea: XV 153 v.; XVI 8 v., 13, 15, 16, 20.
Herodes, landv. van Coelesyrië: XV 155.
Herodes, z. v. Her. d. Gr. en Mariamme III: XVI 95.
Herodes, ambteloos burger te Rome: XVII 87.
Herodes, br. v. Herodias, z. v. Aristob. (zoon van Mariamme): XVII 87.
Herodianen: XX 148 v., 153. XXII 69, 94 v.
Herodias, vr. van Her. Antipas, viervorst van Galilea, dochter van Arist. (Mariamme), kl. d. van Salomé: XVII 85, 86; XIX 24, 102, 108; XXII 7, 17 v.
Herodion: XVI 50; XVII 70.
Herophilos: XIV 81.
Hieroman: XIX 74.
Hieron, koning: XIV 80.
Hieronymus: XVI 124; XVIII 9.
Hilarion, in Alexandrië: XX 81.
Hillel, Rabbi: XVII 33, 122, 127, 131; XX 69, 154, 158.
Hindoekoesj: XIII 18.
Hinnom, Het dal: XXI 129.
Hipparchus van Bethynië: XIV 82 v.
Hizkia: XIII 17; XIV 128.
Holofernes, veldheer: XIV 123.
Homerus: XX 86.
Hoogepriesters: XX 142 v., 148.
Horeb: XX 117.
Hyrkanus, anti-Syr. gezind: XIV 31.
Hyrkanus II: XV 5, 113, 116 v., 123 v., 129 v., 131, 133, 136 v., 148, 152, 155 v.; XVI 7 v., 14, 16, 20, 40.
Iden: XV 151.
Idris = Henoch: XVI 120.
Idumea: XV 116.
Idumeeërs: XXII 94 v., 104.
Ijoob = Job: XIII 80.
Ipsus: XIII 28.
Iran: XX 46.
Irenaeus van Lyon: XVIII 29
Isjkarioth, Judas de: XVIII 66, 72, 74 v., 162; XIX 125, 139; XX 129, 176 v.; XXI 8, 11 v., 17 v., 29, 88.
Isjtar: XIV 30.
Ismaëlieten: XIV 16.
Israël: XIII 13; XX 127.
Issaschar (stamvader): XIX 141.
Issaschar van Kefar Barkai: XV 103.
Issus: XIII 10, 11, 13.
Italië: XIII 49.
Iturea: XVI 57; XVII 92.
Itureeërs: XV 94, 100, 124; XVI 54 v.
Izaak: XX 54.
Izebel: XIX 103.
Jaddua: XIII 13, 15.
Jahwè: XIV 89; XIX 71, 103, 137, 174; XX 50, 77, 162; XXI 52.
Jaïr: XX 66.
Jaïrus: XVIII 126 v.; XIX 9, 25 v., 32 v., 40, 146, 153.
Jaïrus' dochtertje: XX 55 v.
Jakob, Aartsvader: XIX 169 v.; XX 41, 52, 54.
Jakobus, br. des Heeren, schr. v. d. brief, „de Rechtvaardige": XIII 194; XVII 64, 68; XVIII 169 v.; XIX 175; XXI 167 v.; XXII 29, 45 v., 132.
Jakobus, de Groote (de Oude), Boanerges, discipel, zoon van Zebedeus, neef van Jezus: XVIII 67, 107; XIX 38, 115, 136, 158, 166; XX 128.
Jakobus, de Kleine, zoon van Alfeus: XVIII 72, XXI 158.
Jamnia: XV 15, 47; XXII 18 v., 54.
Jared, voorvader van Henoch: XVI 131.
Jason, van Cyrene de Jood: XIV 10, 19.
Jason (Jezus), hoogepriester: XIV 35—40 v.
Jehuda ben Elai: XVII 123;

XX 78.
Jemina: XIII 83.
Jeremia: XIII 72.
Jericho: XIII 114; XV 128; XVI 18 v.; XVII 76; XX 124 v., 129; XXII 99.
Jeruzalem: XIII 15, 17, 51; XIV 26, 28, 33 v., 41 v., 51, 55, 59, 61 v.; XV 13 v., 20 v., 31, 46, 54 v., 68, 72 v., 108, 111, 128 v., 142. 152; XVI 15, 18, 27; XVII 20, 57, 64, 71 v., 78, 82, 108; XIX 142, 157 v., 163 v., 186; XX 8, 20, 30, 40, 53, 58 v., 112, 124 v.; XXI 54, 93; XXII 8.
Jeruzalem en Rome: XXI 170.
Jezus: XIX 57 v., 66 v., 74 v., 84 v., 87 v., 117 v., 126 v., 136 v., 160 v., 175 v., 177 v., 181 v., 184 v., 189 v.; XX 7, 9 v., 15 v., 21 v., 34 v., 44 v., 50 v., 57 v., 71 v., 82 v., 92 v., 102 v., 111 v., 124 v., 129 v.; XXI 7 v., 57, 112 v., 170.
Jezus, toegewijd Advocaat: XIX 101.
Jezus, den „Eenige": XIX 90, 99, 150 v.
Jezus, „de Heiland": XIX 9 v., 16 v., 26 v., 34 v., 42 v., 51 v., 91, 149, 161; XXI 150.
Jezus, „de goede Herder": XX 44, 46 v., 125.
Jezus, „de ware Hoogepriester": XXI 8.
Jezus, Knecht des Heeren: XXI 159.
Jezus, Messias, de ware: XIX 119; XX 125.
Jezus van Nazareth, Zeloten: XIX 121, 175, 189; XX 110, 176.
Jezus, Koning, Messias: XXI 67, 70 v., 114.
Jezus, de groote Onbekende: XIX 188.
Jezus, „de Onschuldige": XXI 129.
Jezus, Profeet: XIX 92 v., 178; XX 125.
Jezus, „den Rechtvaardige": XXI 68.
Jezus, Zoon des Vaders: XX 170.
Zie ook Register II.
Jezus Christus: XIII 196, 198.
Jezus bar Abbas, zie Bar-Abbas.
Jezus, zoon van Gamaliël: XXII 96 v.
Jezus ben Sirach: XIII 171 v., XIV 26, 96; XVII 122; XVIII 29; XIX 160; XX 112.
Jezus, van den Rabbijn: XXI 71.
Jisreël: XV 80; XIX 141; XXII 89.
Joazar, hoogepriester: XVII 171.
Job: XIII h IX; XIX 33 v., 52, 143. Reg. II.
Jochanan ben Zakkai, schriftgeleerde: XVII 122; XX 71, 159; XXI 134.
Joden, De: XIII 15, 45, 51; XV 7 v., 28 v., 40 v., 62, 66 v., 72 v., 75 v., 96, 113, 118 v., 135, 144, 152; XVI 12 v., XXII 125.
Joden, Judeesche Farizeeërs: XIX 122 v., 127 v., 138, 143, 161, 169, 175; XX 8, 20 v., 28 v., 53; XXI 57, 61, 96, 128.
Joden, Gods uitverkoren volk: XXI 170.
Jodendom, nommer één. Het: XIX 44.
Jodendom, als volksgeheel: XXI 127.
Johanan, hoogepr. = Joh. Hyrk. I: XV 78.
Johanan, ben Gudhgeda: XX 161.
Johanna, huisvr. Rentmeester v. Her. Antip.: XVIII 74; XXI 142.
Johannes Hyrkanus I: XIV 7, 119; XV 5, 70 v., 76 v., 88 v.
Johannes, evangelist: XVIII 16, 25 v.; XIX 32, 161; XX 120, 141.
Johannes, br. van Jakobus Boanerges: XVIII 68, 107; XIX 38, 115, 136, 158 v., 160 v.; XX 128; XXI 14.
Johannes den Dooper: XVII 85, 92 v., 143; XVIII 86, 97, 107, 111; XIX 24 h. VI, 102 v., 127, 153, 167, 191; XX 12, 23, 78, 124, 141 v.; XXI 37, 85, 125, 169. Ook Register II.
Johannes van Giskala, Zeloot: XXII 71 v., 88, 91 v., 95 v., 108, 114, 119, 125.
Johannes, z. v. Matthatias: XIV 51; XV 5, 31, 33.
Johannes, Simonsz. Makkab.: XV 69, 70.
Jojarib: XIV 51.
Jona: XX 117.
Jonathan, hoogepriester, vermoord: XXII 38.
Jonathan, de Makkabeeër: XIV 8.
Jonathan, z. v. Matthatias: XIV 8, 51; XV 5, 31, 40, 43, 46, 49, 52, 54, 56, 68, 75.
Jongeling uit Naïn: XX 55.
Joppe: XIII 26 v.; XIV 55;

XV 47, 55, 68, 72, 108, 157; XVI 17, 42; XXII 64, 99.
Jordaan: XV 35; XIX 127; XX 129.
Jordaan (Juda): XX 66, 92.
Jose ben Joazar: XX 161.
Joses of Jozef, broeder des Heeren: XVII 68; XVIII 169; XIX 175.
Jotápata: XXII 81 v.
Jozef van Arimathea: XVII 66; XX 15, 97; XXI 20, 37 v., 56, h III § 3 b., 130, 135. Ook Reg. II.
Jozef, de Droomuitlegger, z. v. Israël: XIII 171.
Jozef, br. van Herodes: XVI 15, 17, 19.
Jozef, Maria's man: XVII 46, 50 v., 61, 63 v., 72 v.; XVIII, 11, 20.
Jozef Kajafas = Keihard. Zie K.
Jozef, oom van Herodes: XVI 31, 33.
Jozua: XIV 55.
Jozua ben Chananina: XX 119.
Juda: XIII 29, 32, 42, 51 v.; XIV 18, 28, 53; XV 8 v., 22, 25, 30, 35 v., 41 v., 51 v., 65, 78 v., 112, 126, 129, 133; XVI 7, 32.
Juda Aristobulus I, z. van Hyrkanus I: zie Aristobulus.
Judas, br. des Heeren: XVII 68; XVIII 169; XIX 175.
Judas, de Galileeër: XVII 73, 76 v., 120, 170; XVIII 73; XXII 32 v.
Judas, *niet* de Isjkarioth: XVIII 73; XXI 21, 24.
Judas, Lebbeüs of Thaddeüs: zie *niet* de Isjkarioth.
Judas, de Makkabeeër: XIV 8, 13, 17; XV h I 6-30 v.; XX 43.
Judas, z. v. Matthatias Hameraar: XIV 51, 54 v.
Judas, Eleazar, z. van Matthatias: XV 5.
Judas Simonsz., Makkabeeër: XV 69, 70, 71.
Judea, onder keizer Caligula: XXII, 9.
Judea, afzonderlijke provincie: XXII, 125.
Judea, persoonlijk eigendom van Vespasianus: XXII 125.
Judea: XXII 128.
Judith: XIV 122 v.
Julia, vr. v. Marc. Agrippa, dochter van keizer Augustus: XVI 61; XVII 93; XIX 127.
Julias = stad, zie Bethsaïda.
Julius Caesar: XIII 31.
Junias: XVIII 77.
Jupiter = koningsster: XVII 40 v., 48.
Jupiter Olympus: XIV 28.
Jupiter, tempel van: XXII 10.
Justinus, de Martelaar: XIV 92; XVIII 7.
Kabbala: XVI 132.
Kaïn: XVI 128, 135, 140.
Kajafas = Keihard, Josef: XIV 117; XV 87; XVII 144 v.; XX 62 v., 129, 136; XXI 34 v., 40 v., 146; XXII 45.
Kamerling uit Ethiopië: XX 135.
Kana, in Galilea: XVIII 108.
Kapernaüm: XVII 93; XVIII h VI, 147; XIX 40, 51, 60, 111, 118 v., 126 v., 137 v., 141, 157, en Register II.
Karel de Groote: XIV 92.
Karioth: XVIII 74.
Kasbon of Chasphon: XV 11.
Kaspische zee: XV 123.
Kassia: XIII 83.
Kedron: XXI 9, 28.
Kelten: XIII 36; XIV 58; XV 28; XVII 70.
Kempis, Thomas a: XXII 5.
Kendebaüs, Syr. veldheer: XV 68 v.
Kidron-dal: XIX 168.
Kimham Geruth: XVII 49.
Kirjath-Jearim: XVIII 74.
Kislew of Kisleu, 9e maand: XIV 63, 67.
Kleopas, of Klopas = Alfeüs: XVIII 72; XXI 158.
Knecht des Heeren: XIX 49; XXI 159.
Koeta: XX 24.
Koeteeër, Babylonisch heiden: XX 24, 52.
Kolabeël, gevallen engel: XVI 132.
Kommagene, a. d. Boven-Eufraat: XVI 19.
Kon-foe-tsé (Confusius): XX 158.
Koning = herder: XX 46.
Koning, Groote: XX 16.
Koning der Joden: XXI 43, 73, 108, 112.
Koning der Verschrikking: XX 48.
Konon, sterrenkundige: XIII 40.
Korinthe: XIII 36; XIX 132.
Kostobarus, Landv. v. Idumea, zw. v. Her. de Gr.: XVI 46 v., 61.
Kreta: XV 66.
Kypros: XVI 50.
Lam, Het: XX 48.
Lam Gods: XXI 34, 125.
Laodicé: XIII 38.
Laodicea in N. Syrië: XVI

30.
Lazarus, van Bethanië: XIX 154; XX h III § 1, 55, 125, 133, 163.
Lea: XIX 170.
Legioen: XIX 77.
Leonidas: XIII 49.
Leidsman: XX 167; XXI 86.
Leidsman, der natie: XX 45.
Leontopolis, Tempel: XV 60, 99.
Lepidus, Generaal: XV 159.
Lestes = rebel, roover: XXI 94, 112.
Leugensmeders: XIII 86.
Levensbrood: XIX 122.
Levensvorst: XX 48.
Levi (of Mattheus) de tollenaar: XVIII 164 v.
Leviathan: XIII 63, 68, 129.
Levieten: XIX 167.
Libanon: XIII 13; XIV 22; XV 52.
Licht der wereld: XX 19, 110, 120.
Livia, vr. v. Augustus: XVII 171.
Lucceus Albinus: XXII 48.
Lucius Calpurnius Piso, consul der Romeinen: XV 66.
Lucius Cornelius Scipio: XIII 50.
Lucius Valerius: XV 67.
Lucullus: XV 112 v., 120 v.
Lugdunum (Lyon) in Gallië: XXII, 17.
Lukas: XIII 192; XVI 111; XVIII 11 v., 23; XIX 158 v.; XX 173; XXI 17, 169:
Lukas, de medicijnmeester: XVIII 22 v., XIX 35, 39, 47.
Lukas, de schilder: XIX 86, 99.
Lukas, de schrijver: XIX 63, 67, 71, 112, 141; XXII 32 v.
Luther: XX 29, 32 v., 86.
Lydda: XXII 64.
Lysanias, Koning: XVI 54 v.
Lysias, regent te Antiochië: XIV 55, 59 v., 63 v.; XV 7, 17 v., 21 v., 38, 40.
Lysias Claudius, overste: XXII 40.
Lysimachus, van Thracië: XIII 26 v., 30, 34, 48; XIV 38, 40.
Macedonië(rs): XIII, Inleid. boek, 22, 28, 47; XIV 27 v., XV 29.
Machaerus: XIX 104; XXI 102; XXII 99, 129.
Magas: XIII 43.
Magnesia, bij Smyrna: XIII 50; XIV 27.
Makkabeeën: XV 5, 32 v., 43 v., 54, 62 v., 67, 71, 81, 90 v., 101, 104, 115, 135 v., 147, 154; XVI 9, 13 v.
Malchus: XXI 33, 39.
Malichus: XVI 7 v.
Malthaké, de Samaritaansche vrouw v. Her. de Gr. XVI 94 v.; XXI 62.
Mammon: XX 106, 109.
Man van Smarten, zie Jezus' leven.
Manna: XIX 122.
Marcus, proconsul van Syrië: XXII 27.
Marcus Agrippa: XVI 61 v., 64.
Marcus Ambibulus, procurator v. Juda: XVII 84, 171.
Marcus Antonius, de drieman: XV 138, 140, 157 v., XVI 6, 9, v., 11, 15, 20, 30 v., 34 v., 36, 57; XXII 9.
Marcus Scaurus, gezant van Pompejus: XV 123, 134, 136, 137.
Mardoek: XIV 30.
Maria van Bethanië: XIX 101; XX 59 v., 177; XXI 87.
Maria, Moeder des Heeren: XVIII 11, 12, 112; XX 128; XXI h III c, 107.
Maria, Moeder van Jak. de Kleine, vr. van Klopas: XVIII 67; XXI 142.
Maria Magdalena: XVIII 67; XIX 101; XXI 141 v., 148, 155.
Maria, ten huize van Simon: XX 177.
Mariamme, d. v. Alexander, z. v. Arist. en Alexandra, d. v. Hyrk. II: XVI 9, 20, 31, 41 v., 44; XXII 17.
Mariamme II: XVI 59.
Mariamme, dochter van Her. Agrippa I: XXII 28.
Marion, tyran van Tyrus: XVI 8.
Marissa: XV 15.
Markus, evangelist, schrijver: XVIII 11 v., 26; XIX 35, 40, 47, 63, 67, 70; XX 173.
Marmora: XIII 9.
Martha van Bethanië: XX 59 v., 177.
Massada: XVI 15-17; XXII 59, 99, 129.
Matthatias: XIV 51 v., XV 5.
Matthatias Simonsz. Makkabeeër: XV 70.
Mattheüs, schrijver: XVIII 11 v.; XIX 47, 67; XXI 141, 168.
Mattheüs, de tollenaar, z. v. Alfeus: XVIII 72.
Matthias, hoogepriester: XXII 118, 124.

Medaba: XV 79.
Meden: XIII Inleid. boek 7.
Meïr, Rabbi: XX 21.
Melchizedek: XX 162.
Meleager: XIX 74.
Melkart: XIII 14; XIX 103.
Melkart, Tyrisch: XIV 29, 37.
Memphis: XIII 23.
Menachim: XVII 170.
Menahem, z. v. Juda de Gallileeër: XXII 59.
Menelaus (Jood, Benjamiet): XIV 12, 37 v., 40 v.
Menelaus, hoogepriester: XIV 61, 62, 65; XV 16, 21 v.
Mensch der zonde: XXII 9, 22.
Menschenbewaker: XIII 95.
Menschenkind: XX 42.
Menschenzoon (zie ook Zoon des menschen): XIX 58, 124; XXI 43.
Mesa, koning van Moab: XV 10.
Mesopotamië: XIII 18, 51; XV 111; XVII 54.
Messias: XIX 119, 129; XX 7, 45, 48.
Messias, Valsche (Egypt. Jood): XXII 39.
Messiaskoning der Joden: XXI 49, 58.
Messiaskoning der Zeloten: XIX 123.
Metellus Scipio: XV 147.
Methusalem, z. v. Henoch: XVI 142.
Micha ben Jimla: XX 46.
Michael: XIV 88, 99.
Michmas: XV 39, 40 v.
Middelaar Gods der menschen: XXI 105.
Middellandsche Zee: XIII 10 v., 46; XIX 164.
Midianieten: XIV 16.
Misael: XIV 102.
Misjna, Joodsche: XIX 168, 170.
Mithridates VI, koning van Pontus: XV 112, 120 v., 123, 132.
Mizpa: XIV 55 v.; XV 10.
Modeïn: XIV 51 v.; XV 56.
Moeder der zonen van Zebedeüs: zie Salomé.
Mohammed: XIV 14.
Mommsen: XXII 62.
Mordechai: XIV 30.
More: XIX 141.
Morea (Griekenland): XXII 87.
Mozes: XIX 118 v., 136 v., 159, 162, 192 v.; XX 22, 127.
Mucianus, proconsul van Syrië: XXII 102, 106.
Muzelmannen: XIII 123.
Naam, den: XIX 169.
Nabateeërs: XV 7, 10, 12, 17, 33, 34, 100 v., 108 v., 116 v., 122; XVI 76 v.; XVII 77, 86; XIX 25; XXII 17, 78.
Naftali: XX 66.
Nahum, Rabbi: XVIII 61.
Naïn: XIX 129, 141 v., 149 v., 152, 157; XX 55 v.
Napoleon: XX 117.
Nathan: XIX 11.
Nathanaël: XVIII 71, 107; XX 101.
Nazarener: XIX 86, 119, 129; XXI 44, 75.
Nazareth: XVII 62, 63 v., 67 v., 77, 86; XVIII 107 v., 124, 148 v., 161; XIX 157; XX 163; XXII 64.
Nazireeër, Jakobus (de br. d. H.) de: XXII 46 v.
Nazireeërs: XV 102; XXII 26.
Neapolis (Sichem): XXII 99.
Nebukadnezar: XIII 13, 42; XIV 45, 97, XIX 165.
Nehemia: XIV 116.
Neopolitanus, opperofficier: XXII 54 v.
Nero: XVII 89; XXII 40, 42, 77, 85 v., 99.
Neronia (Caesarea Filippi): XXII 43, 86.
Nicanor, veldheer: XIV 12, 55; XV 25 v., 31.
Nicodemus, onderhandelaar Aristob. II: XV 125.
Nicodemus, schriftgeleerde: *de* leeraar in Israël: XVII 126; XVIII 27 v.; XIX 125; XX h I b. 9, 22; 105; XXI 37, 38, 130, 136.
Nicodemus(niet de Bijbelsche) Dochter van: XXI 95.
Nicolaus, van Damascus: XVI 51, 58, 79, 86, 97; XVII 60, 80 v.
Nicopolis: XVI 50.
Ninevé: XIV 131, 135.
Noach: XVI 117; XVII 23.
Noormannen: XIII 14, 36.
Numenius, Joodsch gezant: XV 66.
Nijl: XIII 23.
Oase, Merw.: XV 144.
Obados, Koning v. Nabateeërs: XVI 78.
Octavianus (achterneef van Caesar, later keizer Aug.): XV 158 v.; XVI 9 v., 34 v., 36.
Oerim en Toemmim: XXI 85.
Olijfberg: XX 130, 137 v., 173 v.; XXI 9, 171; XXII 112.
Olympias (Moeder v. Alexander): XIII 21, 24.

Omri: XV 10.
Onias, martelaarsgestalte: XV 118 v.
Onias I: XIII 32.
Onias III, hoogepriester: XIV 19, 35, 38 v., 113, 117; XV 60.
Onias IV, hoogepriester: XV 24, 60.
Origenes: XVIII 8.
Orontes: XIV 38.
Orontesdal: XIV 22; XV 68.
Otho: XXII 100.
Overjordaansche: XV 8 v.; XVII 45; XXII 98, 112.
Overjordaansche (Manasse): XX 66.
Overpriesters: XXI 14, 30, 55, 93, 113, 121, 135, 137 v., 145, 151 v.
Overste der wereld: XX 122; XXI 13.
Overwinnaar, De: XIX 173.
Pacorus, zoon van Partenkoning: XVI 14.
Palestina: XIII 12, 13 v. boek B 36, 42 v., 52 v., 172; XV 25, 29, 48 v., 54, 140, 147, 152; XVI 17, 42; XVII 73 v.; XIX 163 v.; XX 8; XXII 62, 131.
Pallas: XXII 36.
Paneas: XIII 45.
Papias, leerling van Johannes: XVII 36; XVIII 10, 14.
Paradijs: XIII 160; XXI 88, 115.
Parmenio: XIII 10, 13.
Parthen: XIII 38, 43; XIV 29, 67; XV 74, 76, 111, 134, 139, 141 v.; XVI 6, 11, 13 v., 17, 19, 30, 122.
Pascha (Paschen): XIX 111, 157, 170; XX 35, 51; XXI 10, 14 v., 35, 93, 140, 163; XXII 112.
Paulus: XIII 36 v., 193; XIV 75, 77, 79, 142; XVI 51, 78, 108 v., 111; XVII 112, 122, 127, 128, 133, 137, 152, 189; XIX 14, 46 v., 101, 133; XX 19, 79 v., 109, 122, 169; XXI 11 v., 17, 23, 107, 141, 169; XXII 16 v., 29 v., 40 v., 49, 132.
Pella: XV 109, 127; XVII 85, 89; XX 56.
Pelusium: XIII 23; XIV 25; XV 151.
Perdicos: XIII 21, 24.
Perea: XVI 58; XVII 84 v.; XIX 159; XX 51, 124, 149; XXI 63; XXII 18.
Pergamon of Pergamus: XIII 21, 36, 47 v.; XIV 72.
Persepolis: XIII 18.
Perzen: XIII, Inleid. boek, 9, 18, 49.
Petra (hoofdst. N.W. Arabië): XV 9, 100, 117, 134; XVI 15, 17, 57.
Petronius, proconsul in Syrië: XXII 18 v., 21, 100.
Petrus, Simon: XIV 142; XVI 111 v.; XVII 68, 93; XVIII 14, 68 v., 77, 108, 125, 145 v., 153, 170; XIX 34, 38, 115, 124, 130 v., 136 v.; XX 61, 120, 128, 149; XXI 20, 21 v., 33, h I § 4 g., 36 v., 146, 151; XXII 45.
Phannias (Pineas): XXII 93.
Pharos (eiland): XIV 85, 94; XV 151.
Pharsalus: XV 146 v.
Phasaël, z. v. Antip. Landv. v. Juda: XV 153.
Pherenike, zie Berenice.
Philadelphia (oud Rabbath-Ammon): XVII 90.
Philippi, in Macedonië: XVI 10.
Philippus (lijfarts): XIII 10.
Philippus (vad. v. Alex. de Gr.): XIII 8; XIV 72.
Philippus V van Macedonië: XIII 47.
Philippus (Phrygiër): XIV 43.
Philo, wijsgeer: XVII 186 v.; XXII 16.
Philokrates: XIV 85.
Pilatus, Pontius, zie op Pontius.
Pisidië: XV 97.
Piso, Rom. bevelhebber: XV 29.
Pitholaus, Joodsch hoofdman: XV 144.
Placidus: XXII 80, 82, 89, 98.
Planos: XXI 41, 42, 130.
Plato: XV 58.
Plutarchus: XIX 165.
Polybius: XIV 70; XXI 129.
Polycarpus: XVIII 29.
Pompejus Magnus (Gnaejus): XV 120 v., 127 v., 130 v., 133, 139, 141, 145, 147, 149; XVII 88; XIX 73.
Pontius Pilatus, Rom. Procurator Judea: XVII 37, 84, 85, 144, 169, 172 v.; XIX 115, 176, 179, 182; XX 34, 49, 126, 147; XXI 9, 14, 26, 30 v., 43, 51 v., 74 v., 88 v., 90 v., 93 v., 128, 137 v., 154 v.; XXII 29.
Poppaea, gemalin van Nero: XXII 44, 50.
Potheinos, Eunuch.: XV 148.
Prediker: XIII 78.
Prometheus: XVI 132.

Ptolomaïs (Akko): XIII 27, 42; XV 44, 54, 68, 76, 96, 112; XVI 17, 42; XXII 19 v., 64, 79.
Ptolomaeus, schoonz. v. Sim. Makkab, districtscomm. v. Jericho: XV 69, 70.
Ptolomaeus, stadh. van Coelesyrië: XIV 56.
Ptolomaeus (Ceraunus): XIII 34.
Ptolomaeus I, Soter: XIII 22 v., 25 v., 31 v.
Ptolomaeus II, Philadelphus: XIII 35, 37, 38; XIV 85.
Ptolomaeus III, Euèrgetes: XIII, h. VII, 39; XIV 85.
Ptolomaeus IV, Philopater, ook gen. „De Zwelger": XIII 41, 42, 44.
Ptolomaeus V, Epiphanes: XIII 45, 160; XIV 25.
Ptolomaeus VI, Philometor: XIV 25 v., 41, 43, 46 v.; XV 57, 60.
Ptolomaeus VII, Euèrgetes, ook gen. Phiskon: XIV 26; XV 49, 66, 75.
Ptolomaeus IX, zoon en mederegent: XV 96.
Ptolomaeus X, Sotor Lathyros: XV 79, 96 v.
Ptolomaeus XIII van Egypte: XV 140, 148.
Ptolomaeus XIV van Egypte: XV 152.
Ptolomaeus, z. v. Mennaeus v. Ithurië: XV 121, 147.
Ptolomaeus, kamerheer van Her. de Gr.: XVI 69; XVII 71.
Publius, Sulpicius Quirinius, zie Q.
Pydna, Slag bij: XIV 27, 70.
Pythagoras: XV 58, 59.
Quadratus, proconsul van Syrië: XXII, 35.
Quirinius, Publius, Sulpicius, landv. van Syrië, Militair opperbevelhebber: XVII 42, 44, 143, 169.
Raadsheer: XXI 130.
Raadsman: XXI 24.
Rabban = Rabbouni: XIX 30; XXI 156.
Rabbath-Ammon: XVII 90.
Rabbi (voorganger, leidsman): XX 166.
Rabbi, titel: XX 166.
Rabbi, uit Nazareth: XIX 34.
Rabbijnen: XX 84.
Rabsaké: XIV 128.
Rachel: XIX 170; XX 52, 80.
Rafaël (engel): XIV 30, 134 v.; XVI 135.
Rafaël (schilder): XIV 19.
Raguel (verwant van Tobit): XIV 133.
Raguel (gevallen engel): XVI 136.
Rahab: XIII 97, 116.
Ramathaïm (bij Lydda): XXI 135.
Rebellenkoning, aanvoerder: XXI 50, 108, 112.
Rechterhand Gods: XXI 114.
Rechtvaardige, De: XVII 8.
Rex socius, Koning Bondgenoot: XVI 53.
Rhages: XIV 135.
Rhodus, het „Rozeneiland": XIII 27, 47; XVI 40, 50.
Rome (stad): XV 145; XIX 157; XXI 170.
Rome, volk, rijk, macht: XIII 36, 42, 43, 46 v., 48; XIV 16, 18, 27; XV 9, 19, 22, 28 v., 41, 51, 53, 66, 112, 113, 119, 120 v., 124 v., 144, 150; XVI 6 v., 11 v., 19 v., 34 v., 53 v., 61 v., 65 v., 75 v., 84, 92 v.; XVII 45, 48, 72 v., 108 v.; XIX 115; XX 8, 35, 37, 47 v., XXI 90, 113 v.
Rouwklaagsters -bedrijven: XIX 37 v.
Roxane: XIII 21, 24, 28.
Rubicon: XV 146.
Rufus, z. v. Simon van Cyr.: XXI 91.
Sabinus, procurator van Juda: XVII 73 v., 78.
Sadduceeën: XIV 9, 85; XV 81, 84; XIX 119 v.; XX 62, 143, 179; XXI 45 v., 69, 72, 108, 139; XXII 124.
Sadduceesche Priester: XV 118.
Salamis, op Cyprus: XIII 27.
Salóme, vr. van en Moed. der zonen van Zebedeüs: XVIII 67, 75; XX 128; XXI 13 v., 35, 142.
Salome, zr. van Her. de Gr.: XVI 25, 32, 42, 46, 52, 60, 67, 71, 76, 84, 89 v., 101; XVII 70, 73, 82, 171; XIX 102.
Salome, dochter v. Herodias, de 2e vr. v. Her. Antipas, en vr. v. Filippus, oud-oom: XVII 87, 92; XIX 102, 109.
Salomo (de Prediker): XIII 156.
Samaria: XIII 27, 29, 42; XV 80; XVI 17 v., 87; XVII 77 v.; XIX 142, 159, 176; XX 51, 64.
Samaritaan (scheldnaam): XX 24, 53, 54.
Samaritaansche: XX 50 v., 64.
Samaritanen: XIII 15; XV 79; XIX 160.
Samos: XIV 72.

Samsaveël: XVI 132.
Sanballat: XIII 15; XV 9.
Sanhedrin (of Synedrion): XV 111, 154 v.; XVI 7, 13, 31; XIX 115, 126, 159, 176, 179, 193; XX 7 v., 58, 61 v., 122, 127, 142 v., 179; XXI hs. I h. 40, 54 v., 69, 75 v., 93, 115, hs. III § 3 a. 128 v., 170; XXII 68, 124, 131.
Sanhedrin, Notabelen (oudsten) v.h.: XXI 130.
Sara: XIX 154.
Sara, Gabaël's dochter: XIV 133 v.
Sardes: XIII 38.
Sarfath, Weduwe van: XIX 145.
Satan: XIII 81 v., 89, 93 v., 110, 122, 149; XVII 29 v., XVIII 101 v., 131 v., 145; XXI 13.
Saturninus, Rom. landvoogd Syrië: XVI 76 v., 85 v.; XVII 45.
Saturnus (sterrenbeeld) onheilsbrenger: XVII, 40 v., 48.
Saul: XIV 19; XXII 128.
Saulus (Paulus): XVIII 95; XXI 105; XXII 29.
Schelfzee: XX 127.
Schriftgeleerden: XIX 24, 51 v., 55 v., 144 v., 166 v., 178 v., 188, 191; XX 20 v., 37 v., 120 v., 142, 156 v., 164 v.; XXI 18, 43, 113, 121.
Sebaste, (zie Samaria): XXII 35, 50 v.
Seïr: XV 9.
Seleucia: XIII 34, 39, 42; XIV 22.
Seleuciden, Dynastie (Rijk): XIII 26, 37 v., 41, 51; XIV 16, 22, 55, 63; XV 76 v., 106 v., 108, 109, 111, 124.
Seleucus I, Nicanor: XIII 25 v. 30, 33, § 3 XIV 22.
Seleucus II, Kallinikos: XIII, 39, 40, 42.
Seleucus III, Keraunos: XIII 39 v.
Seleucus IV, Philopater: XIV v. h. II 21, 37; XV 6.
Seleucus V: XV 76.
Seleucus VI: XV 77, 101.
Semieten: XIII 18.
Semjasa, overste der engelen: XVI 131 v.
Séneca: XVII 112, 181.
Sepphoris: XVI 18; XVII 63, 76 v., 86; XXII 64, 70, 79.
Septuaginta: XIV h III, 85 v., 94.
Serapis: XIX 71.
Seron: XIV 55.
Seth: XVI 128.
Sextus Caesar, Stadh. van Syrië: XV 155 v.
Sicariërs: XXII, 38, 42, 48 v., 97.
Sichem: XX 51; XXI 101.
Sidon: XIII 28 v., 42, 45; XVI 50; XIX 157; XXII 18.
Sieraadland Palestina: XIII 45.
Silas: XVIII 14, 26 v.
Silas van Apamea: XV 124.
Silene godin: XXII 11.
Silo, ondercomm. v. Ventidius: XVI 17 v.
Siloa (vijver): XIX 167, 168.
Simeon, br. d. Heeren: XVII 68; XVIII 169; XIX 175.
Simeon, ben Assai: XX 78.
Simeon, Niger: XXI 98.
Simeon, (de Rechtvaardige, Luk. 2): XXI 110.
Simeon, II hoogepriester: XIII 172.
Simeon, ben Sjatach (Farizeeër): XV 102; 113.
Simon van Cyrene: XVII 178; XXI 91hs. IIIc. 97.
Simon de Farizeeër: XIX 87 v., 92 v., 99.
Simon Bar Giora in het Joodsch, zie Simon de Proseliet.
Simon zoon van Gamaliël: XXII 73, 95.
Simon, hoogepriester: XIII 182.
Simon, magiër van Cyprus: XXII 37.
Simon, de Makkabeeër: XIV 8, 51 v.; XV 5, 14, 32, 47, 52, 54 v., 62 v., 70; XX 163.
Simon, z. v. Matthathias strategos XV 52.
Simon, z. v. Matthathias vorst, hoogepriester: XV 65.
Simon de Proseliet, hoofdm. d. Zeloten: XXII 100, 103 v., 105, 108 v., 125, 128.
Simon, Schatbewaarder: XIV 19, 37.
Simon, oud aanhanger Her. d. Gr.: XVII 76.
Simon Zelotes: XVIII 73.
Simson: XX 169.
Sinaï: XIX 139.
Sion: XX 52, 162.
Sirach: zie Jezus ben Sirach.
Sjammai, Judeeër, schriftgeleerde: XVII 122, 128 v., 131; XX 69.
Skyten: XVII 89.
Skytopolis (oud Beth Sean): XV 54, 80, 127, 133; XVII 85 v., 89; XXII 61, 86, 89.

Smyrna: XIII 50.
Socius, onderbevelh. Marc. Anthonius: XVI 19 v.
Socrates: XV 29.
Soemeriërs: XIII 18.
Sofar: XIII 67, 86, 99 v., 106 v., 117 v.
Spanje: XV 29.
Sparta koning van: XIII 32; XIV 16.
Stedendwinger: XIII 25.
Stefanus: XVIII 159; XIX 190, 192, 193; XXII 29, 45 v., 133.
Stoa (school wijsgeeren): XIV 75.
Stoa-Poikilè: XIV 75.
Stoicijnen: XIV 75.
Stratonstoren ('t latere Caesarea): XVI 42.
Sulla Rom. Dictator: XV 130.
Sunem: XIX 141, 149, 152.
Suza: XIII 18.
Suzanna: XIV 103, 110.
Sychar: XX 51.
Sylleüs: XVI 76 v., 80.
Synagoge XVII 150 v.
Synedrion, zie Sanhedrin
Syracuse XIII 35.
Syrië (rs.): XIII 35 v., 39, 47, 48; XIV 18; XV 7 v., 18 v., 23, 28 v., 37 v., 49 63, 72 v., 121, 152, 156; XVI 6 v., 11, 19, 57.
Syro-Fenecië: XIX 135, 157.
Tabae (Perzië): XIV 29.
Tabor: XIX 135, 141, 149.
Tabor (vestingstadje): XIX 135; XXII 89.
Tacitus: XIV 29; XVII 18.
Tarichea: XXII 86.
Tarsus: XIII 10; XIV 38, XVI 11.
Tatianus: XVIII 8.
Taurus: XIII 50; XVI 17.
Tero, (beroemd krijgsman): XVI 86 v.
Tertullianus: XVI 124.
Thapsus (oostkust Tunis) XV 156.
Thar (woestijn): XIII 19.
Thebe: XIII 9.
Theodoros leerm. v. Tiberius: XVII 91.
Theophilus: XIX 71.
Theos. Epiphanes XIV 24, 33.
Thermopylae-pas: XIII 49.
Thessalië: XIII 8, 9.
Theudas: XXII 32.
Thomas Dydimas: XVIII 71, 72; XIX 135; XX 57; XXI 21.
Thora: XIII 175 v., 197; XIV 86; XV 83, 86; XIX 160, 166; XX 78. Reg. II.
Thracië: XIII 48.
Thrachonitis: XVI 54, 57, 74 v., 77 v., 80; XVII 92.
Tiberias: XVI 18; XVII 63, 85; XIX 24, 157; XX 124; XXI 63; XXII 70, 86, 191.
Tiberias Alexander, 1. procurator van Syrië, 2. Landvoogd in Egypte: XXII 33, 62, 107.
Tiberius Keizer: XVII 31 v., 34, 175; XX 150 v.; XXI 80, 95; XXII 13 v.
Tigranes II. van Armenië: XV 111 v., 120 v., 132.
Tigranocerta: XV 112 v., 120.
Timotheus, Syr. legeroverste: XV 8 v.
Tirhaka: XIII 17.
Titus: XVII 90; XXI 95, 146; XXII 38, 78 v., 89 100, 102.
Tobia „de Ammoniet": XV 9.
Tobiaden XIII 51 v.; XIV 31, 37.
Tobias: XIV 131 v.
Topos Kranioe (schedelplaats): XXI 99.
Trajanus keizer: XVIII 68.
Trasimeno: XIII 43.
Tryphon, bevelh. v. Apamea XV 50, 53 v., 67.
Triumfator: XIX 172.
Troon Gods XXI 127.
Tunis: XV 152.
Tycho, Brahe: XIII 40.
Typhon XIV 22.
Tyrus: XIII 13 v., 26, 29, 42, 49; XIV 36; XV 129; XVI 50; XIX 157; XXII 62.
Tyrus, Herder van (stadsgod): XX 46.
Twaalven De: XXII 102.
Vader (God): XX 49, 167.
Vader der geloovigen: XX 23 v.
Vader der leugenen: XX 24.
Vader, Pater, Paus: XX 166.
Valerius Gratus, Rom. proc. Juda: XVII 84, 143, 172.
Varro, Syr. stadhouder: XVI 56.
Varus, Landv. v. Syrië: XVI 96; XVII 45, 63, 73 v., 78, 82, 86, 170.
Vaticaan: XIV 19.
Vazalvorsten: XXII 106.
Ventidius, onderb. Marc. Aurelius: XVI 16.
Ventidius Cumanus zie onder C.
Venus: XVI 11.
Verlosser = Herder: XX 47.
Verlosser: XXI 113.
Verzoeker De: XIX 176.
Vespasianus: XV 61; XVII 175; XXII 10, 77 v., 79, 86, 95 v., 101.

Vespasianus Keizer: XXII 104, 135.
Vitellius, proconsul van Syrië: XVII 175; XXII 11 v., 100 v.
Vorst des levens: XIX 150; XX boek B. 55.
Vijfstroomenland: XIII 19.
Wendland Prof. H. D.: XXI 141.
Wereldrichter: XX 112.
Xanthicus: (6e maand): XIV 63, 65, 67.

Zacharia: XX 46, 168.
Zacharia, zoon van Baruch: XXII 97.
Zacharias: XV 14.
Zacheus: XVII, 109; XX 130.
Zadok, vader der Sadduceeën: XV 86.
Zadok, geestel. leidsman der Zeloten: XVII 170.
Zarathoestra: XX 46.
Zebedeus, vader van Jakobus en Johannes, zwager van Maria en Jozef: XVIII 68.
Zebedeus vrouw van: XIX 115.
Zebedeus Zonen van: XIX 160; XX 125 v.
Zenodorus: XVI 56 v.
Zeloten: XV 61; XVII 170 v., 174; XIX 111, 121, 138; XX 34, 37, 150, 161, 176 v.; XXI 61; XXII 34 v., 84 v., 93 v.
Zeloten uit Jeruzalem: XXII 103.
Zeloten, Aanvoerder der Bar Abbas: XX 35.
Zeloten, Koning der: XIX 116 v., 176.
Zender: XIX 191; XX 8, 21, 49.
Zenon: XIV 72, 75 v.
Zeus: XIV 22, 73; XVII 90; XIX 80; XX 43 v.
Zeus Kasios: XIV 22.
Zone Davids: XVII 10 v., 21, 27; XX 16, 65, 129, 132 v., 145; XXI 66.
Zoon van God; — des Vaders: XVII 25 v., 32; XVIII 109.
Zoon des levenden Gods: XIX 134; XX 112; XXI 42, 49, 104.
Zoon des menschen: XIII 198; XVI 143; XVII 22, 23, 61; XIX 107, 160, XX 112, 127, 171; XXI 11, 43, 67 v., 111.
Zoon van Maria: XVIII 157.
Zoon des Vaders: XVIII 156; XX 170; XXI 71.
Zoon des Vaders, Caricatuur van: XXI 72.
Zoon des verderfs: XXII 9, 22.

REGISTER II — ZAAKNAMEN.

Aalmoezen: XVII 113.
Aardbevingen in Palestina: XVI 38.
Aardomtrek. Berekeningen: XIV 82.
Abnaja = steenen: XX 23.
„Advocaat van God" (slechte): XIII 86 v., 154, 155; XVI 141; XX 28.
Advocaten tegenover de Godheid uit de Schriftgeleerden: XV 82; XX 120.
Afgoden: XXI 122.
Afrika Noord: XV 156.
Agonie: XXI 28.
Akra: zie register I.
Alexandrijnsche Bibliotheek: XIII 31, 159; XV 151.
Allegorie. Bijbelboeken als: XVII 133.
Allegorie, in plaats van historie: XIX 154.
Allegorie, Verhalen uit het O. T. ~ : XIX 171.
Allerheiligste vertreden. Het: XVII 130.
Allerheiligste Het: XVII 145 v.; XXI 126.
Altaar van Aphrodite: XIII 40.
Altaar Heidensch: XIV 51 v.
Ambtenaar Koninklijk: XIX 26.
Ambtenaars-Carrière: XXI 66, 68.
Ambtenarenstraat, Egyptische: XIII 31, 159.
Ammonsbeeld: XIII 17.
Amuletten, Heidensche: XIV 13.
Anatomie: XIV 81.
„Anawim" De armen: XVIII 45 v.; XIX 106.
Angstpsychose: XVI 88.
Anti-Joodsche politiek: XV 7.
Anti-nationaal magistraatscollege: XXI 46.
Antiochië, Stichting der koningsstad: XIV 22.
Antiochië, Zendingsstad: XXI 171.
Antiochië, Christenstad: XXII 126.
Antoniaburcht zie Burcht Antonia.
Apocalyptisch karakter, boek Daniël: XIV 99.
Apocriefe boeken: XIII 192.
Apostelambt van rechten: XIX 132.
Apostelen. De leer der: XVIII 7.
Apostelen. De twaalf: XVIII 66.
Apostelen. Aardschgezinde en chauv. verwachting der: XIX 124; XX 22, 38, 171 v.; XXI 151.
Apostelen, twisten om hooger rang: XXI 11, 13.
Apostelen weifelen: XXI 27.
Apostelen, convent: XXII 33.
Arameesche invloed (Job): XIII 65.
Arameesche invloed (Prediker): XIII 160.
Arameesche invloed op evangeliën: XVII bk. A.
Arameesche taal: XXI 94, 117.
Arameesche vertaling (Makkab.): XIV 9.
Aristocratie, Strijd tusschen Zeloten en: XXII 90 v.
Armentiende Het: XVII 113.
Astronomie, Antieke: XVI 139.
Asylrecht Heidensche tempel: XIV 38.
Asylrecht Jeruzalems tempel: XIV 44.
Autonomie Steden: XVII 112.
Augustustempel te Samaria: XVI 49.
Avondmaal zie Nachtmaal.
Avondtijd-avondoffer: XIV 107; XXI 125.
Azijn en zout: XXI 120.
Babylonische Talmoed: XIV 67.
Bacchus. Bacchanaliën te Rome verboden: XIV 46.
„Baraka", zegen: XX 82.
Barbaren „Joden als bekrompen": XIX 170.
Bataafsche lijfwacht: XXII 99.
Bedevaartgangers: XIX 112.
Bedoeïnen: XIII 114.
Bedoeïnen-tent: XXI 16.
Beginsel-, ontaard in machts-

strijd: XV 43.
Begraven: XIX 148; XX 57, 113.
Begrooting: XIX 98.
Bekeering (Boek der Wijsheid): XVI 105.
Belastingen als:
Grondbelasting. Personeele belasting, deels in natura, belasting, deels in geld. Inkomstenbelasting, hoofdgeld, tollen, in- en uitgaande rechten, doorvoerrechten, marktgelden: XVII 102.
Belastingenbeheerders, procurator: XVII 102.
Rijksontvangers, tollenaars, pachters: XIII 52 v.
Belijdenisgeschriften: XIX 143.
Benaja = kinderen: XX 23.
Beschaving (Hellenistische): XIII 31.
Bescheiden deel: XVII 113.
Besprenging: XXI 85.
Bethlehem's beschrijving = registratie: XVII 42 v., 46 v.
Bethlehem's kribbe. XVII 49, 52 v.
Bethlehem's stal: XVII 49, 52.
Bethlehem's ster: XVII 40, 48, 57.
Bevindingen: XIX 55.
Bevloeiingen: XVII 83.
„Bezetene" (bezetenheid): XVIII 129, 130 v.
Bezoldiging der zonde: XIX 141.
Binden en ontbinden. Macht om te: XIX 132.
Bitterkruid: XXI 9 v., 98.
Blindheid ~ Geestelijke ~: XIX 128.
Blindheid, een straf: XIX 143.
Bloedbad te Antiochië: XV 51.
Bloedschande: XIX 103.
Bloedraad. Alva's: XIII 53.
Bloedvriend: XV 48.
Bloedwraak: XVI 76.
Boeken van Jason van Cyrene: XIV 10, 15.
Boeken van Mozes: XIV 85.
Boekrollen: XIV 75; XXI 149.
Bondgenootschap: XXI 163.
Bouwlieden, eeretitel: XX 147.
Breede weg. Smalle pad: XX 39 v.
Breken der beenen. Rom. straf: XXI 129.
Brigade. Versterkte: XIX 78.
Bron in de steppe: XIX 170.
Brood en beker: XXI 18.
Brood met zout eten: XXI 16.
Broodnood bewaren. Voor: XIX 121.
Broodenwonder: XIX 113 v.; XX 34.
Bruidschat: XIII 54.
Burcht Antonia: XIV 94; XV 114; XVII 98; XIX 174; XX 36, 47, 137; XXI 32 v., 51, 67, 71, 93, 107; XXII, 40, 54, 60, 115.
Burcht Davids. XIV 45.
Burcht Jebus: XIV 56.
Burcht Konings-: XV 115.
Burcht Machaerus: XVIII 84.
Burgeroorlog ontbrand: XXII 94.
Bijbel, geen geologie of cosmogr. boek: XIII 124.
Bijbel geweld aangedaan: XX 107.
Caesaren. De macht der: XV 29.
Caesaromanie: XIX 69.
Canon: XVIII h I § 1.
Carthaagsche troepen: XIII 43.
Centra van Grieksche geleerdheid: XIV 72.
Centurio, diens recht: XVII 100; XIX 41 v.
Chauvinisme. Aardsch: XIX 192; XX 22, 38.
Chauvinisme Joodsch: XXI 90.
Chauvinistisch-religieuze toekomstverwachting: XIII 186, 196.
Chitietische schepen. XIV 27.
Christelijke dogmatiek: XX 107.
Christelijke machteloosheid: XVIII 60.
Christendom: XIV 32; XXI 169.
Christendom aanhang v. h.: XVIII 126.
Christendom Bestrijding v. h.: XVIII 7.
Christenheid. Eerste: XXI 165.
Christenheid. Vervolging d. eerste: XXI 76.
Christus. Geboortejaar van: XIV 116; XVII 48.
Christus' kruisiging: XIV 116.
Christus' kruisiging 18 Maart 29: XVII 39.
Christus' leer van: XIII 105.
Christus' wederkomst: XIII 153.
Cisterne: XXII 85.
Clerus en Inquisitie: XXI 87.
Concilie in 't klein: XIII 84, 86, 111, 118, 119.

Concilie, Twistend: XIX 52.
Conformeeren: XIX 22.
Cosmografie Antieke: XVI 139.
Cosmografie en geografie: XVI 81 v.
Crisis te Jeruzalem: XX 177.
Crisis te Kapernaum: XX 177.
Crisis in de natuur: XXI 116.
Critiek Historische: XVIII 20.
Crucifix: XXI 117.
Cultuur-mensch: XX 89.
Cynici. School der: XIV 78.
Daad des geloofs: XVIII 111.
Daad Gods: XIX 70.
Dag des Heeren (Zondag): XVII 163; XIX 23.
Dag des Heeren (Sabbat): XIX 8.
Dag des Oordeels: XVI 120, 122, 134 v.
Dag des Heeren voor 't relig. leven: XIX 23.
Dag der voorbereiding: XXI 128.
Dagonstempel: XV 47.
Dagorde van Abia: XXI 37.
Daniël. Het boek: XIV h. VII; 95, 110.
Dankbaarheid (in de politiek): XV 133.
Dansen en Danseres: XIX 108 v.
Dante's inferno: XVI 133.
Debatronde. Drievoudige: XIII 67 v., 84.
Debat dispuut Theol.: XIX 51 v.
Demonen en zwijnen: XIX 78 v.
Demonen-leer en mythen: XIV 30.
Demonische machten: XIX 67.
Demonisch verderf: XIX 63.
Denarie: XIX 113; XX 150, 173, 177 v., 179.
Dertig jaar = een jubileum: XVI 87.
Desperado's: XIV 52, 56.
Deutero-jesaja en zondenvergeving: XIX 48; XXI 63, 159.
Diadochenrijken: XIV 27.
Diadochenstrijd: XIII boek B 32.
Diadochentijd:: XIII 159.
Dianatempel: XIII 10.
Diaspora. In de: XIII 166, 171; XVII 108 b. E. h. VIII 176; XX 170; XXI 81; XXII 45, 127.
Diaspora, De Joden buiten Palestina: XVII 176.
Diaspora, verhouding v. d. Jood tot heidendom: XVII 179.
Diaspora, Joden en Proselieten i. d.: XVII 181.
Diaspora-joden: XIV 131; XVIII 70, 77; XX 9.
Diatessaron Syrisch: XVIII 8.
Didrachmen: XX 150.
Dionysusfeesten: XIV 46.
Diploma(at): XVIII 88.
Districten: Amathus; Gazara = Gezer; Jericho; Jeruzalem; Sepphoris: XV 138.
Dogma: XIII 175.
Dogmatiek: XIII 110 v., 153.
Dogmatische stelsels: XIX 85.
Domineeskerken: XVII 150.
Dood, De (Egyptisch gedicht): XIII 79.
Dood Geen *uitzicht* na den: XIII 168, 174, 184.
Dood als herder. De: XX 48.
Dood, Klaagzang over den: XIII 191.
Dood laatste vijand. De: XIX 154.
Dood letterheerschappij: XXII 132.
Dood, natuurwet, De: XIV 77.
Dood, Nicanor, De — van: XV 27.
Dood overwonnen. De: XX 151.
Dood over den — bij Jez. Sirach: XIII 190.
Dood een slaap, De: XIX 38.
Dood uitzicht na den —: XIII 169.
Doodstraf: XX 50, 60, 70.
Dood strijd zonder: XVI 117.
Doodsoorzaak, -schuld: XIX 144.
Doodslaan (gebod): XX 70, 73.
Doodenjammer, gehuil, -klacht: XIX 37 v.
Doodenopwekking: XIX 39, 47; XX 55.
Doodenrijk (schimmen): XIII 70, 75, 76 v., 135.
Doop van Jezus, De: XVIII 98 v.
Doopen van den geest: XX 12.
Doopen in den Naam van Christus: XVIII 70.
Doornenkrans: XXI 74.
Doorstoken: XXI 133.
Doubletten in Marcus' evangelie: XVIII 15.
Driemanschap te Rome. Eerste: XV 139.
Droom(en): XV 27; XVII 59, 61, 83.
Droom van Pilatus' vrouw: XXI 30, 54.

Druzen van Hauran: XVI 55.
Drijfwiel Staatsbestuur: XXI 77.
Duivelbezweerders, Egypt.: XIX 145.
Duivelbezweerders, Joodsche: XIV 143 v.
Dwangarbeiders: XXII 87.
Echtscheiding practijk: XX 68 v.
Echtscheiding probleem: a. Rabbijnsche opvattingen: XX 66. b. Christus' oordeel: XX 71. c. Reactie bij Apostelen: XX 76. d. reactie bij Paulus: XX 75, 79.
Economische ontwrichting: XXII 92.
Edict. Keizerlijk: XXI 128.
Edomiet, Joodgeworden: XXII 26.
Eenheid in Christus: XIX 63.
Eenheid in verhalen: XIX 63.
Eerbewijzen aan Jezus: XIX 91, 98.
Eere Gods. Strijden voor de: XIX 13, 57, 161.
Eerediens: Joodsche XIV 36.
Eeuwig huis, graf: XIII 160.
Eeuwig leven: XVII 128.
Eeuwig Woord: XIII 175.
Eeuwigheidslicht: XIII 110.
Efeze. De Joden van: XVI 62.
Egypte onder Romeinsche heerschappij: XV 152.
Egyptische dierenvergoding: XVI 102.
Egyptische handel: XIII 35.
Egyptische Hebreeuwsche tekst: XIV 89.
Egyptische Joden: XIV 86.
Egyptische partij. De — XIV 44.
Egyptische Sanhedrin: XIV 86.
Eiken van Bazan: XVI 74.
Eindgericht. Het groote gericht: XVI 137; XVII 8 v., 30; XVIII 55.
Eindoverwinning: XX 128.
Elementen De: XIX 68.
Eli. De dagen van —: XV 95.
Ellende = zie krankheid.
Ellende = uitlandigheid: XX 114.
Engelen: Gabriël (Dan. 8 : 1b). Michaël (Dan. 10 : 13). Rafaël (bk. Tobias). Raguel (bk. Tobias). Sariël (bk. Tobias). Uriël (bk. Henoch): XIV 140 v.
Engelen gevallen: XIV 140.
Engelen (Herders). XIII 154.
Engelen Leer der tusschenkomst v.: XVII 135.
Engelenleer: XIII 66.
Engelen Val der: XVI 127, 131 v.
Engelenzang: XX 133.
Epicureïsche levensleer: XIV 73.
Epifaniënfeest: XVIII 100 v.
Erfelijk priesterlijk en wereldlijk gezag: XV 65.
Ergernis: XIX 38.
Eschatologie: XVI 124; XVII 17, 30; XX 167.
Esseeërspaadje: XX 40.
Essenisme: XX 118.
Ester Het boek —: XIV 87.
Eten = deelgenootschap: XVII 9v.
Eunuch(en): XIII 14, 18; XVI 69.
Evangelie Het: XX 85.
Evangelie = blijde tijding: XVIII 93.
Evangeliën Vier: XVIII h I. 7 v., 10 h III inl.
Evangelie Johannes: XVIII 25 v., 79 v.
Evangelie Lukas: XVIII 20, 25 v.
Evangelie Markus: XVIII 14 v., 25.
Evangelie Mattheus: XVIII 19 v., 25.
Evangeliën. Overz. v. d. inh. der: XVIII 35, 40.
Evangeliën Synoptische: XVIII h I, 10 v.; XIX 155.
Evangeliën. Verteltrant der: XVIII 30, 35.
Executie: XXI 28.
Executie-peleton: XXI 103, 108, 133.
Executie-terrein: XXI 127.
Fakkeldans, -gloed: XIX 167 v., 182; XX 20.
Fakkelsignalen: XXI 31.
Farizeesche critiek: XIX 10.
Farizeesche loonslavernij: XIX 95.
Farizeesche opstand: XV 102-106.
Farizeesche orthodoxie: XXII 135.
Farizeesche theologie: XVII 65.
Farizeesche vroomheid: XIX 95.
Farizeïsme: XX 118.
Farizeïsme Joodsch ritueel: XIX 119.
Farizeïsme Joodsch Modern: XIX 20.
Farizeïsme vooroordeel: XX 136.
Farizeïsme van zelfvolmaking: XX 11.
Feest der bevrijding, vesti-

ging: XIX 175; XX 125.
Feest der Tempelwijding: XX 43 v.
Feest der Zeloten: XXI 113.
Feest der overwinning — bij Nicanor's dood: XV 28.
Feestvieren. Lichtfeest: XIV 68.
Filippus' begrooting: XIX 113.
Filosofie der Stoïcijnen: XIV 76 v.
Flav. Josephus' oorlogstoerusting: XXII 70 v.
Flav. Josephus' karakterteekening: XXII 72.
Flav. Josephus' moeilijkheden: XXII 73 v.
Flav. Josephus' neemt Joh. v. Giskala gevangen: XXII 74.
Flav. Josephus' z. van Matthias: XXII 71.
Fonteinen des heils: XIX 167
Franciscaansche armoe: XX 109.
Gabatta: XVII 99; XXI 51 v., 67, 75, 107.
Gaddarenen. Het land der: XIX 72 v.
Galerij van Salomo: XV 35.
Galgenveld: XXI 100.
Galilea, Crisis in: XIX 111.
Galilea, Aan den rand van Nd. en Zd.: XIX boek C.
Galilea onder Flav. Josephus: XXII 70 v.
Galilea valt af: XXII 75.
Galileesche karavaan: XX 59.
Galileesche Het -meer: XIX 72 v.
Galileesche moeilijkheden: XXII 70.
Galileesche Pelgrimsscharen (processies): XX 65, 133, 138, 141; XXI 93.
Galileesche revolte: XX 7, 34, 46, 65, 125.
Garnizoen: XVIII 124.
Gastvrijheid: XIX 159.
Gebeds. Kracht des —: XIX 30.
Gebedsriemen, Breede: XX 167.
Geboorte uit „water en Geest": XX 12.
Gedenkzuilen: XV 65.
Geest des Heeren", „De —: XVIII 152.
Geest primair, lichaam daarna, De: XIX 54.
Geest der rechtvaardigen: XVI 134 v.
Geest des tijds: XIX 144
Geestelijk contact: XIX 35.
Geestelijke eenzaamheid: XXI 118.
Geestelijke herschepping: XX 19.
Geestelijk Koninkrijk: XIX 104.
Geestelijke kracht: XVIII 63.
Geestelijke strijd te Jeruzalem: XX bk. A.
Geestenbanners Joodsche: XIX 67.
Geheimleer: XX 10.
Geldkantoor: XIII 52.
Geldleenen: XIII 189.
Geld-uitleenen: XIX 94, 96.
Geld-zucht: XXI 87.
Geleibrieven: XV 66.
Geloof van de daad: XIX 10.
Geloof der discipelen, Het: XVIII 117.
Geloof in eigen goddelijkheid: XXII 10.
Geloof Groot —: XIX 34 v., 40, 47, 51 v.
Geloof van Jaïrus gerechtvaardigd: XIX 40.
Geloof van Jezus: XIX 100.
Geloof kinderlijk: XX 87.
Geloof ..... nochtans: XIII 103.
Geloof der vaderen: XIX 138.
Geloof, vaste grond. Het —: XIX 98 v., 100, 107.
Geloofsbelijdenis, gekruisigden Christus. Eerste: XXI 115.
Geloofsdaad: XXI 112.
Geloofsvervolging: XIII 51; XIV 120.
Gelooven. Wankelen niet Zij —: XIX 106.
Gelooven zonder zien: XIX 27 v.
Gelijkenissen des Heeren: XVIII, Woord vooraf, 24, 49 v.; XIX 94; XX 35, 39 v., 121, 146, 159.
Gemeente te Rome: XVIII 70.
Geneeskunde: Aderlaten, polsvoelen, ziel zetelt in de hersenen: XIV 81, XIX 34 v.
Genesis I als dichtwerk: XIII 124.
Genezingsberichten: XIX 35.
Genezing op den Sabbat: XX 30.
Genezing uit de verte: XIX 47.
Geografie: XV 35; XVI 81 v.
Gepleisterde graven: XIX 147; XX 168.
Gerichtsplaats: XXI 101.
Germaansche ruiters: XV 140, 150.
Gerstebrood = volksvoedsel:

XIX 113.
Geschiedenis-beoefening: XIII 134.
Getal: Zeven: XV 59.
Getrouwen Kring van: XIX 26.
Getuigenisbewijs Historisch: XXI 142.
Getuigenis z. waarde. Vrouwen—: XXI 141.
Geweten, Beroep op 't: XIX 19.
Gewoonterecht: XXI 167.
Gezantschappen van Herodes: XVI 79.
„Gezond bidden": XVIII 60 v.
Gideonsbende: XX 122.
God, en aardsche nooden: XIX 28.
God der Farizeën: XIX 95.
God dienen, belangloos: XIII 82.
God en Jezus de eer: XIX 84.
God, zich openbarend in genade: XIX 55.
God hunner verbeelding: XIX 95.
God-trotseerende levensrichting: XVI 130.
Goddelijke(n) adem: XIV 78.
Goddelijk eindgericht: XVII 128.
Goddelijk licht: XIII 195.
Goddelijke gerechtigheid en vergelding: XIII 73.
Gode gelijk: XIX 31.
Godenzoon: XIII 17.
Gods almacht in de natuur: XIII 63, 137.
Gods boekhouding: XIX 95.
Gods eer: XIII 127.
Gods genade in Christus: XIX 99.
Gods plan met den mensch: XVI 122.
Gods rechtvaardigheid: XVI 106.
Gods regeering: XVII 5.
Gods stem: XIII 123; XIX 138.
Gods straffende hand: XIX 32; XX 28.
Gods toelating: XIII 93.
Godsdienst van 't egoïsme: XIV 74.
Godsdienst der Esseeërs: XVII 118.
Godsdienst der Farizeën: XVII 114.
Godsdienst 'n geheimleer. De: XVII 126.
Godsdiensthaat, Conservatieve: XIX 26.
Godsdienst van Israël en Judea: XVII h VI § 2.
Godsdienst en politiek: XIX 137.
Godsdienst. Positie der vrouwen: XVII 129.
Godsdienst der Sadduceeën: XVII 122.
Godsdienst der Schriftgeleerden: XVII 122.
Godsdienst. Veruitwendiging der: XVII 132.
Godsdienstvrede: XIV 63.
Godservaring: XIII 121
Godslastering: XIX 57, 59.
Goede Vrijdag: XVII 38, 52.
Goud = symbool koningsschap: XVII 61.
Gouden Adelaar, aan Jeruz. tempel: XVI 99; XVII 71.
Gouden Kandelaar: XXII 121.
Gouden Wijnstok, zie symb.
Graf van Golgotha: XIII 55; XXI 128, 148.
Grafkelders: XIV 53.
Grieksche vertaling Makkabeeën: XIV 9.
Groote Verzoendag: XVII 145,; XXI 35.
Grot = grafruimte: XX 57.
Guerilla-oorlog: XV 69, 129, 154.
Gymnasium: XIV 35.
Gijzelaars: XV 114; XXII 49.
Haat tegen den Jood: XVII 181.
Haggada (in 't Henochboek): XVI 126, 141.
Haggada en het N. T. XVII h. VI, c. 132.
Halacha, gang van zaken: XVII 127.
Handschriften. Oudste: XXI 144.
Codex Sinaiticus: Codex Vaticanus. Codex Alexandrinus: XIV 94.
Syrisch Diatessaron: XVIII 8.
Handelsmonopolie: XXI 86.
Handelsvloot: XIV 37.
Haphtaar, afscheid geven: XVIII 149.
Hasmonaeerpaleis: XXI 62.
Hebreeuwschen Bijbel: XIV 86.
I De wet, Thora
II De Profeten: XIV 87.
III De Geschriften: XIV 87.
Hebreeuwschen Bijbel, verzen niet genummerd: XIII 63.
Hebreeuwschen of Mazoretischen tekst: XIV 89, 92.
Hebreeuwsche taal van Job verminkt: XIII 56.
Hebreeënbrief en Makkabeeëntijd: XIV 32.
Heil in Christus: XX 25.
Heil Het groote: XIX 175.

Heiligheid. Trap der: XIX 92.
Heiligheidsgrenzen: XX 131.
Helleensche Joden-Christenen: XXII 29.
Helleensch leven: XIX 74.
Hellenisme: XIII 20; XIX 74, 109.
Helleniseering der Joden: XIV 28 v., 33, 35, 43 v., 71.
Hellenisten (groep Joden): XIV 31.
Hellenisten uit Jeruzalem: XXII 29.
Hellenistische ontwikkeling: XIV 83.
Hemel en overgangssfeer: XX 133.
Hemel en Titanenstrijd in de: XX 133.
Hemelrijk: XX 41.
Hemelvaart: XXI 148.
Henoch-apokalypse: XVI 125.
Henoch. Het boek- (Ethiopisch): XVI 124, 127, 132, 142 v.
Henoch. Het boek (Slavisch) XVI 145.
Hercules. Zuilen van: XIV 18.
Herder van Hermas. De: XVIII 7 v.
Herdersvolk: XVI 74.
Herodes Agrippa I, Farizeeër der Farizeeën: XXII 25.
Herodes Agrippa I doodt Jakobus Boanerges: XXII 30.
Herodes Agrippa I zet Petrus gevangen: XXII 30.
Herodes Agrippa I's dood: XXII 27, 30.
Herodes den Groote = den Oude: XI h. I-II; 24, 98.
Herodes de Groote als Hellenistisch vorst: XVI 47 v.
Herodes de Groote als Koning der Joden: XVI 51 v.
Herodes de Groote's positie t.o.v. de Romeinen: XVI 53.
Herodes, Idumeeër, landv. v. Galilea: XV 153; XVI 8, 20.
Hertrouwen van weduwnaar: XX 74.
Hervormingstijd: XIV 49.
Himalaja-gebergte: XIV 83.
Historische critiek en Bijbel: XVIII 20.
Hoeksteen: XXI 126.
Hoererij: XIV 45.
Hongersnood in: XV 32; XXII 33.
Hoog-gerechtshof: XX 58.
Hoogepriester: XIII 16 e.a.p; XIX 172.
Hoogepriesters ambt een caricatuur geworden: XXII 49.
Hoogepriester-Koning: XV 94, 103 v., 107, 109; XVII 13.
Hoogepriesterschap (Staat en Kerk): XV 135.
Hooge Raad en onwettige dingen: XXI 45 v.
Huis. Het Oostersche: XIX 51 v.
Huis. Het (inrichting, bouw): XXI 161.
Huwelijk en ideaal: XX 72 v.
Huwelijken, Politieke: XVI 9, 12.
Huwelijken (Polygamie): XX 67, 73 v.
Huwelijken, practijken. Gedwongen: XX 67.
Huwelijken Staatkundige —: XVI 58.
Hypotheek kadaster; de Tempel en: XXII 38.
Incognito van Jezus: XX 16; XXI 115.
Idumeesche dynastie: XV 154.
Idumeesche grensprovincie: XV 79.
Inquisitie. Joodsche (Schriftgeleerden): XIX 43, 178.
Inquisitie en martelaren: XIV 45 v.
Insinuatie der Joden: XX 4.
Invloed Farizeesche wetgeleerden: XXII 124.
Inwijdingsfeest: XX 43 v., 51 v.
Inzettingen der ouden (vaderen): XV 84, 87, 102; XVIII 51, 96; XIX 20, 24, 85, 87, 178; XXII 26.
Israëls bijzondere verkiezing: XIII 157.
Israëls leger: XIV 57.
Israël's oorsprong en verleden. XVI 103.
Israël's redelijke godsdienst: XVI 102.
Israël's verwerping van den Heiland: XX 50.
Israël's volksgeloof: XIX 143.
Israël's motief: God groot, mensch niets. Oud-: XIII 80.
Jaar. Tijdrekening: XVI 116.
Jaar. Het Jubel- van Gods genade: XVIII 150-156.
Jaartelling. Onze foutieve: XVII 33 h. II § 1.
Jaarweken. De 70 - van Daniël: XIV 110 v.
Jeruzalems aristocratie: XV 111; XIX 167; XXII 33 e. a. p.

Jeruzalem belegerd door Titus: XXII h. VIIe, 109, 121.
Jeruzalem garnizoensplaats: XV 73.
Jeruzalem geblokkeerd: XXII 104.
Jeruzalem gehelleniseerd: XIV 45.
Jeruzalem herbouwd na 130: XXII 130.
Jeruzalem ingesloten: XXII 99 v.
Jeruzalemsche inquisiteurs: XVIII 95 h. VIII 168 v. XXII 107.
Jeruzalems inwendige strijd: XXII 107.
Jeruzalem „een mesthoop": XX 52; XXI 106.
Jeruzalem's muren herbouwd: XV 45, 152; XXII 27.
Jeruzalem's ondergang. Schaduw van: XXII 49.
Jeruzalem's oproer onder Cumanus: XXII 33, 58.
Jeruzalem, Schrikbewind te: XXII 116.
Jeruzalem, Strijd van Cestus Gallus om: XXII 63, 68.
Jeruzalem's tempel belegerd en verdedigd: XXII 111.
Jeruzalem's tempelval. zie ook T. XVII 185.
Jeruzalem verdeelde. Het: XXII 58.
Jeruzalem's verwoesting: XX 56; XXII, 109, 121.
Jeruzalem Zeloten te: XXII 58.
Jeruzalem, Zeloten uit — verdreven: XXII 60 v.
Jezus' aanspraak op Messiasschap: XVIII 153.
Jezus en de koninkl. ambtenaar: XIX 26.
Jezus begint Zijn werk: XVIII 101.
Jezus' Bergrede: XVIII 51 v.
Jezus' beroep op Zijn volk: XIX 102.
Jezus en bezetene van Gersa: XIX 74.
Jezus bidt: XVIII 24.
Jezus en de blindgeboorne: XX 27.
Jezus' broeders: XVII 67.
Jezus' broeders hoonden Hem: XVIII 68, 81.
Jezus De Christus-belijdenis: XIX 126.
Jezus' debat over Abraham: XX 21.
Jezus' doop: XVIII 98.
Jezus en echtscheidingsprobleem: XX 66.
Jezus' eenzaamheid: XVII 66.
Jezus' eerste discipelen: XVIII 107 v.
Jezus' eisch: geloof: XVIII 155.
Jezus' familie in vrees: XVIII 169.
Jezus' familie-verwantschap: XVIII 67, 73.
Jezus en Galileesche révolte: XX 34.
Jezus' geboorte: XVII bk. B, 33, 54, 86.
Jezus' gesprek met Samaritaansche: XVIII 79 v.; XX 50.
Jezus' gesprekken laatste nacht: XVIII 56.
Jezus' handlanger van Beëlzebul: XVIII 167 v.
Jezus en inwijdingsfeest: XX 44.
Jezus en Jaïrus' dochtertje: XIX hs. II § 3, 40.
Jezus' jeugd: XVII bk. B 55, 68, 86.
Jezus en jongeling te Naïn: XIX 141.
Jezus en rijke Jongeling e.a.: XX 92 v.
Jezus kinderen zegenend: XX 80.
Jezus en de kromme vrouw: XIX hs. I, § 1, 7.
Jezus' laatste tocht naar Jeruzalem: XX bk. D. hs. VI 124.
Jezus en Lazarus' opwekking: XX 55 v.
Jezus op 't Loofhuttenfeest: XIX 175.
Jezus en man door 't dak: XIX 50.
Jezus een mislukte poging tot gevangenneming van —: XX 7.
Jezus van Nazareth: XVIII h. IV; 63, 68.
Jezus te Nazareth: XVIII 63.
Jezus en Nicodemus: XX 9.
Jezus' omzwervingen: XVII 20.
Jezus' oordeelsprediking: XVIII 54.
Jezus' prediking: XVII 20; XVIII 41, 128, 148, 164.
Jezus' prediking in Galilea: XIX bk. A 7, 101.
Jezus' prediking te Nazareth: XVIII h. VII 157, 159.
Jezus' prediking a. d. Samaritanen: XVIII 80 v.
Jezus prediking laatste —: XX bk. E h. VI 140.
Jezus Profeet. als de: XVIII 114.
Jezus en Sabbath: XVIII 166.
Jezus en Simon de Farizeër: XIX 87 v.
Jezus en spijsgeboden: XVIII 165.

Jezus en storm op het meer: XIX 63.
Jezus. De twaalf-jarige: XVII 64.
Jezus' tempelfeest: XVIII 80 v.
Jezus' tempelreiniging door: XVIII 79; XX 134.
Jezus' tempelreiniging en intocht: XVIII 79.
Jezus de timmerman: XVII 62, 67; XVIII 81, 153, 157; XIX 123, 129, 180.
Jezus' vastendagen: XVIII 164.
Jezus' verheerlijking op den berg: XIX 135.
Jezus' verzoekingen: XVIII 102 v., 112 v.; XIX 111.
Jezus, Volgorde hoofdgebeuren bij —: XVIII 79 v.
Jezus een vrouw genezend: XIX 35 v., 40.
Jezus en de waterzuchtige: XIX 16.
Jezus weigert Koningschap: XVIII 18.
Jezus' werk in 3 perioden: XVIII 84.
Jezus' wonderbare spijziging: XIX 111.
Jezus' wonderen: XVIII 58 v., 109, 119 v., 124, 129.
Jezus zendt discipelen uit: XIX 102.
Jezus en de „zondaren": XIX 88 v.
Job's antwoorden: XIII 94, 97, 100, 103, 106, 112, 117 v., 127.
Job, Het boek — en de opstandings-idee: XIII 74, 79, 135.
Job dichtwerk, als: XIII 58, 62, 124, 128.
Job geen leerdicht.: XIII 128.
Job geen populaire lectuur: XIII 61.
Job's geloofsvertrouwen: XIII 105, 135.
Job's historische persoon: XIII 62, 71, 80.
Job's klaaglied, lied van leed: XIII 63, 67; § 4; B 84; § 8; 110, 128.
Job's lied der wijsheid: XIII § 12; 135.
Job, lofdicht op de Wijsheid: XIII 69, § 4 c., § 12, 135.
Job, moeilijk te vertalen: XIII 57, 59.
Job in Nieuw Testamentisch licht: XIII 152; § 14.
Job, oude verhalen over: XIII 67; § 4 A, 80; § 7.
Job, plaats van 't boek — tusschen O. en N. Testament: XIII 134; § 11.
Job, Poging tot reconstructie van: XIII 59.
Job, probleem van Job's lijden: XIII 55, 65, 69, 70 v., 122, 128, 151.
Job's probleem niet opgelost: XIII; § 10, 132.
Job, recht van den Sterkste: XIII 125.
Job, redeneeringen van Elihu: XIII § 4 D.
Job's reinigingseed: XIII 119.
Job's taal. Hebreeuwsch met Arameesche wendingen: XIII 71.
Job's triomf: XIII 126.
Job's twistgesprekken: XIV 91, 102, 110.
Job verbreekt tradities: XIII 132.
Job's „Mijn Verlosser leeft" XIII bk. E. hs. IX; § 2, 56; § 6, 74, 105, 135.
Job's verootmoediging: XIII 129.
Job's vertroosten: XIX 53.
Job vervloekt zijn geboortedag: XIII 88.
Joden. De — Romeinsche hulp inroepend: XV 28.
Joden. De — als slaven verkocht: XXII 125.
Jodennaam gehaat: XXII 63.
Johannes den Dooper. Botsing: XIX 102 v.
Johannes de Dooper's dood: XIX 108 v.
Johannes de Dooper: XVIII 84, 86 v.
Johannes den Dooper. Doop van: XVIII 91 v., 97.
Johannes den Dooper = Elia: XIX 106 v.
Johannes den Dooper. Evangelie van: XVIII 93.
Johannes de Dooper en Farizeën: XVIII 92.
Johannes den Dooper gevangen gezet: XIX 104.
Johannes de Dooper's prediking: XVIII 89 v.
Johannes verhaalt in tegenstellingen: XVIII 79, 83.
Johannes den Dooper voorbereider van Christus: XIX 106.
Johannes de Dooper, wegbereider: XXI 169.
Johannes de Dooper zendt boden: XIX 105.
Jonathan, z. v. Mattathias: XV 5, 31 v., 34 v., 40, 56, 68, 75.
Jonathan. z. v. Mattathias hoogepriester: XV 43.
Jonathan, z. v. Mattathias Strategos: XV 46.
Jonathan, z. v. Mattathias Meridarch: XV 46.
Jonathan, z. v. Mattathias

Gouvern. v. Galilea: XV 52.
Jonathan, z. v. Mattathias vermoord: XV 54.
Jongeling (leeftijdsgrens): XIV 104; XIX 144; XX 92.
Joodsche begrafenis gebruiken: XIX 37, 146.
Joodsche beperking der feesten tot Paschen, Pinksteren, Loofhutten, Gr. Verzoendag: XV 95.
Joodsche Eéngodendom: XV 95.
Joodsch fanatisme: XVII 104.
Joodsche feesten: XIV 67, 69.
Chanoekah: XIV 67.
Feest der Lichten: XIV 68.
Lichtfeest: XIV 69.
Loofhuttenfeest: XIV 68.
Joodsche geestes-duivel-banners: XIX 67, 80.
Joodsche geschiedenis: XIII 51.
Joodsche gezantschappen: XV 123 v.; XVI 12.
Joodsch-Grieksche namen: XIV 30.
Joodsche hoofdgeld: XX 150.
Joodsche Hoogste Raad: XV 154.
Joodsche land: XV 154.
Joodsche Maatschappij in opwinding: XXII 39.
Joodsch Monotheïsme: XX 170.
Joodsche Nationale gevoelens: XV 23.
Joodsche onafhankelijkheid: XV 62.
Joodsche onafhankelijkheidsoorlog: XXII 61, 67.
Joodsche onafhankelijkheid verloren: XV 135.
Joodsche Orthodoxie: XIX 33.
Joodsche partijen. Drie —: XIV 31.
Joodsche politieke onafhankelijkheid: XV 7, 28.
Joodsche rebellie: XIV 62.
Joodsche rechtspraak: XIV 103 v.
Joodsche sagen: XIV 67.
Joodsche staat: XIII 15.
Joodsche tempel in Egypte: XV 60 v., 99.
Joodsche verbittering en strijd: XXII 130.
Joodsche verbond met de Romeinen: XV 66.
Joodsche vergeldingsdogma: XIII 55, 70 v., 85.
Joodsche veroveringen buiten Juda: XV 78.
Joodsche Volk. Het: XV 154.
Joodsche volk vrijmaken. Het —: XIX 139.
Joodsch volksgeloof: XIV 133.
Joodsche voorrechten of bevoorrechting: XVI 53.
Jozef van Arimathea, man van moed: XXI 131, 135.
Jozef van Arimathea's snelle handeling: XXI 132.
Jozef van Arimathea's verzoek ingewilligd: XXI 131.
Jozef van Arimathea's waagstuk: XXI 131.
Juda. Kerkelijke staat: XV 43.
Juda's leger: XIV 57.
Juda onder Syr. Suzereiniteit: XV 46, 63, 65.
Judas Isjkarioth's aanbod: XXI 11.
Judas Isjkarioth's inhaligheid: XX 178.
Judas Isjkarioth verlaat Christus: XX 179.
Judas Isjkarioth verraadt Christus: XX 176 v.
Judas Isjkarioth verwekt alarm: XXI 29.
Judas Isjkarioth voelt zich gegriefd: XX 178.
Judith. Het boek: XIV 122 v.
Juk. Heidensch-Romeinsch: XXI 113.
Kameel en naald: XX 106.
Kamp tusschen Joden- en Heidendom: XIV 49.
Kapernaüm, beteekenis voor Joodsche prediking: XIX 24.
Kapernaüm, hoofdkwartier v. Jezus: XIX 24, 25 v.
Kapernaüm's Notabelen: XVIII 124; XIX hs. II, 24, 41.
Kapernaüm's visscherswijk: XVIII 145; XIX 24, 74.
Kapitalisten: XX 108.
Kapitool te Rome: XV 125; XXII 102.
Karavaan-reizigers: XIII 94, 114; XXI 11.
Karstverschijnsel: XVII 92.
Keerpunt des tijds. Het: XXI 125.
Keizerschap bespottelijk gemaakt: XXII 24.
Keizerstaat en Koninkrijk Gods: XXI 80.
Kelk. Lijdens-: XX 128; XXI 118.
Keltische ruiters: XV 140, 143, 150.
Kemel en mug: XXI 128.
Kensos = Census, hoofdgeld: XX 150.
Kerk v. h. H. Graf: XXI 99.
Kerk en maatschappij: XX 110.
Kerk en Staat: XV 65.

Kerkdiensten: XIX 11.
Kerkelijke excommunicatie: XX 30.
Kerkelijke grondwet. Chr. gemeente: XX 166.
Kerkelijke Staat: XIV 35.
Kerkvergadering: XIV 86.
Kerstfeest: XIV 67 v.
Keteltrommen: XV 143.
Kilikië = Cilicië: XV 48.
Kinaboom: XIII 19.
Kind, naar Joodsch begrip: XX 80.
Kindeke. Eisch te worden als 'n: XX 85, 86 v.
Kinderen. Christus zegent de: XX 82.
Kinderen des duivels: XVIII 144.
Kinderen der geloovigen: XX 84.
Kinderen Gods: XVI 128.
Kinderen der goddeloozen: XX 84.
Kinderen der menschen: XVI 128.
Kinderen, oorzaak van onscheidbaarheid voor 't huwelijk: XX 73.
Kinderen in Palestina: XX 82.
Kinderen een zegen: XX 80.
Kinderdoop, al of niet Schriftuurlijk: XIX 156.
Kinderloosheid: XX 80.
Kisonbedding. De: XX 18.
„Klanken": XXI 85.
Klooster Sinaï: XIII 172.
Kloostervroomheid: XVI 104.
Klucht, Satanische: XXI 73.
Kluizenaar: XXI 147.
„Knecht des Heeren" zich vrijwillig gevend: XIX 50.
Kohorte: XXI 73; XXII 39, 59, 64.
„Kolenbrandersgeloof": XIII 156.
Kolonisten: XXII 58.
„Koning der Joden": XX 130.
„Koning der Joden", leuze der Zeloten: XXI 73.
Koning-Messias: XIX 174.
Koningsburcht: XV 115.
Koningsburcht, Perzische: XIII 18.
Koningspaleis van Herodes de Groote: XXI 52.
Koninkrijk Gods: XX 39, 86, 88, 109, 112, 115 v.
Koninkrijk der hemelen: XX 54, 85.
Koningsprocessie (Alexander de Gr.): XIII 23.
Koningsrecht: XIII 14.
Koningstent: XIII 24.
Koningschap der Zeloten: XIX 116, 176.
Koningszalving — doodenzalving: XXI 178.
Krachten der natuur. Elementaire: XIX 68.
„Krankheid" en „zonde", verwante begrippen: XIX 49.
Krans (Stefanos): XXI 74.
Kreta: XV 66.
Krim De: XV 121.
Kruis. Het: XXI hs. III 93.
Kruisaltaar van Golgotha: XX 20.
Kruisbalkdrager: XXI 98.
Kruisbalken, lange: XXI 94.
Kruisen. Drie: XX 126, 179; XXI 14, 68, 94, 103, 116.
Kruiseling: XIX 60, 94; XXI 113, 119.
Kruiseling rondgeleid: XXI 95.
Kruiseling, geen beenen gebroken: XXI 128.
Kruislot: XXI 113.
Kruis nadragen: XX 118.
Kruisigen: XXII 116.
Krijgskunde:
Ballisten (Steenslingers): XV 20.
Bataljon: XXII 39.
Beleg: XIII 14.
Belegeringsmachines: XV 18.
Belegeringstorens: XIII 14.
Bereden boogschutters: XIII 50.
Lichte boogschutters: XIII 50.
Blokhuizen. Houten: XV 108.
Blijden: XV 129.
Bronzen schilden: XV 97.
Catapulten: XV 20.
Cohortenruiterij: XVII 77.
Fronttroepen. Joodsche: XV 97.
Garnizoen: XXII 39.
Lansknechten. Zwaar bewapend: XIII 50.
Legers. Groote: XIII 43.
Legertros: XIII 45.
Legioenen: XVII 77.
Loopgraven: XV 79.
Muurbrekers: XXII 83, 119.
Nederlaag: XIII 43.
Olifanten: XIII 50; XV 18 v.
Oorlogsmachines: XIII 25.
Oorlogstorens: XIII 27.
Paarden: XIII 43.
Ruiterij Lichte (zadel zonder stijgbeugel): XV 47.
Ruiterij Pantser: XIII 50.
Schepen. Aaneengekoppelde: XIII 14.
Schilden. Bronzen: XV 97.
Sikkelwagens: XIII 50.
Slingersteenen: XXII 83, 108.

Slingerwerktuigen: XIII 25.
Stormbruggen: XXII 83.
Stormrammen: XIII 14; XV 20, 129; XXII 117.
Stormschansen: XXII 117.
Stormtorens: XXII 83.
Stormwallen: XXII 83.
Treinsoldaten: XIV 56.
Uitvallen der belegerden: XXII 83.
Vestingwerken: XIII 27.
Voetknechten: XIII 50.
Wallen, dubbele: XV 72.
Zadel zonder stijgbeugel: XV 47.
Zeisenwagens: XIII 17.
Zwermen pijlen: XXII 83.
Kwakzalvers: XXII 83.
Laat-avond: XXI 136.
Lafaards: XIX 69.
Land der buitenste duisternis: XVI 133.
Lansruiters: XIII 11.
Lastering van den Naam: XIX 57; XX 26.
Leer der Apostelen: XVIII 7.
Leer van Aristobulus: XV 58.
Leer, dat Christus v. eeuwigheid is: XX 25.
Leer der Farizeërs: XV 81, 84, 85, 86, 102 v.
Leer der laatste dingen: XVI 124; XX 167.
Leer der Sadduceeën: XV 84, 85, 88.
Leer der Vaderen: XIII 96, 121, 122; XIX 20, 151.
Leer der zonde, als oorzaak van het persoonlijk lijden: XIII 65 v. 122.
Leger van Flav. Josephus: XXII 80.
Legerplaats: XXI 85.
Legioenen van Vespasianus: XXII 78, 106.
Leidslieden des volks: XIX 59; XX 58 v.
Lepta = lepton = kleintje, halve cent: XX 174.
Leven naar de natuur: XIV 78.
Leven, synoniem met lijden: XIX 142.
Levend verbranden: XXI 129.
Levensbiecht. Teleurgestelde: XIII 163 v.
Levensboom = boom des levens: XIV 136 v., 138; XVII 9.
Leviraatshuwelijk: XX 153.
Licht. Het volle: XIV 67.
Licht der wereld: XX 20.
Lichtfeest = Loofhuttenfeest: XX 18.
Lied van den triumfator: XIX 172.
Lithostroton: XVII 99, XXI 51.
„Loelab" bundeltje twijgen: XIX 172; XX 16.
Logos, levende Woord Gods: XIII 175, 177.
Loofhuttenfeest: XIX 157 v., 163 v., 175, 177; XXI 93.
Loofhuttenfeest gezien als Bacchusfeest: XIX 165, 189.
Loofhuttenfeest, beeld der ballingschap: XIX 163.
Loofhuttenfeest, dank- en biddag voor 't gewas: XIX 164.
Loofhuttenfeest, dronken vrouwen en priesters: XIX 165.
Loofhuttenfeest, Jezus en Nicodemus' gesprek: XX 12.
Loofhuttenfeest. Hoogtepunt: XX 16.
Loofhuttenfeest, Inzamelingsfeest fruit- en wijnoogst: XIX 164.
Loofhuttenfeest, Jaarwisseling: XIX 164.
Loofhuttenfeest, laatste feestdag: XIX 171; XX 34.
Loofhuttenfeest. Offerdienst op: XIX 166.
Loofhuttenfeest. Regen af te bidden: XIX 164, 168 h. XI b.
Loofhuttenfeest. Vroolijk, luidruchtigheid: XIX 165, XX 39.
Loofhutje en Paulus: XIX 164.
Lukas, beschrijft Jezus' macht: XIX 71.
Lukas teekening van den officier: XIX 45.
Lusthof: XIII 160.
Lijden en dood: XIX 142.
Lijden te lenigen: XXI 95.
Lijden tot heerlijkheid: XIII 90 v.
Lijden, Loutering van het —: XIII 90, 122 v., 124, 151.
Lijden. Het mysterie van het: XIII 123, 151.
Lijden, Probleem van het onverdiend: XIII 133.
Lijden en schuld: XX 28.
Lijdens voorzeggingen: XX 127.
Lijkwagen (Alexander): XIII 23.
Lynch Justitie: XX 26, 49.
Maaltijd, ongezuurde brooden: XXI 9.
Macht der Boosheid. De: XIII 71.
Macht gebroken. Makkabeeërs-: XV 28.
Macht en gericht: XIX 105,

107.
Macht der zonde: XVIII 138.
Machtloos medelij: XIX 61 v.
Magische relequieën: XIX 151.
Makkabeeënpaleis: XXII 55.
Makkabeeëntijd: XIII 193; XIV 45.
Makkabeeërs. Familiegraf der: XIV 54.
Makkabeeër = Hameraar: XIV 54.
Makkabeeërs Nederlandsche: XIV 48.
Makkabeeërs, een religieuze volkspartij: XV 90.
Mannakruikje: XIX 121, 124.
Maranatha!: XXI 19, 172.
Maria's geloofsdaad: XXI 112.
Maria tegenover het kruis: XXI 108 v.
Maria als Mater dolorosa: XXI 112.
Mariavereering: XVIII 115.
Massada. Bergvesting: XVI 15.
Massa-demonstratie: XXI 67, XXII 34.
Mazorethischen tekst: XIII, 57, 107.
Meer van Galilea: XVI 57; XIX 64, 136.
Meer van Tiberias: XIX 111.
Meer van Trasimeno: XIII 43.
Mensch der zonde: XXII 9, 22.
Menschenleeftijd. Normale: XIX 142.
Menschenlevens. Gebroken: XIX 184.
Menschenschuwheid: XIX 75.
Menschenzoon. Volmacht v. d.: XIX 57 v.
Menschelijke beperking der genade: XIX 55.
Menschelijke onwaardigheid: XIX 45.
Menschheid: XXI 127.
Mentaliteit van de massa: XIX 125.
Messias. Koning: XVII 10 v., 20 v., 31.
Messias De lijdende: XVII 66.
Messias priester: XVII 13 v.
Messias Profeet: XVII 17 v., 21.
Messias Openbaring: XVIII 112, 143, 152.
Messiasverwachting: XV 164; XVII 22; XVIII 96.
Messiasverwachting Aardsche: XIII 186.
Messiasverwachting Joodsche: XVII h. I 59.
Messias. Verwerpen van den: XVIII; Woord vooraf; 16.
Messiaswonderen: XVIII 58 v., 109, 119 v., 124 v., 129.
Messiaswonderen bij Johannes VII: XVIII 110.
Messiaansch getuigenis: XVII 66.
Messiaansche profetieën: XIV 115 v.; XVI 90.
Messiasschap. Verwachting v. h.: XVIII 112.
Messiasschap. Verwachting Wereldsch: XVII 5 v., 10.
Middagrust. Het uur der: XIV 107.
Midrasj = onderzoek: XIX 168.
Mirre. Koninklijke begrafenis: XVII 61.
Misjna met Gemara en Talmoed: XVII 127.
Mislukking van Jezus' leven: XIX 125.
Model-priesters: XX 161.
Moeder met zeven zonen: XIV 48 v.; XVIII 165.
Moeder van de zonen van Zebedeus: XVIII 67.
Moedwillig ongeloof: XIX 119.
Moeskruiden. Waardelooze: XIX 95.
Monopolie in olijfolie: XXII 71.
Monotheïsme: XIV 32; XVI 103, 111.
Monument voor Mattathias: XIV 53.
Mug: XX 107; XXI 128.
Muilezel: XX 119.
Museion te Alexandrië: XIV 83.
Mythologie. Joodsche: XIII 97, 116, 129.
Naam. Beteekenis goede: XIII 121.
Naam. Lastering van den: XIX 57; XX 26.
Nabateeërs: Oorlog tegen: XIX 104.
Nacht. Na middernacht. De: XXI 7.
Nacht. Voor middernacht. De: XXI 7.
Nachtmaal als geheimleer. H. XXI 7 [1]).
Nachtmaal. Ingesteld. Heil. XXI 8, 17.
Nachtmaal, *geen* H. Mis, H.: XXI 19.
Nachtmaal is toekomstverwachting: XXI 19.
Naïn. Ontmoeting te: XIX hs. IX 141.
Nardus: XX 177.
Nationale drijverij. Een vreemdeling en: XV 126.

Nationale feestdag: XIX 183.
Nationale partij-van-de-daad: XX 126.
Nationale religieuse herleving: XIV 29.
Nationale zelfstandigheid weggeworpen: XXI 81.
Nationaliteitsrecht: XXI 94.
Natuurkundige wetenschappen: XIV 79.
Natuurwetten: XIV 77; XIX 168; XXI 116 v.
Natuurwetten. Materialistitische: XXI 94.
Navolgers van Christus: XX hs. V. 92; XXI 91.
Nicanorfeest: XIV 12.
Nicodemus-denkwijze der vaderen: XX 13.
Nicodemus, onwrikbaar trouw: XX 15.
Nicodemus. Tekst betreffende — inkeer: XVIII 80.
Nieuwjaarsgroet: XIX 174.
Noach, boek: XVI 123.
Nomos: XIII 175.
Noordermuur te Jeruzalem: XXI 99; XXII 112 v.
Notabelen-vergadering: XVI 85, 99.
Oase van Siwa: XIII 17.
Oerkracht en oerstof: XIV 76.
Oer-Markus: XVIII 12.
Oer Mattheüs: XVIII 12, 21.
Oer-vloed: XIX 169.
Offers en Offeren:
Brandofferaltaar: XIX 172.
Eerstgeboren offerdieren, tienden: XIX 164 v.
Morgen- en particuliere offers: XIX 166.
Morgen-brandoffer: XIX 167.
Morgen dankoffer: XIX 168.
Offeraltaar: XIX 166.
Offer voor den Keizer: XXII 57.
Offerdieren koopen: XIX 165.
Plengoffer. Het: XX 20.
Zondoffer: XIX 166.
Offer. Gedurig — gestaakt: XXII 118.
Offerande aan Zeus in Jeruzalems tempel: XIV 45.
Olielichtjes: XX 44.
Olifant en naald: XX 106.
Olifanten; bewapende: XIII 29.
Olijfberg, kampeerpl. der Galileeërs: XXI 14, 28.
Olijfolie, boven „heidensche" gesteld: XXII 72 v.
Olijven: XIX 141.
Omgangsvormen. Het masker der: XIX 16.
Omkoopbaarheid d. procurators: XXII 51.
Ommekeer in de meeningen: XIX bk. B. 102.
Onderdrukking (in „Prediker"): XIII 159.
Onderwereld: XVI 133.
Ongeloof van Jezus' broeders: XIX 175.
Ongeloof — niet zien van Gods macht: XVIII 160.
Ongewisse van getallen: XIV 93.
Onrein. Onreinmakend en: XIX 150.
Onsterfelijkheid der ziel: XIV 76; XV 85 v., 107.
Ontmoetingsberg: XXI 43.
Ontijdige dood: XIX 32.
Oog, spiegel der ziel: XIX 93.
Oordeel. Het: XIX 190.
Oordeelsdag: XIX 192; XXI 149.
Oorlog tegen Nabateeërs: XIX 104.
Oorlog met de Parthen: XIV 62.
Oorlogsschatting: XV 74.
Oostersche kinderen. Vuile: XX 82 v.
Openbaring. Beteekenis der: XIV 98.
Openbaring. Het boek: XVIII 27.
Openbaring van Petrus: (Apocr. boeken): XVIII 9.
Opgravingen te Gezer: XV 64.
Oproer te Caesarea: XXII 50.
Oproer te Jeruzalem: XXII 51 v.
Opstand tegen Rome: XXI 113; XXII 57.
Opstandig menschdom: XXI 112.
Opstandingsberichten: XXI 163, 165.
Opstandingsidee bespottelijk gemaakt: XX 154.
Opstanding. Dag der dagen: XX 123.
Opstanding der dooden: XXI 149.
Opstanding uit de dooden: XIII 55, 169; XIV 13; XXI 149.
Opstanding Farizeesche, aardsche opvatting van de: XX 155.
Opstandingsgeloof: XIII 77, 79, 107, 134; XIX 117, 155.
Opstanding, nieuw leven. Engelen gelijk: XX 156.
Opstanding en Sadduceeën: XX 153 v.
Opstanding na veertig dagen:

XXI 149.
Opteekenaar: XVIII 26, 27.
Opteekenaar, brutale bedrieger: XIX 155.
Organisatie der tegenweer: XXII 76.
Orthodoxie. Doode. —: XIX 123; XX 31.
Orthodoxie. Zelfvoldane —: XIX 106.
Oud-Christelijke kerk in Abessinië: XVI 124.
Ouderling: XIV 104.
Ouderplicht tot sparen: XX 109.
Oud-testamentische vroomheid: XIX 33.
Over-jordaansche: XV 55 v., 100 v; XVI 54, 77 v.
Overrompeling van den tempel: XX 36; XXI 54.
Overste der wereld: XVII 29.
Paaschfeest, bloedbad, oproer, verboden: XVII 72, 74.
Paaschfeest, —week: XVII 64.
Paaschzon, en Jobslijden: XIII 55.
Paaschlam, Feest v. h.: XXI 8.
Paaschlam geslacht: XXI 9.
Paaschlammeren: XX 65; XXI 125.
Paaschmaaltijd zonder lam: XXI 7.
Paleisburcht van Herodes: XXI 51; XXII 59, 115, 124.
Palestina's grenzen na Her. dood: XV 110.
Palmtakken: XX 133.
Palmzondag: XXI 113.
Paradijspoort: XXI 133.
Paraenetische novelle (Judith): XIV 122.
Parodie van een overwinningsfeest XXI 74.
Parthen. Het rijk der: XIII 38.
Partijhaat verteert het Joodsche volk: XV 117.
Partijverhoudingen in Israël: XV 39.
Pascha, (volle maansfeest): XX 174; XXI 28 v.
Paschen: XIX 111 v; XX 130.
Paschen en Pinksteren: XX 112.
Pasweg. Verbinding t. Hebron en NW. Arabië: XV 8, 10.
Paulus' begin — zendingsreizen: XXII 16, 126.
Paulus' bekeering: XXII 29.
Paulus en het boek der wijsheid: XVI 108 v.
Paulus. Brieven (14) van—: XVIII 8.
Paulus' gevangenneming: XXII 40 v.
Paulus en Jakobus de br. des Heeren: XXII 46.
Paulus' pleidooi: XXII 41.
Paulus' schipbreuk: XVIII 23.
Paulus' zegezang: XX 123.
Pelgrimsfeesten: XIX 170.
Penningske der weduwe: XX 173.
Pericordium: XXI 146.
Petrus' ambt als rechter: XIX 132.
Petrus op den berg, loofh. bouwen: XIX 137.
Petrus' berouw: XXI 40.
Petrus, Jezus volgend bij Kajafas: XXI 37.
Petrus' Pinksterrede: XXI 106.
Petrus en portierster: XXI 38.
Petrus slapende: XIX 136; XXI 32.
Petrus' sleutels, sleuteldrager: XIX 131 v.
Petrus' verloochening XXI 36.
Petrus' verloochening eerste: XXI 38.
Petrus' verloochening, tweede en derde: XXI 39.
Petrus, verzoeken. De —: XIX 133 v.
Petrus (Rots) voorbeeld der geloovigen: XIX 131.
Petrus' verwondering = ongeloof: XX 149.
Petrus' woorden. Satansstem: XIX 134.
Petrus' zelfsvervloeking: XXI 39.
Phoros = belasting in 't algemeen: XX 150.
Pinksteren: XIX 170.
Platonische invloed in 't boek der Wijsheid: XVI 103.
Plato's leer der oerstof: XVI 103.
Ploeg: XVII 67.
Pogroms te Alexandrië: XXII 15.
Politie-godsdienst: XIII 196.
Politie-commandant. Sadduc.: XX 7 v.
Politiek inzicht: XIX 125.
Politiek kleine, vérziende en: XIII 47.
Politiek wantrouwen: XIX 26.
Politieke onafhankelijkheid: XIV 71.
Politieke religieuze partij: XVII 171.
Pompeuse rhetorica: XVI 103.

Poort. De enge: XX 39 v.
Poortboog: XXI 126.
Praetorianen. (gardesoldaten): XXII 23.
Praetorium (St. vert. Rechtshuis): XXI 53, 56, 65, 128, 137.
Prediker. Het boek —: XIV 87.
Prediker. Afkomstig uit Ez. Neh.'s tijd: XIII 161.
Prediker beteekenis van het boek: XIII 166.
Prediker, karakter van het boek: XIII 162 v.
Prediker kenner van zeehandel: XIII 161.
Prediker klaagzang op het leven: XIII 167.
Prediker's levens- en wereldbeschouwing: XIII 157.
Prediker's periode van dwingelandij: XIII 159, 167.
Prediker tijd van ontstaan: XIII 156 v.
Prediker wegbereider voor prediking v. N. T.: XIII 169.
Prediking in Galilea: XIX bk. A; 7, 101.
Priester, allen inhoud verloren: XXII 131.
Priester, adel. Kaste van den: XXI 37.
Priester adel. Sadduceesche: XXII 124.
Priesterklassen. De 24: XIV 51.
Priester-oligarchie: XVII 143.
Priestertwist: XIV 34 v.
Priestervorsten: XV 90.
Proces. Job's drievoudig discours, een: XIII 120, 127.
Proces voor Pilatus: XXI 50.
Processie: XIII 15.
Procurator. De. (Juda onder den Romein): XVII h. VI a. 95—108.
Procurator voor Juda: XXI 51.
Profeten. De, 1 oude, 2 latere: XIV 87.
Profetenloos: XIV 120.
Proletariaat, rondstroopend bij Job: XIII 114.
Proletariaat: XVII 177.
Proloog: XIII 175, 177.
Prometheus-figuur: XVI 132.
Pronk der Jordaan: XV 35 v.
Proscripties: XVI 9.
Proselyten: XVII 181 v.
Protectoraat: XV 29.
Psalmen van Asaf: XIV 121.
Psalmen Davids: XIV 118.
Psalmen uit den tijd der Makkabeeën: XIII 193; XIV 118.
Psalmen van Salomo: XV 90, 127, 149.
Pseudo-epigrafen = valsche auteursnamen: XVI 121.
Ptolomaïs (Akko). Handelshaven: XV 96.
Punische oorlog. Tweede: XIII 43, 47.
Pijniging en foltering ten tijde van Herodes d. Gr.: XVI 70, 82 v., 93.
Quasi-ernstig = spottend ironisch: XIX 180.
Rassenleer afgewezen: XXII 134.
Rabbijnsch. Bewijs naar — model: XIX 21.
Rabbijnsch, debatteerkunde: XX 159.
Rebellenkoning: XXI 131.
Rebellenrisico: XXI 113.
Rebellie der Joden: XXII 20.
Receptus-tekst: XVIII 80.
Recht in dit leven. Schreeuw om — XIII 168.
Recht des zoons: XIX 68.
Recht van het zwakke: XIV 79.
Rechterstoel. Gods: XXI 114.
Rechtvaardigen in het boek der Wijsheid: XVI 106.
Regenréservoirs: XXII 84.
Regenwonder. Het: XX 17.
Reinigingswater, asch eener roode koe: XX 130.
Reinigings, onderdompelingswater: XX 131.
Reiniging, voor Paschen: XX 131.
Reiniging. Tien heiligheidsgrenzen: XX 131.
Reiniging. Voetwassching een symbolische beteekenis: XX 131; XXI 13.
Religie-gesprek: XIII 66.
Religiehaat: XV 126.
Religieus- economische leus: XIX 82.
Religieus zedelijk leven: XVI 118.
Religieuze vervolging: XIV 28 v.
Renaissance en Humanisme: XIV 49.
Réveille, maar taptoe. Geen: XIX 167.
Rex socius: XX 149.
Risico dekken: XIII 161.
Ritueel onaantastbaar: XXI 18.
Ritueele verontreiniging: XXI 56.
Ritus. Oud Testamentische: XXI 85.
„Rol". De heilige: XVIII 149.
Rome. Staat: XIV 48.
Romeinsche autoriteiten: XXI 26.
Romeinsche dwingelandij:

XX 136.
Romeinsche escorte (wacht): XXI 93.
Romeinsche garnizoen: XV 140; XXI 26.
Romeinsche geeseling: XXI 72.
Romeinsche invloed: XV 29.
Romeinsche legioenen: XIII 50; XV 143.
Romeinsche maatregelen: XXI 29.
Romeinsch oppergezag: XX 143.
Romeinsche opperhoogheid: XV 9.
Romeinsche overval commando: XXI 29, 31.
Romeinsch recht: XXI 83.
Romeinsche reserve: XXI 15.
Romeinsche Rijk: XV 150.
Romeinsche soldatenuitrusting: XXI 30.
Romeinsche staatsinstellingen: XV 29.
Romeinsche Standaard (Wolfsymbool): XX 47.
Romeinsche Vazalstaten: XVI 53.
Romeinsch Veldteeken (Adelaar op Stang): XXI 31.
Romeinsch zilvergeld: XX 135.
Romeinen. Verbond der Joden met de — XV 66.
Romeinen. Suzereiniteit der: XV 134, 142.
Rook zonder vuur". „Geen: XIX 143.
Roofsloten der Itureeën: XV 124.
Rots der belijdenis: XIX 130.
Rots = Christus: XX 17. 131.
Rots = Tempelberg: XIX
„Ruiken aan de kruik": XX 96, 156, 161.
Rijdier (Kameel, muildier, ezel): XX 131.
Rijkdom. Gevaar van den: XX 108.
„Rijken". De: XVIII 47 v; XX 103, 108.
Sabbat: XIX 8, 16; XX 37.
Sabbat. Des Heeren dag: XIX 8.
Sabbat. Genezing op: XIX 9, 186 v; XX 30 v.
Sabbatsheiliging: XIX 12.
Sabbat voor den mensch: XVIII 166 v.
Sabbatsovertreding: XX 31, 37, 50.
Sabbatsschending: XX 50.
Sabbatsviering: XIX 9 v., 188; XX 167.
Sabbatsviering menschenplagerij: XV 82; XVIII 154 v.
Sabbat voor — zonsondergang tot middernacht: XXI 136.
Sabbatsvrede. Eeuwige: XIX 15.
Sadduceeërs. Verpolitiekte: XXII 47.
Sadduceesch hellenisme: XXII 135.
Sadduceesche leiding: XXI 45 v.
Sadduceesche partij: XIX 180.
Sadduceesche politiecommandant: XX 8, 148.
Sadduceesch presidium: XIX 59; XX 62, 143.
Sadduceesche priesteradel: XX 135; XXI 41; XXII 97, 124.
Sadduceesch Tempelbestuur: XX 148; XXI 41.
Sadduceïsme: XX 18.
Salomo (Stijlfiguur): XIII 156.
Samaria (vestigingsplaats v. oud-soldaten): XVI 49.
Samaritaansche vrouw: XIX 162.
Sanhedrin. Het: XVIII 95; XIX 59.
Sanhedrin als bestuurslichaam: XVII hs. VI b.
Sanhedrin beveelt Jezus' gevangenneming: XX 7.
Sanhedrin vergadert Paaschnacht: XX 8.
Sanhedrin vernedert zich: XXI 80.
Sanhedrin wordt dreigender: XXI 78 v.
Sarcasme. Bitter: XIII 89, 109; XXI 80.
Satan belooft...: XVIII 104.
Satan-figuur. De: XIII 71.
Satanisch gevoel: XXI 119.
Satanische invloeden: XIX 67.
Satanisch leedvermaak: XX 119.
Satanskind. Zondig: XIX 13.
Schaapskooi XX 47.
Schaduw van Petrus: XXI 14.
Schandaal van het kruis: XXII 46.
Schapen: XX 47 v.
Schapen huis Israëls: XIX 104; XX 51.
Schapen zonder herder: XIX 112; XX 46.
Schatkamer in het voorhof: XX 173.
Schatpenning: XIX 182; XX 150 v; XXI 43.
Schatplichtig. Alle naties aan Israël: XIX 165.
Schatting aan Rome: XX

176.
Schedels — Schedelplaats: XXI 91 v.
Scheepsreizen: XXI 169.
Scheidsbrief. Een: XX 68.
Scheiding van O. en W. Rom. Rijk: XVI 34.
Scheiding tusschen wereldl. en geestel. gezag: XVI 27.
Schepping Gods: XIX 169.
Scheppingshymne: XIII 137.
Scheppingsideaal: XX 75.
Scheppingslied:XIX 15.
Scheppingsverhaal: XVII 134.
Schilderijenhal. (Stoa Poikilè): XIV 75.
Schijnproces (voor Kajafas): XXI 40.
Schijnrechtspraak (voor Herodes): XV 155.
Schoone poort: XX 27.
Schriften". „De —: XX 155.
Schriftgeleerden. Arme: XIX 26; XX 79, 167.
Schriftgeleerden en Farizeën veroordeeld: XX 165 v.
Schriftgeleerden, inquisiteurs: XIX 58.
Schriftgeleerde sprak. Hoe 'n: XIX 42.
Schriftgeleerden. Volmacht tegenover XIX 57.
Schriftgeleerden Wetgeleerden: XIX 183.
Schriftgeleerde wetsuitlegging: XV 83, 102.
Schriftgeleerden. Wijsheid der: XIII 172.
Schrikbewind van Caligula: XXII 19.
Schrikbewind van Hannas: XXII 47.
Schrikbewind en lynchjustitie: XXII 45.
Schrikbewind der Zeloten: XXII 96, 103.
Schrijfkunst. Uitvinder: XVI 120.
Schrijfmateriaal: XIX 169; XX 68.
Schrijven op Sabbat: XIX 182 v.
Schuld en zonde: XIX 183.
Schuldbrieven: XXII 38, 59.
Schuldeloosheid (straffeloosheid, genezing, heil): XIX 49.
Schuldvergeving (recht van de Majesteit Gods): XIX 48 v.
Schijndood: XIX 152, 154; XXI 146.
Senaat van Rome. De: XV 41.
Septuaginta: XIII 36, 56 v., 59, 67, 69.
Sicariërsdolk: XX 126; XXII 38.
Sjèool: XVI 135.
Sjma. Voorlezing: XVII. 151 v.
Slaapmatje: XIX 185.
„Slang": XXI 88.
Slaven: XVII 112.
Slavenhandel: XIII 14.
Slavenhandelaars: XIV 56, 58.
Slavenstad: XIII 36; XIX 132.
Slaven onder de wet: XX 23.
Sleutel Koninkrijk Gods: XIX 131.
Sluipmoord: XXI 11.
Sluitsteen van het poortgewelf: XX 147; XXI 126.
Sneeuw: XV 55.
Sociale toestanden in Judea: XVII; h. VI, c 108.
Soldaten- of officiersmantel: XXI 74 v.
„Soldatenlaars". Caligula: XXII 11 v.
Sparta. Joodsch Bondgenootschap met: XV 53.
Spiegel (gepolijst metaal): XIII 154.
Spoedmobilisatie: XX 117.
Spookgeschiedenis (boek Tobias): XIV 131 v.
Spotschepter: XXI 74 v.
Spreekkoor: XX 132.
Spreuken van Jezus Sirach: XIII 182 v.
algemeene inleiding: XIII 171.
Critiek op Sirach: XIII 192.
Heerlijkheid v. d. Tempeldienst: XIII 182.
De eindverwachting: XIII 184.
De moraal: XIII 186.
Spijziging. Wonderbare: XVIII 18, 113; XIX 111, 113, 119.
Staat is God. Almachtige: XXI 80, 88.
Staat en kerk: XIV 24.
Staat en Kerk. Botsing tusschen: XIV 48.
Staat der vernedering: XIX 69.
Staatkundige toestanden in Juda: XVII h VI a 95.
Staatsinrichting in Macedonië: XIII 22.
Staatssocialisme: XX 109.
Stad van het Sanhedrin: XIX bk. D. 163 v.
Stad en Tempel: XXI 107.
Stadie: XIX 116.
Stadion: XIV 31; XIX 116.
Stadsraad: XVII 101.
Staking. Priester: XVII 14.
Standaarden: Keizerlijke: XXII 19.

Standbeelden voor Herodes Agrippa I en familie: XXII 25, 28.
Statenvertalers. Critische: XIV 26.
Statenvertaling n. Mazoreth. tekst: XIII 57.
Steeniging De: XIV 105; XVIII 159; XXII 56.
Steen der bouwlieden: XX 147.
Steengraf. (geen spelonk): XXI 136.
Steenworp (antieke maat): XXI 28.
Sterrenbeeld (groep De Leeuw enz.): XIII 40.
Sterrencatalogus. Eerste: XIV 82.
Sterrenkunde XVII 39 v., 55 v.
Sterven. Ontijdig: XIX 153.
Sterven. Plaats en tijd van: XIX 153.
Stoïcijnsche leer. De: XIV 75, 76 v.
Storm op het meer: XIX 63.
Storm en stilte: XIX 66 v.
Straf volgt op de daad: XIX 34.
Strafgericht, -maat: XIV 111 v.
Straffende hand — zie God.
Strafrecht van het synagogebestuur: XIX 10 v.
Strooptochten: XV 69.
Strijd op aarde: XX 133.
Strijd om de politieke macht: XV 73.
Strijd om den Syrischen troon: XV 106.
Strijd om voorrrang laatste avondmaal: XXI 13.
Strijdleuze: XV 18.
Strijdwagen: XIII 111.
Strijders in Christus' leger: XX 122.
Stijgbeugel: XIII 11.
Suzereiniteit van Egypte: XIII 33.
Suzereiniteit van Syrie: XV 63.
Symboliek van 't wonder te Kana: XVIII 121 v.
Symbool: Berg der verheerlijking en versmading: XXI 112.
Symbool: kruik met manna: XIX 121.
Symbool: olijftak: XIX 121.
Symbool: de voetwassching: XXI 123.
Symbool v. d. vijgeboom: Joodsche volk: XX 141.
Symbool: wijnstok. Gouden: XVIII 58, 113; XIX 121; XXI 8, 26.
Symboliek der wolk: XXI 172.
Symboliek bloed en water: XX 17.
Symboliek licht en water: XX 16.
Synagoge: XIX 9 v., 16.
Synagogebestuur, bouwen: XIX 42 v.
Synagoge president: XIX 10 v., 16.
Synagoge te Caesarea: XXII 50.
Synagoge in de Diaspora: XVII 179.
Synagoge te Kapernaüm: XVIII 125; XIX 42 v.
Synoptische evangeliën: XVIII h. I; 10 v.
Syrisch Diatessaron: XVIII 8.
Syrisch garnizoen (bezetting): XV 21, 41 v., 49, 51, 63 v. 73.
Syrisch garnizoen in Juda: XV 51.
Syrisch gezag: XIV 54.
Syrische Suzereiniteit: XV 43, 46.
Syrische troonopvolging: XV 77.
Syrische troonstrijd: XV 40, 75 v., 106 v.
Syriërs vernietigd: XV 75.
Tafels en rustbanken: XIX 91.
Talmud: XIX 12.
Talmud. Babylonische —: XIV 67; XIX 30.
Talmud studie: XVII 127.
Teekenen van den hemel: XIX 120, 138.
Teekenen des tijds. Geestelijke: XIX 120.
Tempel van Ammon („Jupiter") XIII 17.
Tempel van Apollos en Artemis: XIV 38.
Tempel van Apollos te Gaza: XV 100.
Tempel van Artemis: XIV 17 en 38.
Tempel van Astarte: XV 11.
Tempel voor Augustus (Samaria): XVI 49.
Tempel. Dagon's: XV 47.
Tempel van Elymas: XIII 51.
Tempel op Gerizim: XV 79.
Tempel Gods te Jeruzalem: XX 43, 135, 173 e. a. p.
Tempel van Herodes (46 j. restaur.): XVII 35.
Tempel van Herodes te Jeruzalem: XIV 28; XV 135, 142; XVI 48; XVII 65, 72; XXII 54.
Tempel van Hyrkanus I: XV 80.
Tempel van Jupiter Olympius: XIV 28.

Tempel van Jupiter: XV 125.
Tempel van Zeus van den Olympus: XIV 45.
Tempeladel: XXII 131.
Tempel. Allerheiligste in den: XXII, 11 v., 16, 132.
Tempelautoriteiten: XX 20, 62, 141.
Tempelberg: XXII 59.
Tempelburcht: XV 64, 129; XX 34, 137; XXI 61, 69; XXII 54, 94 v.
Tempel zonder Caligulabeeld: XXII 21.
Tempel depositobank. — als: XXII 51.
Tempeldienst: XVII h. VI d. 137 v.
Hoogepriester 142.
Overpriesters 147.
Priesters en levieten 142.
Rein en onrein 164.
Sabbatsviering 154.
Synagoge. De 150.
Tempeldienst beëindigd: XXII 112.
Tempel, gebouw: XXI 8, 26, 41, 86; XXII 54.
Tempelgebouw als oorlogsburcht: XXII 93.
Tempelgebouw Binnenvoorhof: XXII 94, 107.
Tempelgebouw, Buitenvoorhof: XX 26 v., 135; XXII 94.
Tempelgalerij: XXII 118.
Tempelgeld: XVII 178.
Tempel geopend in de nacht van Donderdag voor Paschen: XXI 8.
Tempelheerlijkheid: XX 173.
Tempelhoofdgeld: XX 178.
Tempelindeeling: XX 34, 36.
Tempelinkomsten: XV 44.
Tempels, Inwijding des: XIV 66.
Tempel, inzet van den strijd De: XXI 69.
Tempel. Keizersoffer in den. Geen: XXII 129.
Tempelmarkt. fam. monopolie: XX 136; XXI 47 v.
Tempel, nationaal religieus Centrum: XXII 122.
Tempel-offer (zie ook Eeredienst): XVII 141.
Tempelofferen:
gewone-, tiendoffers, eerstgeboorne, dankoffer: XIX 164; XX 34, 36.
Tempel, ontwijd, geplunderd, verontreinigd: XIV 42, 121; XX 34, 45, 137; XXI 29, 69.
Tempelplein: XIX 167, 183, 189; XX 22, 27, 44 v., 125, 137, 144, 150, 168 v., 179; XXI 8, 25 v., 41, 69, 106 v., 125; XXII 44.
Tempelpoort deuren: XXI 126; XXII 94, 108.
Tempelreiniging: XVII 16, 35 v., 79, 144; XIX 181; XX 8, 35, h. II 42 v., 59; h. VI, § 3. e. 134, 170; XXI 36, 41, 66, 86, 108.
Tempelreiniging. Feest v. d.: XIV 12.
Tempelrévolte zie Galileesche révolte.
Tempelschat: XVII 141, 173; XXII 51.
Tempelschatting: XX 65; XXII 130.
Tempelstad: XXI 86.
Tempeltinnen: XIX 174; XX
Tempeltienden: XX 35. 45; XXI 26.
Tempel (toonbrooden tafel): XXII 121, 128.
gouden kandelaar, voorhangsel, H. wetsrollen): XXII 128.
Tempelverwoesting en val: XVII 39; XXI 126, 170; XXII 5, 119 tot 123.
Tempelvorsten: XXI 69.
Tempelwacht, -politie: XX 7, 8v. 45, 137; XXI 14, 26, 29 v., 75.
Tempelwachters en Levieten: XXI 32.
Tempelwijding XX 43.
Testament: XXI 111.
Testamenten der 12 patriarchen: VI 138.
Theologisch dispuut: XIX 51.
Theologische vooroordeelen: XIX 151.
Theopneust (van God dooraademd): XIII 195.
Thora (de wet, zie Reg. I):
Thora bevat 613 geboden en verboden: XX 156.
Thora samenvatting: XX 157.
Tienden van koren en most: XIX 164.
Tienden naar Jeruzalem: XX 16.
Timmerman uit Nazareth: XIX 33, 123, 129; XX 151.
Titanenmythe: XVI 130.
Titus' legermacht en beleg: XXII 106—128.
Titus' zegetocht door Syrië n. Rome: XXII 126, 128.
Toekomst-verwachting: (eschatologie): XVIII 27.
Toerekenen der schuld: XIX 59.
Tolkantoor: XVIII 124.
Tollenaar: XVII 89.
Tollenaar, opper-: XX 130.
Tollenaar's geld: XX 130.
Torenbouwen: XX 122.
— van Babel XIX 116.
— van Siloah: XX 36 v.

Trap des geloofs: XXI 164.
Triumfator, Romeinsch: XXI 74.
Tronen, drie kruisen. Drie-: XIX 115; XX 128.
Troonstrijd in Syrië: XV 46.
Trooster, Grooten —: XIX 156.
Trouwen, religieuse plicht: XX 77 v.
Tuba: XXI 31, 108.
Twaalf. De —: XXII 30 v.
Twaalf Apostelen: XIX 116; XX 127.
Twaalf Profetenboek: XIV 87.
Twaalven, Strijd om voorrang der: XX 129.
Twaalven, 'n vasten term: XXI 160.
Twaalven, Twistende: XXI 11.
Tweeden Johannes den Dooper: XVIII 85.
Tweeden Mozes begeerd: XVIII 84.
Twijfel, Oorzaak van: XIX 52.
Tijdsbepaling Evangel.: XX 56.
Uitspansel, Het — Hemelkoepel: XVI 139.
Uitvindingen, Verschillende: XIV 80.
Uitvinder, schrijfkunst: rekenkunst: sterrenkunde: geheimwetenschappen: XVI 121.
Uitzuiveren, oude zuurdeeg: XXI 10.
Uurtellingen, Joodsche en Romeinsche: XVIII 107.
Vaandelleuze: M. K. B. J.: XIV 54.
„Vader" voor God: XV 168 v.
Valsche Messiassen: XX 47.
Varkensvleesch en menschenziel: XIX 82, 85.
Vasten, Het: XVIII 164.
Vazalvorsten: XXII 64.
Veldgeschrei „met Gods hulp": XIV 58.
Venustempel: XXI 101.
Verbondskind: XIX 13.
Verborgen graf: XIX 149.
Verbranding koningsburcht (symbool): XIII 18.
Verbrekers der wet: XV 32, 37, 41, 45, 49, 52.
Verdichte vertellingen, met hist. kern: XIII 56.
Vergeestelijken, 't Dwaze van overdreven: XIII 166.
Vergeving in „den Naam" XIX 57.
Verhalen als gelijkenis bedoeld: XIX 155.
Verkennings- en Inl. dienst: XV 57.
Verkiezing en bevinding: XIX 55.
Verlosser, De mensch eigen-: XIX 56.
Verlosser uit. Herod. dwinglandij: XIX 122.
Verlosser uit zonde: XIX 122.
Verlossing, Groote: XIX 175.
Verlossingswerk, Aardsch en hemelsch: XXI 68.
Verlossingsverwachting, Aardsche en hemelsche: XIX 124 v.
Veroveringsoorlogen der Joden: XV 78.
Veroveringsoorlogen van Rome: XV 122.
Vervolgingsangst van Her. de Gr.: XVII 69.
Vervolgingsangst, waanzin: XVI 70.
Verwoesting stad en tempel: zie ook Jeruzalem en Tempel): XXI 82.
Vesting Alexandreion: XV 127, 138.
Vesting Machaerus: XV 138 v.
Vesting Rafia: XIII 42.
Verzoendag, Groote: XXI 92.
Via Dolorosa: XXI 93.
Vinger Gods: XIX 145.
Visioenen: XXI 147 v.
Vliegen, Vuile: XIX 143.
Vloek der zonde: XIX 150.
Vlijmende ironie (Job): XIII 94 v., 109.
Volksbelang boven privaatbelang: XV 98.
Volksgemeenschap: XXI 129.
Volksopinie, Strijd tegen —: XIX 116.
Volksstemming: XXI 80.
Volkstelling: XVII 38, 42 v.
Volksvergadering v. d. Tempel: XXII 68, 74.
Volmacht aan Kajafas: XX 64.
Vondeling leggen, Te: XX 81.
Voorhangsel des tempels: XXI 26, 126.
Voorhof der Heidenen: XV 37.
Voorhof der Priesters: XV 37.
Voorhof der vrouwen, Geillumineerd: XIX 166, XX 173.
Voorhof zangkoor der Levieten: XIX 167.
Voorlooper v. d. Messias: XIX 129.
Voorroeier: XIX 65.
Voorschriften en oude tradi-

ties: XVII 127.
1. vastlegging oude tradities heet: Misjna;
2. Arameesche commentaar, wetsvervulling: Gemara;
3. Misjna en Gemara samen: Talmoed.
4. Verzameling van gewoonterecht: Halacha.
Voorzegging van 't eindgericht: XX 173.
Vorstenbruiloft: XV 33.
Vorst van Cappadocië: XV 41.
Votief geschenk: XXII 25.
Vox populi vox Dei: XXI 71.
Vrede op aarde (en de hemelen): XX 133.
Vredesverdragen: XV 17, 21.
Vriend van tollenaren: XX 66.
„Vroom", vromen, — massa: XIX 143, 147, 149, 151.
Vrome gelatenheid: XIII 125.
Vrome volk Gods: XIX 87.
Vrome vrouwen: XIX 26.
Vrouwen en scheiden: XX 67 v.
Vrouwen in Jezus' dagen, De positie der: XIX 9.
Vrouwen, die Jezus volgden: XVIII 67.
Vrouwen zelfstandige werksters: XVII 111.
„Vrijdenkers", Joodsche filosofen —: XIII 158.
Vuistpand: XV 114.
Vulgata: XIII 57; XIV 85, 90.
Vuurdood, De: XXII 86.
Vuurdrager: XXI 31.
Vijgeboom (en): XIX 141; XX 140.
Wandelen, tusschen de sterren: XVI 117.
Wandelen op de zee: XIX 116 v.
Wapenstilstand: XIV 62.
Wastafeltjes: XVIII 88.
Waterbekken: XXI 82.
Watergebrek: XXII 89.
Waterkruik dragende man: XXI 21.
Water", „Levenbrengend: XX 21.
Water-leiding v. Pilatus: XXII 52.
Water scheppen, (symbool v. d. H. Geest): XIX 171.
Water-voorzieningen in Jeruzalem: XVII 173.
Wedergeboorte: XX 13, 90.
Wederkomst des Heeren: XXI 141.
Wederopstanding der dooden: XVII 128.
Wedstrijd in vroomheid: XX 86.
Wedstrijd in goede werken: XX 87.
Wedstrijden in de arena, Diverse: XX 86.
Weduwe van Naïn: XVI 106; XIX 144 v.
Weg tot Jezus, De: XIX 55.
Weldadigheid te doen: XXI 95.
Wereld, De: XXI 88, 167.
Wereldbeeld, Hebreeuwsch: XIII 144.
Wereld, donker en duister (Golgotha): XXI 116.
Wereldheerschappij, Verdeeling: XVI 11.
Wereldheerschappij, Vrome Farizeesche-: XIX 55; XX 122.
Wereldheerschappij, Hellenistische-: XIX 55.
Wereldgeschiedenis, Critiek punt der: XXI 111.
Wereld, Herodiaansche politieke: XIX 55.
Wereld, loopt Hem na. De: XX 142.
Wereldorde begint. Nieuwe: XIX 130.
Wereldorde, Voleinding der: XXI 111.
Wereldwerken: XVI 142 v.
Wereld, den Zoon Gods kruisigend: XXI 83.
Werkloosheid: XVII 111; XIX 184; XXI 51; XXII 92.
Werkverschaffing: XXI 51.
Westen. Het -land des doods: XVI 133.
Wet van Archimedes: XIV 80.
Wet van Ezra: XX 80.
Wet van Mozes: XIII 175, 177 v.; XV 82 v., 88 v., 102; XVI 86; XVII 164, 184; XIX 193; XX 68, 103, 154.
Wet, Geen tweeërlei-: XX 99.
Wet, Eerste tafel der: XX 99.
Wet, Tweede tafel der: XX 99.
Wet, Vervulling der: XX 102.
Wet, letters geworden Woord: XIX 160.
Wet = Wijsheid = Thora: XIII 175 v.; XIV 86 v.
Wierook = aanbidding: XVII 61.
Windkracht: XIX 64.
Winter: XVII 52.
Wisselaren: XX 65.
Woestijn Thar.: XIII 19.
Wolf, Romeinsch symbool: XX 47.

Wonder, Als uitdrukkingsvorm: XIX 70.
Wonder, Natuur en wereldcrisis betrokken: XXI 116.
Wonderen te Kana: XIX 32, 47.
Wondere genezingen. Gewone: XIX 47.
Wonderen der techniek: XIII 140.
Wondheelers: XXI 146.
Woord, Schrift geworden —: XIII 180, 196.
Woord, Vleeschgeworden: XIII 179 v.; XIX 160; XX 60.
Woorden van eeuwig leven: XIX 124.
Worstelen met God: XIX 31.
Worsteling tusschen Gods wil en Satans wil: XIX 13.
Wraak en laster: XVI 58.
Wroeging: XV 93 v..
Wijn, als symbool: XVIII 112 v.
Wijsheid = onderwijzing: XIII 175.
Wijsheid van Salomo (het boek): XIII 158, 192 v.
Wijsheid der Wet: XIII 174 v, 196.
Wijzen uit het Oosten: XVI 90 v.; XVII 13, 39 v.. 54, 61; XX 172.
Zalig worden: XX 102.
Zalven = wijden: XIV 111.
Zalving = Onderscheiden: XIX 98.
Zeeroovers: XV 141.
Zegekar: XVI 21.
Zegel, zegelklei: XXI 138 v., 142.
Zegswijze, Hebreeuwsche: XIX 54.
Zeisenwagens (zie krijgskunde):
Zelfsuggestie: XXI 147.
Zeloten gekruisigd: XXII 33, 38.
Zelotenhoofdman Bar-Abbas: XX 126.
Zelotenkoning: XIX 114, 116; XX 124.
Zelotenrebellen: XIX 116; XX 126.
Zeloten en Samaritanen: XX 161.
Zelotische gevoelens, enz.: XIX 121.
Zelotische verwachtingen: XIX 121.
Zelotische zijde: XIX 84.
Zendingsarbeid v. h. Christendom: XVIII 77, 100.
Zeven", leiders der Hellenisten, „De —: XXII 29.
Zevenheid, -heden: XIV 110.
Zeventig-zevenheden: XIV 111.
Ziekenhuis Bethesda: XIX 185.
Ziekte, strikken des Satans: XVIII 59 v., 135, 145.
Ziel, Gedachten over de —: XIV 73, 76.
Ziel in de hersenen: XIV 81.
Zielenherder: XIX 11.
Zielen — der martelaren onder 't altaar: XVI 135.
Zilverlingen: XX 179.
„Zilverschilden", lijfwacht van Alex d. Gr. XIII 24.
Zintuigelijk waarneembaar: XIX 58.
Zionisme, onder leiding van Elia: XIII 185.
Zitten ter rechterhand van Jahwe: XXI 43.
Zondaar: XVI 106; XIX 57 v.
Zonde van Adam: XXI 88.
Zonde en schuld (zie ook krankheid): XIX 52 v., 111.
Zonde en schuld (Oostersche begrip van): XIX 142; XX 28.
Zondvloed: XVI 128; XIX 170.
Zondag: XIX 11, 23.
Zondags Christenen of Joden?: XIX 23, 187.
Zondagsheiliging en ontheiliging: XIX 23.
Zondares en Farizeeërs: XIX 88, 181 v.
Zonde en straf: XIX 50; XX 28.
Zondeval: XX 73.
Zonden der vaderen: XIX 146.
Zondenvergeving, Deuterojesaja en de: XIX 48 v.
Zondevergeving dagelijksche tekortkomingen: XXI 13 v.
Zonde- en schuldvergeving: XIX 48, 52, 54, 58.
Zonen des donders: XIX 160.
Zonen van Sceva: XVIII 133.
Zonneschip: XIII 17.
Zonnestelsel: XXI 116.
„Zoon der wet": XVII 64; XIX 144; XX 28.
„Zoon des menschen": zie Reg. I.
Zoon des menschen voor 't Sanhedrin: XX 127.
Zoon des menschen in de vernedering: XIX 107.
Zoon des menschen verworpen: XX 171.
Zout, Het: XX 120.
Zout der aarde, Het: XX hs. V § 3 b. 119.
Zoutwoestijnen: XIII 18.

Zuiveringseed: XIII 119.
Zwaard en dolk: XIX 176.
Zwaarden (zwaard en mes): XXI 22 v.
Zwijn, offerdier aan Zeus gewijd, Het: XIX 80.
Zwijnen, De episode met de: XIX 78 v..
Zwijnen tegen Christus. Voor de: XIX 83.

REGISTER III — BIJBELTEKSTEN.

Het eerste Arabische cijfer duidt het hoofdstuk van het betreffende Bijbelboek aan, gevolgd door het vers (de verzen). De daarop volgende cursieve cijfers geven deel en bladzijden aan.

GENESIS.

hs. 1—*XIX 15.*

1 : 1 - *XIII 177.*
: 2 - *XIII 176.*
: 3 - *XX 19.*
2 : 7 - *XIV 79.*
3 *XXI 89.*
: 1 - *XVII 30.*
: 24 - *XXI 127.*
4 : 7 - *XVIII 137.*
5 : 23 - *XVI 116.*
: 24 - *XVI 107, 116.*
6 : 1-4 - *XVI 127; XVII, 129 134.*
: 6 - *XIV 144.*
: 9 - *XVI 117.*
7 : 11 - *XIX 170.*
8 : 2 - *XIX 170.*
: 11 - *XVIII 101.*
9 : 6 - *XX 77.*
11 *XXI 89.*
12 : 3 - *XIX 104.*
21 : 17 - *XVII 135.*
22 : 7 - *XXI 10.*
25 : 13 - *XV 9.*
30 : 1 - *XX 80.*
31 : 30 - *XX 52.*
32 : 24 - *XX 41.*
33 : 19 - *XX 52.*
35 : 4 - *XX 52.*
: 19 - *XIX, 148; XX 168.*
39 : 2, 3 - *XIX 170*
49 : 10-12 *XVIII 112*
: 14 - *XIX 141.*
: 17 - *XVIII 74.*

EXODUS.

8 : 19 - *XIX 145.*
12 : 5 - *XXI 135.*
: 22 - *XXI 7.*
13 : 9 - *XX 166.*
: 21 - *XX 20.*
14 : 2 - *XIV 22.*
: 4-6 - *XIX 122.*
16 : 29 - *XVII 158.*
17 : 6 - *XX 17.*
20 : 4 - *XXII 18.*
: 5 - *XIII 69.*
21 : 28 - *XV 88.*
34 : 29 - *XVII 18; XIX 136.*
40 : 38 - *XX 20.*

LEVITICUS.

XIX 57.

18 : 16 - *XIX 103.*
20 : 10 - *XIX 181.*
: 21 - *XIX 103.*
21 : 14 - *XV 96.*
23 : 34 - *XIX 164.*
24 : 14 - *XIV 105.*
26 : 18 - *XIV 112.*
: 21 - *XIV 112.*
: 24 - *XIV 112.*
: 28 - *XIV 112.*

NUMERI.

5 : 24 - *XIX 169.*
11 : 14, 15 - *XIX 137*
13 : 23 - *XVIII 113.*
15 : 31 - *XVIII 96.*
: 37-41 - *XVII 151.*
: 38 - *XX 166.*
21 : 29 - *XX 80.*
24 : 3 - *XIII 147.*
: 17 - *XXII 131.*
31 : 23 - *XVIII 98.*

DEUTERONOMIUM

6 : 4-9 - *XVII 151.*
11 : 13-21 - XVII 151
13 : 1-5 - *XIX 178.*
16 : 13 - *XIX 164.*
17 : 13 - *XIX 178.*
: 15 - *XXII 26.*
18 : 15 - *XVII, 17, 126; XVIII 97; XIX 119, 121, 191; XX 157.*
: 21 - *XV 88.*
19 : 19 - *XV 88.*
21 : 22, 23 - *XXI 128.*
22 : 23, 24 - XIX 181.
22 : 24 - *XIV 107.*
: 29 - *XIII 187; XX 67.*
23 : 8 - *XXII 26.*
24 : 1-4 - *XX 67, 74*
34 : 8 - *XXI 160.*

JOZUA.

6 : 15 - *XIX 172.*
7 : 11 - *XIII 72.*
15 : 25 - *XVIII 74.*
19 : 34 - *XX 66.*

RICHTEREN.

3 : 20 - *XIV 129.*
5 : 24, 31 - *XIV 129*
6 : 13 - *XIII 119, XIX 152.*
7 : 1 - *XIX 141.*
15 : 12 - *XVIII 43.*

1 SAMUEL.

1 : 13-15 - *XIX 165.*
5 : 3 - *XIX 82.*
22 : 3 - *XXII 37.*
30 : 17 - *XIII 43.*

2 SAMUEL.

5 : 8 - *XX 27.*
11 : 24 - *XXI 113.*
22 : - *XIV 89.*
24 : 14 - *XX 108.*

1 KONINGEN.

14 : 6 - *XXI 48.*
: 12, 13 - *XIV 107*
18 : 3 - *XVII 136.*
: 21 - *XIX 103.*
: 27 - *XIII 150.*
19 : 2, 3 - *XIX 103.*

19 : 4 - *XIX 137.*
: 20 - *XX 116.*
22 : 17 - *XX 46.*
: 20 - *XIV 129.*

2 KONINGEN.

1 *XIX 138, 162.*
4 : 1—7 - *XVIII 120.*
: 18 - *XIX 149.*
5 : 11 - *XIX 28.*
7 : 4 - *XIII 98.*
9 : 13 - *XX 133.*
: 22 - *XIX 103.*
11 : 15 - *XXII 108.*
17 : 24 - *XX 24.*

1 KRONIEKEN.

21 : 1 - *XIII 71.*
24 : 7 - *XIV 51.*

2 KRONIEKEN.

11 : 7 - *XV 18.*
24 : 21 - *XX 168, XXII 97.*
30 : 18 - *XVII 164.*

EZRA.

9 : 2 - *XIII 72.*
10 : 9 - *XXII 96.*

NEHEMIA.

3 : 16 - *XV 18.*
6 : 1 - *XV 100.*
10 : 7, 8 - *XVII 149.*

JOB.

1 : 6 - *XVI 128.*
: 8 - *XIII 111.*
2 : 1 - *XVI 128.*
3 : 3-10 - *XIII 88.*
3 : 20 - *XIII 89.*
: 23 - *XIII 89.*
: 26 - *XIII 91.*
4 : 7 - *XIII 91.*
: 15, 16 - *XIII 92.*
5 : 4 - *XIII 108.*
: 17 - *XIII 102.*
: 27 - *XIII 94.*
6 : 8 - *XIII 78.*
: 9 - *XIII 78.*
: 3, 14 - *XIII 94.*
: 15, 21 - *XIII 94.*
: 17 - *XIII 95.*
: 26 - *XIII 94.*
7 : 1—10 - *XIII 94.*
: 1, 2 - *XIII 77, 79.*
: 7 - *XIII 78.*
: 9 - *XIII 78.*
: 10 - *XIII 78, 89.*
: 11-21 - *XIII 94.*
: 21 - *XIII 95, 148.*
8 : 2 - *XIII 96.*
: 3 - *XIII 96, 97.*
: 4 - *XIII 96.*
: 5 - *XIII 130.*
: 6 - *XIII 130, 151.*
: 7 - *XIII 130.*
: 8 - *XIII 96.*
: 11 - *XIII 97.*
: 16-18 - *XIII 97.*
9 : 4 - *XIII 97.*
: 7-10 - *XIII 97.*
: 15 - *XIII 97.*
: 19-20 - *XIII 98.*
: 21 - *XIII 98, 148.*
: 24 - *XIII 98.*
: 29 - *XIII 98.*
: 35 - *XIII 98.*
10 : 8-12 - *XIII 99.*
: 12-15 - *XIII 99.*
: 15, 16 - *XIII 123*
: 20, 21 - *XIII 99.*
11 : 2-6 - *XIII 99.*
: 12 - *XIII 100.*
11 : 20 - *XIII 100.*
12 : 4b - *XIII 77.*
: 2 - *XIII 100.*
: 13 - *XIII 100.*
: 23 - *XIII 100.*
13 : 2, 3 - *XIII 100.*
: 4 - *XIII 87.*
: 7, 8 - *XIII 87.*
: 8 - *XX 28.*
: 12 - *XIII 101.*
14 : 7-12 - *XIII 75.*
: 13, 14 - *XIII 76.*
: 18-21 - *XIII 76.*
15 : 2-10 - *XIII 103.*
: 32-34 - *XIX 33.*
16 : 18, 21 - *XIII 104*
18 : 4 - *XIII 104.*
: 18-21 - *XIII 104.*
19 : 2-6 - *XIII 108.*
: 25 - *XIII 57, 58, 70, 75.*
: 26 - *XIII 58, 70, 75.*
: 25-29 - *XIII 105.*
: 29 - *XIII 130.*
20 : 20-22 - *XIII 106.*
20 : 26-29 - *XIII 106.*
: 29 - *XIII 117.*
21 : 7-15 - *XIII 108.*
: 13 - *XIII 107.*
: 16-20 - *XIII 108.*
: 22, 26 - *XIII 107*
: 27-34 - *XIII 107.*
22 : 12-16 - *XIII 112.*
: 17 - *XIII 112.*
: 19 - *XIII 112.*
23 : 1 - *XIII 114.*
: 2, 3, - *XIII 112.*
: 9, 10 - *XIII 113.*
: 13-17 - *XIII 114.*
: 18-25 - *XIII 114.*
24 : 1 - *XIII 128.*
: 1-5 - *XIII 115.*
: 6-8 - *XIII 115.*
: 11, 12 - *XIII 115*
25 : 4-6 - *XIII 116.*
26 : 1-4 - *XIII 117.*
: 5 - *XVI 128.*
: 26 v. - *XIII 148.*
27 : 2 - *XIII 118.*
: 4-6 - *XIII 119.*
: 7-12 - *XIII 117.*
27 : 12 - *XIII 118.*
: 13-23 - *XIII 117.*
: 13 - *XIII 117.*
28 *XIII 135 v.*
29 : 1 - *XIII 119.*
: 1-slot - *XIII 120.*
30 : 1-31 - *XIII 120.*
: 35b-37 - *XIII 121*
31 : 16-22 - *XIII 120.*
33 : 14-26 - *XIII 143.*
: 31-33 - *XIII 146.*
34 : 1-4 - *XIII 146.*
: 7 - *XIII 146.*
: 9 - *XIII 148.*
: 10, 11 - *XIII 151*
: 16 - *XIII 147.*
: 17 - *XIII 148.*
: 20 - *XIII 151.*
: 33 - *XIII 150.*
35 : 3 - *XIII 148.*
: 10 - *XIII 150.*
: 15, 16 - *XIII 149*
36 : 3 - *XIII 142.*
: 8-11 - *XIII 151.*
: 15 - *XIII 150.*
36 : 17 - *XIII 150.*
: 19 - *XIII 150.*
38 *XIII 123.*
: 7 - *XIII, 124; XVI 128.*
40 : 4, 5, - *XIII 128.*

PSALMEN.

1 *XIII 69; XVI 106.*
2 : 6 - *XV 168.*
: 7 - *XV 168; XVII 28.*
8 : 5 - *XIII 8.*

18 : - *XIV 89.*
19 : - *XIII 176.*
22 : - *XXI 119.*
: 19 - *XXI 134.*
24 : - *XVII 140; XIX 168.*
30 : - *XX 49.*
: 4, 5, 6 - *XX 50.*
31 : 4-9 - *XXI 121.*
32 : 20 - *XVIII 46.*
34 : 21 - *XXI 133.*
41 : 10 - *XXI 163.*
42 : 1 - *XXI 121.*
1 : 3 - *XIV 89.*
: 4 - *XXI 109.*
: 8 - *XIX 170; XX 21.*
44 : - *XIII 193; XIV 118 v.*
: 23 - *XIII 193.*
: 24 - *XXI 119.*
48 : - *XVII 140.*
49 : 8 - *XIV 14.*
: 15 - *XX 48.*
51 : 6 - *XX 73.*
55 : - *XVI 117.*
: 24 - *XVI 107; XIX 142; XXI 111, 123.*
65 : 8 - *XIX 71.*
69 : 10 - *XXI 86.*
73 : - *XIII 168; XIV 120; XIX 158.*
74 : - *XIV 118, 120.*
: 8 - *XIII 193.*
79 : - *XIV 118, 121.*
81 : - *XVII 140.*
82 : - *XVII 140.*
83 : - *XIV 118, 121.*
89 : 10 - *XIX 71.*
90 : - *XIX 142.*
92 : - *XVII 141.*
93 : - *XVII 140.*
94 : - *XVII 140.*
97 : 2 - *XXI 117.*
100 : *XIX 7, 15.*
104 : 30 - *XIX 164.*
110 : - *XX 162.*
118 : - *XX 15.*
118 : 24 - *XIX 174.*
: 25 - *XIX 174; XX 129.*
: 26 - *XX 129.*
: 27 - *XIX 172.*
119 : 43 - *XIII 175.*
: 89 - *XIII 175.*
: 102 - *XIII 194.*
: 142 - *XIII 175.*
: 153, 154 - *XIII 178.*
120 : 134 - *XIX 167, 169.*
121 : 4 - *XIV 119.*
125 : 4 - *XX 98.*
131 : - *XIII 155; XX 72.*
136 : 1 - *XX 96.*
141 : 2 - *XXI 125.*

SPREUKEN.

4 : 2 - *XX 98.*
8 : - *XIII 136 v.*
: 22 - *174.*
: 22-31 - *137 v.*
: 35 - *178.*

PREDIKER.

heele boek *XIII 70, 134; XIV 83*
1: 2 - *XIII 156.*
: 3-5 - *XIII 162.*
2 : 5 - *XIII 160.*
: 13-26 - *XIII 162.*
: 14 - *XIII 121, 165.*
3 : 16 - *XIII 159.*
: 20 - *XIII 107.*
4 : 1 - *XIII 159; XXII 50.*
: 2,3 - *XIII 78.*
: 8 - *XIX 142.*
: 17 - *XIII 162.*
5 : 7, 8 - *XIII 159.*
: 17 - *XIII 166.*
8 : 9 - *XIII 160.*
: 10 - *XIII 162.*
9 : 2, 3 - *XIII 107.*
: 10 - *XIII 169.*
10 : 16 - *XIII 160.*
11 : 1, 2 - *XIII 161.*
: 6 - *XX 77.*
12 : 5 - *XIII 160.*
: 12 - *XIII 159.*

JESAJA.

3 : 16 - *XIV 123.*
5 : 1 - *XIII 181.*
6 : 10 - *XIV 90.*
7 : 14 - *XIV 91.*
8 : 33 - *XVII 63.*
12 : 3 - *XIX 167.*
14 : 13, 14 - *XXI 44.*
19 : 19 - *XV 60.*
28 : 7 - *XIX 165.*
: 16 - *XIX 106.*
34 : 14 - *XVIII 132.*
40 : 2 - *XIV 115.*
: 3 - *XVIII 86, 98.*
: 14 - *XIII 136.*
43 : 25 - *XIX 48.*
44 : 3 - *XIX 171.*
: 21, 22 - *XIX 48, 49.*
45 : 1 - *XIV 112.*
48 : 9-11 - *XIX 48.*
53 : 2-6 - *XIX 49.*
: 7, 8 - *XXI 63.*
56 : 3 - *XVI 91.*
61 : 1 - *XVIII 45, 94, 149.*
65 : 19, 29 - *XVI 137*

JEREMIA.

3 : 14 - *XIX 54.*
20 : 14-18 - *XIII 89.*
22 : 19 - *XVI 113.*
25 : 1 - *XIV 111.*
: 11 - *XIV 111.*
29 : 10 - *XIV 111.*
31 : 31-34 - *XIII 72.*
41 : 17 - *XVII 49.*
48 : 24 - *XVIII 74.*
50 : 2 - *XIX 10.*

KLAAGLIEDEREN.

2 : 7 - *XIX 165.*
3 : 2 - *XXI 117.*

EZECHIEL.

14 : 14, 20 - *XIII 62.*
18 : 1-3 - *XIII 72.*
: 20 - *XIII 73.*
23 : 16 - *XIX 164.*
28 : 3 - *XIV 97.*
32 : 27 - *XVI 128.*
47 : 1 - *XX 17.*
: 12 - *XX 18.*

DANIEL.

het boek *XIII 171; XIX 58.*
1 - h 7 - *XIV 98.*
h2 : 4 - h 7 - *XIV 95.*
3 : - *XIV 101.*
6 : 11 - *XVII 150.*
7 : 9 - *XVIII 56.*
: 10 - *XIX 58.*
: 13 - *XVII 23.*
8 : - *XIV 22.*
: 5, 8, 21 - *XIII 7.*

8 : 9-11 - *XIII 21.*
: 25 - *XIV 70.*
9 : - *XIV 39.*
10 : 13 - *XIV 140.*
11 : - *XIV 25, 98.*
: 4 - *XIII 24, 25, 30.*
: 6 - *XIII 35, 37.*
: 9 - *XIII 40.*
: 10-19 - *XIII 41.*
: 13 - *XIII 45.*
: 14 - *XIII 45, 51.*
: 15 - *XIII 41.*
: 16 - *XIII 45.*
11 : 17 - *XIII 46.*
: 18 - *XIII 46, 48, 50.*
: 19 - *XIII 46, 48.*
: 20 - *XIV 18.*
: 21 - *XIV 21.*
: 22 - *XIV 40.*
: 24 - *XIV 34.*
: 27 - *XIV 26.*
: 28 - *XIV 25.*
: 30 - *XIV 27 v.*
: 30, 31 - *XIV 43.*
12 : - *XV 87.*
: 1-3 - *XIV 100.*

HOSEA.

11 : 1 - *XV 168, XVII 62, XVIII 20.*

JOEL.

2 : 28-32 - *XVIII 153.*

AMOS.

5 : 4, 14 - *XX 98.*
: 23 - *XIX 165.*
7 : 14 - *XX 21.*

JONA.

1 : 17 - *XIV 102.*
2 : 10 - *XIV 102.*

MICHA.

5 : 1 - *XIV 90; XVII 13, 58.*

HABAKUK.

2 : 10, 11 - *XX 138.*

HAGGAI.

1 : 9 - *XVIII 62.*
2 : 10 - *XXII 133.*

ZACHARIA.

1 : 1 - *XXII 97.*
3 : 1 - *XIII 71.*
9 : 9 - *XXI 86.*
11 : 3 - *XV 35.*
12 : 15 - *XXI 133.*
13 : 7 - *XX 46.*
14 : 4 - *XXII 39.*
14 : 16 - *XIX 165; XX 16.*

MALEACHI.

't heele boek *XIII 192.*
1 : 10 - *XVIII 42.*
: 11 - *XVIII 43; XIX 104.*
2 : 10 - *XX 80.*
: 14 - *XIII 195; XX 77.*
: 15 - *XX 77.*
3 : 14 - *XIII 72.*

MATTHEUS.

1 : 1 - *XVII 25.*
: 13 - *XIV 113.*
2 : - *XVII 33.*
: 2 - *XVII 54.*
: 3 - *XVII 58.*
: 4 - *XVI 91.*
: 5 - *XVII 13.*
: 6 - *XIV 91.*
: 15 - *XVIII 20.*
: 21 - *XVIII 165.*
: 22 - *XVII 82; XVIII 165.*
3 : 2 - *XVIII 94.*
: 9 - *XIII 179; XX 23.*
: 10 - *XX 140.*
: 11 - *XVIII 98; XX 12.*
: 17 - *XVII 28.*
: 34 - *XX 114.*
4 : 2 - *XVII 18; XVIII 58.*
: 6 - *XXI 109.*
: 8, 9 - *XIII 110.*
: 9 - *XIX 134.*
: 11 - *XVII 18.*
: 13 - *XVII 93.*
: 15 - *XVII 63.*
: 17 - *XVIII 42.*
: 18 - *XVII 93.*
: 25 - *XVII 88.*
5 : - *XIII 199.*
: 3 - *XVIII 44, 46, 48.*
: 13 - *XIX 132; XX 119.*
: 14 - *XIX 132.*
: 16 - *XVIII 50.*
: 31 - *XX 72, 76.*
: 32 - *XIII 194.*
: 33 - *XVIII 52.*
: 37 - *XVIII 52.*
: 39 - *XVIII 51.*
: 45 - *XX 97.*
: 48 - *XX 103.*
6 : 1-5 - *XIX 96.*
7 : 3 - *XVIII 52.*
: 6 - *XIX 81.*
7 : 12 - *XIV 135. XX 158.*
: 13 - *XX 39.*
: 15 - *XVIII 50; XIX 122.*
: 24 - *XVIII 53.*
: 26 - *XVIII 53.*
: 28 - *XV 84; XIX 42.*
7 : slot - *XVIII 41.*
8 : 5 - *XVIII 124.*
: 5-13 - *XIX 24.*
: 10-12 - *XVII 164.*
: 11 - *XX 54.*
: 20 - *XVII 123.*
: 22 - *XVIII 146.*
: 23, 27 - *XIX 63.*
8 : 28-9 : 11 - *XIX 72.*
9 : 2 - *XIX 54, 156.*
: 2-8 - *XIX 48.*
: 3 - *XVIII 50.*
: 9 - *XVIII 72.*
: 14 - *XVIII 65, 164, 165.*
: 18-25 - *XIX 24.*
: 20 - *XX 52.*
: 27 - *XVII 10.*
: 30 - *XX 58.*
: 34 - *XVIII 50.*
: 36 - *XX 48.*
10 : 3 - *XVIII 72, 73.*
: 5 - *XX 51.*
: 6 *XIX 104; XX 51.*
: 10 - *XVII 111; XVIII 112; XIX 104.*
: 14 - *XX 141.*
10 : 16 - *XIX 104.*
: 27 - *XX 10.*
: 28 - *XIV 47.*

11 : 5 - *XVII 19.*
: 5, 6 - *XIX 106.*
: 11-15 - *XIX 107.*
: 12 - *XX 143.*
: 16, 17 - *XX 89.*
: 16-19 - *XVIII 120.*
: 18 - *XVIII 111.*
: 20 - *XVIII 55.*
: 20-24 - *XXI 134.*
: 23 - XIX 25.
: 25 - *XVIII 160.*
: 28 - *XIII 182; XVI 144; XVIII 48; XIX 86.*
12 : 5 - *XVII 159.*
: 7 - *XVIII 166.*
: 9-13 - *XVII 161.*
: 22-37 - *XVIII 167.*
: 24 - *XVIII 50; XIX 25.*
: 27 - *XVIII 133; XIX 80.*
: 28 - *XVIII 130; XIX 48.*
: 34 - *XVIII 169.*
: 38 - *XVIII 63.*
: 39 - *XVIII 155.*
12 : 41 - *XX 117.*
13 : 13 - *XX 146.*
: 15 - *XIV 91.*
: 33 - *XVIII 51.*
: 53-58 - *XVIII 148.*
: 55 - *XVII 67.*
: 58 - *XVIII 160.*
14 : 22 - *XIX 115.*
: 28 - *XVIII 70.*
15 : 1 - *XVII 125.*
: 12 - *XVII 167.*
: 13, 14 - *XX 26.*
: 18 - *XVIII 166.*
: 40 - *XXII 26.*
16 : 1 - *XVIII 63.*
16 : 1, 4 - *XIX 120.*
16 : 9, 10 - *XVIII 19.*
: 16 - *XVII 25; XIX 134; XX 61.*
: 18 - *XVIII 69, XIX 131.*
: 22 - *XIX 115, 133.*
: 23 - *XVIII 102; XIX 134.*
17 : 5 - *XVII 28.*
: 10 - *XVII 12; XIX 138.*
: 13 - *XIX 139.*
: 16 - *XVIII 58.*
: 20 - *XVIII 60.*
: 24 - *XVII 123; XX 150; XXII 130.*
: 27 - *XVIII 112.*
18 : 1-5 - *XX 66.*
: 3 - *XX 85.*
: 4 - *XX 88.*
: 17 - *XVII 103; XX 30.*
: 18 - *XVIII 70.*
: 20 - *XVII 152; XVIII 70.*
: 25 - *XX 71.*
19 : 1 - *XX 66, 92.*
: 3-15 - *XX 66.*
: 8 - *XIX 162; XX 72.*
: 8, 9 - *XIII 194.*
: 13-15 - *XX 80.*
: 16-30 - *XX 92.*
: 16 - *XX 94.*
: 21 - *XX 103.*
: 22 - *XX 92.*
: 27 - *XVIII 67, 146.*
20 : 1 - *XVII 122.*
: 6, 7 - *XVII 111; XIX 184.*
: 19 - *XX 127.*
20 : 20 - *XIX 115; XX 128.*
: 20,21 - *XVII 12.*
: 21 - *XXI 14.*
21 : 14 - *XX 137.*
: 15 - *XVII 10; XX 133, 137 v.*
: 18 - *XVIII 90.*
: 23 - *XX 142.*
: 31 - *XVII 103.*
: 33-46 - *XX 147.*
: 37 - *XVII 28.*
: 45 - *XVIII 50; XIX 96; XX 148.*
: 46 - *XX 148.*
22 - 15 - *XVIII 50.*
: 15-22 *XXI 58.*
: 16 - *XX 151, 153.*
: 18 - *XX 152.*
: 23 - *XVI 137.*
: 33 - *XX 156.*
: 34 *XX 157.*
: 41-45 - *XVII 27.*
: 42 - *XVII 10.*
: 43-44 - *XX 164.*
23 : - *XVIII 54.*
: 1-33 - *XX 164.*
: 4 - *XX 98.*
: 8 - *XX 166.*
: 9 - *XX 166; XXI 71.*
: 10 - *XX 166, 167.*
23 : 11, 12 - *XX 167.*
: 13 - *XVIII 48; XX 167.*
: 14 - *XVII 110; XVIII 144; XX 167.*
: 15 - *XX 167.*
: 16-22 - *XX 168.*
: 23 - *XIX 95; XX 168.*
23 : 24 - *XX 168.*
: 25, 26 - *XX 165, 168.*
: 27 - *XV 81.*
: 38 - *XXII 124.*
24 : - *XVIII 56.*
: 2 - *XXII 124.*
: 4-14 - *XX 175.*
: 15 - *XIV 117.*
: 15-28 - *XX 175.*
: 16 - *XXII 90.*
: 23 - *XVIII 56.*
: 28-35 - *XX 175.*
: 28 - *XXII 103.*
: 36-44 - *XX 175.*
: 38, 39 - *XVI 135*
: 42 - *XX 176.*
: 45-51 - *XX 175.*
25 : 1-13 - *XX 176.*
: 21 - *XX 97.*
: 60 - *XXI 41.*
26 : 3 - *XX 176.*
: 4 - *XXI 11.*
: 5 - *XX 8, 65.*
: 16 - *XXI 11.*
: 17 - *XXI 10.*
: 26 - *XXI 18.*
: 40 - *XVIII 67.*
: 47 - *XXI 33.*
: 52 - *XXI 33.*
: 59 - *XVII 107.*
: 60 - *XVIII 50.*
: 61 - *XX 145; XXII 133.*
: 62 - *XXI 42.*
: 64 - *XIX 42, 172*
: 65 - *XIX 57; XXI, 88.*
: 66 - *XIX 57; XXI 48.*
: 67 - *XXI 48.*
: 68 - *XXI 48.*
: 71, 75 - *XXI 40.*
27 : 1 - *XXI 49.*
: 4 - *XXI 88.*
: 16 - *XXI 96.*

27 : 17 - *XXI 67.*
: 18 - *XXI 76.*
: 19 - *XXI 76.*
: 20, 21, 22 - *XXI 70.*
: 23 - *XXI 80, 82.*
: 25 - *XXI 82, 90.*
: 27 - *XXI 30, 73.*
: 35 - *XXI 104, 134.*
: 36 - *XXI 104, 108.*
: 37 - *XXI 108.*
: 39 - *XXI 101, 108, 109.*
: 40, 41, 42 43 - *XXI 109.*
: 45 - *XXII 47.*
: 46 - *XXI 117.*
: 49 - *XXI 121.*
: 51 - *XVII 16; XXI 99.*
: 53, 54 - *XXI 127.*
: 56 - *XVIII 67, 72.*
: 62 - *XXI 137.*
: 63 - *XIX 176; XXI 40, 87.*
: 64 - *XXI 87.*
28 : 1 - *XXI 136.*
: 3 - *XXI 153.*
: 9 - *XXI 142, 145, 146.*
: 10 - *XXI 165.*
: 12 - *XVIII 64; XXI 151.*
: 13 - *XXI 145.*
: 15 - *XXI 146.*
: 16 - *XXI 165.*
: 17 - *XXI 148.*

MARKUS.

XIX 67.
1 : 8 - *XVIII 99.*
1 : 11 - *XVIII 65.*
: 16 - *XVIII 14, 69.*
: 20 - *XVIII 68.*
: 22 - *XVIII 166.*
: 29 - *XVII 93; XVIII 68, 145.*
: 30 - *XVIII 68.*
: 31 - *XVIII 144.*
: 33 - *XVIII 147.*
: 34 - *XVIII 147.*
: 43 - *XX 58.*
2 : 1-12 - *XIX 48.*
: 10 - *XIX 48.*
: 14 - *XVIII 72.*
: 16 - *XVIII 164.*
: 18 - *XVIII 66.*
: 22 - *XVIII 170.*
: 23-eind - *XIX 7.*
: 23-28 - *XX 31.*
: 24 - *XVIII 66.*
: 27 - *XVIII 167.*
3 : 1-6 - *XIX 7, 31.*
: 5 - *XVIII 54.*
: 6 - *XVIII 167, 169; XIX 11, 110, 178; XX 149; XXI 47.*
: 8 - *XX 149.*
: 9 - *XIX 66.*
: 16 - *XVIII 69.*
: 17 - *XIX 160.*
: 21 - *XVIII 43, 169; XXI 112.*
: 22 - *XVIII 168; XX 32.*
: 31 - *XVIII 43; XXI 112.*
: 33 - *XVIII 170.*
: 35 - *XXII 134.*
4 : 1 - *XIX 66.*
: 11 - *XVIII 160.*
4 : 12, 13 - *XVIII 50.*
: 13 - *XIX 96.*
: 21 - *XVIII 50.*
: 35 - *XIX 63.*
: 35-41 - *XIX 63.*
: 36 - *XIX 66.*
: 39 - *XIX 67.*
: 40 - *XIX 69.*
: 41 - *XVIII 65.*
5 : 1-21 - *XIX 72.*
: 9 - *XVIII 143; XIX 78.*
: 10 - *XIX 78.*
: 12 - *XVIII 137.*
: 19 - *XIX 84.*
: 20 - *XVIII 88.*
: 22-43 - *XIX 24.*
: 28 - *XIX 28.*
: 38 - *XIX 147.*
6 : 1-6 - *XVIII 148*
: 3 - *XIII 198; XVII 62, 67; XVIII 100.*
: 5 - *XVIII 60, 160; XIX 155.*
: 6 - *XVIII 50, 160; XIX 155.*
: 13 - *XXI 24.*
: 14 - *XXI 76.*
: 16 - *XIX 153; XX 124.*
: 17 - *XVI 95.*
: 18 - *XIX 103.*
: 30 - *XVIII 59.*
: 39 - *XIX 113.*
: 45 - *XVII 93; XIX 115.*
: 48 - *XIX 117.*
: 52 - *XIX 118.*
7 : 2-23 - *XVII 165.*
: 2 - *XVIII 66.*
: 3 - *XVIII 66.*
7 : 11 - *XIX 159.*
: 24 - *XIX 159.*
: 26 - *XIX 135, 157.*
: 31 - *XVII 88.*
8 : 11 - *XIX 119.*
: 12 - *XVIII 155.*
: 19, 20 - *XVIII 19.*
: 22 - *XVIII 125; XIX 25.*
: 23 - *XVII 21; XIX 128.*
: 24 - *XVII 25.*
: 29 - *XVIII 41, 69.*
: 31 - *XIX 59.*
: 38 - *XVIII 70.*
9 : 4 - *XIX 162.*
: 7 - *XVIII 65.*
: 10 - *XXI 149.*
: 11 - *XIII 195.*
: 13 - *XIX 153.*
: 22- -*XVIII 58.*
: 23, 24 - *XIX 155, 156.*
: 29 - *XVIII 165.*
: 33-37 - XX 66.
: 35 - *XX 87.*
: 36 - *XX 87.*
10 : 2-16 - *XX 66.*
: 13-16 - *XX 80.*
: 14 - *XX 141.*
: 16 - *XX 83.*
: 17 - *XX 95.*
: 18-30 - *XX 92.*
: 23 - *XX 108.*
: 24 - *XX 122.*
: 32 - *XX 125.*
: 33 - *XX 127.*
: 35 - *XX 128.*
10 : 38 - *XX 128.*
: 42 - *XVII 29.*
11 : 9, 10 - *XX 132.*
: 11, 16 - *XX 136.*
: 44 - *XX 168.*

12 : 1-12 - *XX 147.*
: 17 - *XVII 102.*
: 23 - *XX 154.*
: 40 - *XX 167.*
13 : 5-13 - *XX 175.*
: 14-23 - *XX 175.*
: 17 - *XX 176.*
: 24-31 - *XX 175.*
: 26 - *XXI 25.*
: 32-37 - *XX 175.*
: 38 - *XXI 32.*
: 51, 52 - *XXI 37.*
: 62 - *XXI 42.*
: 65 - *XXI 48.*
: 67 - *XXI 38.*
14 : 3 - *XVII 108.*
: 31 - *XVIII 70; XXI 22.*
: 62 - *XVII 31.*
: 70 - *XVII 120.*
15 : 1 - *XXI 49.*
: 2 - *XXI 43.*
: 3 - *XXI 60.*
: 5 - *XXI 60.*
: 6 - *XVII 101.*
: 8 - *XXI 54, 67.*
: 9 - *XXI 70.*
: 10 - *XXI 56.*
: 11-13 - *XXI 70.*
: 21 - *XXI 91, 98.*
: 23 - *XXI 97.*
: 29 - *XXI 101.*
: 34 - *XIX 107.*
: 39 - *XXI 28, 104, 127.*
: 40 - *XVIII 67, 72.*
: 42 - *XXI 136.*
: 43 - *XXI 130.*
16 : 1, 2 - *XXI 136.*
: 3 - *XXI 155.*
: 9-slot - *XXI 144.*

LUKAS.

't boek - *XIII 192.*
1 : 1 - *XVIII 11, 12.*
: 2 - *XVIII 21.*
: 3 - *XVII 84; XVIII 22.*
: 4 - *XVIII 22.*
: 5 - *XVII 33, 149.*
: 6 - *XVIII 151.*
: 10 - *XVII 140.*
: 17 - *XIX 105, 133.*
: 19 - *XIV 141.*
: 21 - *XVII 146.*
: 71 - *XVII 5; XVIII 151.*
2 : 1 - *XVII 42, XXI 92.*
: 7 - *XVII 49, XXI 88.*
: 8 - *XVIII 65.*
: 19 - *XVIII 118.*
: 24 - *XVII 141.*
: 25 - *XVIII 46; XX 14.*
: 35 - *XX 128; XXI 111.*
: 41 - *XVII 64.*
: 47 - *XVII 65; XVIII 153.*
: 48 - *XVII 139.*
: 51 - *XVII 66.*
: 52 : *XVII 66.*
3 : 1 - *XVI 57; XVII 92, 95; XVIII 22.*
: 2 - *XVII 143.*
: 16 - *XVIII 98.*
: 38 - *XVII 25.*
4 : 16-30 - *XVIII 148.*
: 16 - *XIV 117; XVII 150.*
4 : 18 - *XVIII 45, 101.*
: 20 - *XVII 150 v.*
: 22 - *XVIII 153.*
: 23 - *XVIII 128.*
: 25 - *XVII 137.*
: 32 - *XIX 42.*
: 34 - *XVIII 141.*
: 38 - *XVIII 145.*
: 39 - *XVIII 145, XIX 29.*
: 43 - *XVIII 147.*
: 47 - *XVIII 150.*
5 : 2 - *XVIII 68.*
: 17 - *XIX 48.*
: 17-26 - *XIX 48.*
6 : 6-10 - *XVII 161.*
: 11 - *XVII 161.*
: 16 - *XVIII 73.*
: 20 - *XVIII 45.*
: 22 - *XVII 153.*
: 24 - *XVIII 44.*
: 46 - *XVIII 104.*
7 : 1-10 - *XVIII 91; XIX 24.*
: 5 - *XVIII 125.*
: 6 - *XIX 43.*
: 8 - *XX 94.*
: 11 - *XVI 106; XIX 149.*
: 11-16 - *XX 28.*
: 16 - *XIX 129.*
: 34 - *XIX 88, 90.*
: 36 - *XVII 116.*
: 44 - *XIX 97.*
: 47 - *XIX 98.*
8 : 2, 3 - *XVIII 144.*
: 3 - *XIX 26 v.*
: 22-25 - *XIX 63.*
: 26-39 - *XIX 72 v.*
8 : 27-39 - *XIX 77.*
: 35 - *XVII 113.*
: 39 - *XIX 84.*
: 40-56 - *XIX 24.*
: 44 - *XIX 35.*
: 45 - *XIX 34.*
9 : 9 - *XXI 63.*
: 10 - *XVII 93.*
: 23 - *XX 31, 92; XXI 98.*
: 32 - *XIX 136.*
: 46-48 - *XX 66.*
: 49, 50 - *XIX 168.*
: 51 - *XIX 157.*
: 51-56 - *XVIII 68; XIX 157, 176.*
: 53 - *XVIII 83; XXI 159; XXII 34.*
: 55 - *XIX 161.*
: 58 - *XIX 160.*
: 62 - *XVII 67.*
10 : 1-16 - *XIX 104.*
: 3 - *XXII 61.*
: 7 - *XVII 111.*
: 17 - *XVII 101; XXI 24.*
: 18 - *XVII 29.*
: 29 - *XX 159.*
: 30 - *XVII 64.*
: 35 - *XVII 110.*
11 : 19 - *XIV 144.*
: 24 - *XXI 149.*
: 24-26 - *XVIII 137.*
: 39-41 - *XVII 167.*
: 39-54 - *XX 165.*
: 43 - *XVII 153.*
: 49 - *XIX 148.*
: 52 - *XVII 126; XX 10.*
12 : 18 - *XX 93.*
: 19 - *XVI 115*

12 : 35-40 - *XX 175.*
: 41-48 - *XX 175.*
: 42 - *XVII 112.*
: 50 - *XXI 117.*
13 : 1 - *XVII 64. 99; XVIII 96; XIX 175; XX 7, 34, 45, 136 v.; XXI 45, 53, 61, 72; XXII 112.*
: 2 - *XIII 61; XVIII 128.*
: 4 - *XIII 61; XIX 33.*
: 5 - *XXI 72.*
: 6 - *XVIII 89.*
: 8, 9 - *XX 141.*
: 10-17 - *XVII 162; XIX 7.*
: 14 - *XVII 163.*
: 16 - *XIII 122; XVIII 59, 63, 135.*
: 23 - *XVII 84.*
: 24 - *XX 39.*
: 28-30 - *XIX 24.*
: 31 - *XIX 24, 126; XX 124, 149; XXI 63.*
: 32 - *XV 116; XXII 18.*
: 33 - *XIX 126; XX 124.*
14 : - *XVII 116.*
: 1 - *XIX 16.*
: 1-6 - *XVII 162; XIX 7.*
: 2 - *XIX 18.*
: 5 - *XIX 19.*
: 15 - *XIX 16.*
: 26 - *XVIII 146; XX 114, 117*
: 28-35 - *XX 118.*
14 : 31, 32 - *XX 122.*
: 34 - *XX 119.*
15 : 2 - *XVII 9, 116.*
: 7 - *XVI 106.*
: 15 - *XIX 81.*
16 : 3 - *XVII 110.*
: 14 - *XVII 122.*
: 19 - *XVI 106, 112, 115, 135 v.*
: 24 - *XX 14.*
: 26 - *XVIII 90; XX 23.*
: 31 - *XVIII 64; XXI 151.*
17 : 11 - *XVIII 80.*
: 20 - *XVII 8.*
: 23-25 - *XX 175.*
: 26-27 - *XX 175.*
18 : 9 - *XV 82.*
: 9-14 - *XVII 116.*
: 10-14 - *XVII 115.*
: 11 - *XX 22.*
: 12 - *XVIII 164.*
: 14 - *XIX 98.*
: 15-17 - *XX 66, 80.*
: 16 - *XX 83.*
: 18-30 - *XX 92.*
: 19 - *XIX 179.*
: 24 - *XVI 112; XVII 109.*
: 34 - *XX 127.*
: 38 - *XVII 10.*
: 38, 39 - *XX 65.*
19 : 11 - *XX 64.*
: 12 - *XVII 79.*
: 14 - *XXI 87.*
: 38 - *XIX 14; XX 132.*
: 41 - *XVII 12; XX 134.*
: 42 - *XXII 67.*
19 : 43 - *XXII 112.*
20 : 16 - *XVIII 50; XX 147.*
: 19 - *XX 148.*
: 20 - *XX 182.*
: 26 - *XX 152.*
: 45, 46, 47, *XX 164.*
: 47 - *XVII 122.*
21 : 8-9 - *XX 175*
: 20-24 - *XX 175.*
: 20 - *XXII 63.*
: 23 - *XXII 58.*
: 25-33 - *XX 175.*
: 31 - *XVIII 70.*
: 34-36 - *XX 175.*
: 37-38 - *XIX 181.*
: 38 - *XIX 181.*
22 : 6 - *XXI 11, 14.*
: 14 - *XXI 11.*
: 16, 17 - *XXI 19.*
: 18 - *XXI 19, 103.*
: 20 - *XXI 17.*
: 24 - *XX 129; XXI 13.*
: 25 - *XVII 29; XXI 13.*
: 31 - *XXI 32.*
: 38 - *XIX 176; XX 140; XXI 22.*
: 52 - *XXI 33.*
: 61 - *XVIII 67.*
: 66 - *XXI 47, 49.*
: 67 - *XXI 49.*
: 69 - *XXI 49.*
: 71 - *XXI 50.*
23 : 2 - *XIX 176; XXI 58.*
: 5 - *XIX 114; XXI 61.*
: 8 - *XXI 63.*
: 12 - *XXI 61, 65.*
: 13-16 - *XXI 66.*
23 : 28 - *XVIII 55; XXII 114, 117.*
: 31 - *XIX 17.*
: 34 - *XXI 34, 92.*
: 38 - *XXI 103.*
: 39 - *XXI 144.*
: 41 - *XXI 114.*
: 43 - *XXI 115.*
: 46 - *XXI 121.*
: 48 - *XXI 127.*
: 50 - *XXI 130.*
: 54 - *XXI 136.*
: 56 - *XVII 159.*
24 hs - *XXI 147.*
: 1 - *XXI 136.*
: 18 - *XVIII 72; XXI 93.*
: 21 - *XVIII 46; XIX 139; XXI 123, 148, 155.*
: 22 - *XXI 144, 156.*
: 24 - *XXI 142. 156.*
: 31 - *XXI 150.*
: 34 - *XXI 161.*
: 37 - *XXI 162.*
: 38 - *XXI 162, 163.*
: 39 - *XXI; 147 162.*
: 40 - *XXI 147.*
: 41 - *XVII 10; XXI 162.*
: 42 - *XXI 162.*
: 43 - *XXI 149, 162.*
: 50 - *XXI 171.*

JOHANNES.

1 : 1 - *XIX 153.*
: 1, 2 - *XIII 177.*
: 4, 5 - *XIII 178.*

1 : 5 - *XVIII 101.*
: 9 - *XIII 178, 179.*
: 10 - *XIII 179.*
: 11 - *XIX 160.*
: 12, 13 - *XIII 179.*
: 14 - *XIX 160; XX 60.*
: 18 - *XIII 181.*
: 19 - *XVIII 97; XX 143.*
: 19-22 - *XVII 13.*
: 19-27 - *XIX 191.*
: 19-30 - *XVIII 30.*
: 21 - *XVII 17.*
: 22 - *XVIII 101.*
: 25 - *XVIII 97.*
: 26 - *XVIII 122.*
: 27 - *XVIII 98.*
: 29 - *XXI 8, 125.*
: 37 - *XVIII 71.*
: 43 - *XVIII 69.*
: 45 - *XVIII 71.*
2 : 10 - *XVIII 112.*
: 17 - *XXI 86.*
: 18 - *XX 145.*
: 19 - *XX 44, 145; XXII 133.*
: 24 - *XX 177.*
: 25 - *XIX 87.*
3 : - *XX 9, 11.*
: 2 - *XVII 126; XX 11.*
: 3 - *XX 11.*
: 4 - *XX 14.*
: 8 - *XX 10, 12, 19.*
: 10 - *XX 9.*
: 12 - *XX 15.*
: 23, 24 - *XVIII 82.*
: 30 - *XVIII 82.*
4 : - *XXI 171.*
: 4 - *XX 51.*
4 : 9 - *XX 25, 52.*
: 14 - *XVI 144.*
: 23 - *XX 53; XXII 46.*
: 27 - *XIII 198; XIX 90.*
: 35 - *XIV 69; XVIII 80; XX 51, 53.*
: 44 - *XVIII 148.*
: 45 - *XVII 64.*
: 46-54 - *XIX 24, 27.*
: 49 - *XIX 26.*
: 50 - *XIX 28.*
: 52, 53 - *XIX 26.*
: 53 - *XIX 29.*
: 54 - *XIX 27.*
5 : - *XVIII 81; XIX 53, 179, 184; XX 30 v., 124.*
: 1-18 - *XVIII 162.*
: 2, 3 - *XIX 185.*
: 7, 8 - *XIX 186.*
: 10 - *XIX 188.*
: 14 - *XIX 53, 189; XX 40.*
: 15 - *XX 7, 30.*
: 16 - *XIX 190; XX 7.*
: 17 - *XIV 144; XVII 26; XIX 190.*
: 17-47 - *XIX 190.*
: 18 - *XVII 27; XIX 31, 190; XX 7.*
: 18-30 - *XIX 190.*
: 22-25 - *XIX 190.*
: 27 - *XIX 190; XX 7.*
: 31-40 - *XIX 191.*
: 33-36 - *XVIII 101.*
5 : 34 - *XIX 191.*
: 35 - *XIX 167, 191; XX 20.*
: 36 - *XVIII 63; XIX 191.*
: 37 - *XIX 191.*
: 41-47 - *XIX 192.*
: 41, 42 - *XIX 192.*
: 43 - *XIX 192; XX 21.*
: 44 - *XIX 192; XX 32, 59.*
: 45-47 - *XIX 192.*
: 66 - *XX 124.*
6 : - *XX 16.*
: 1 - *XVIII 59.*
: 4 - *XIX 112.*
: 8 - *XVIII 71.*
: 10 - *XIX 112.*
: 14 - *XIX 115.*
: 15 - *XIX 115; XX 124; XXI 61.*
: 17 - *XVIII 93.*
: 22-24 - *XIX 118.*
: 24 - *XVIII 93.*
: 30 - *XVII 11; XIX 121.*
: 31 - *XIX 121.*
: 32 - *XVII 19; XIX 122.*
: 33 - *XVII 19; XIX 113.*
: 34 - *XVII 11; XVIII 18; XIX 121.*
: 37 - *XIX 86.*
: 42 - *XVIII 148; XIX 123.*
: 48-50 - *XVII 11.*
: 59 - *XVII 19.*
: 60 - *XVII 12; XIX 124.*
: 62 - *XIX 124.*
6 : 66 - *XVII 12; XVIII 162, XX 170, 176.*
: 67-69 - *XIX 124.*
: 68 - *XVII 12; XVIII 64.*
: 69 - *XVIII 142.*
: 70 - *XVII 12; XVIII 162; XX 176.*
: 71 - *XVII 12; XVIII 74; XIX 125; XX 176.*
7 : - *XIX 157, 179; XX 124; XXI 111.*
: 1 - *XVII 64; XVIII 28, 63.*
: 2 - *XIX 176.*
: 3 - *XVIII 68, 169; XIX 175.*
: 3-5 - *XIX 176; XXI 167.*
: 4 - *XVIII 81, 169; XIX 175; XX 59.*
: 5 - *XVII 43; XVIII 68, 169.*
: 10 - *XX 40.*
: 11 - *XIX 177.*
: 12 - *XIX 176, 179.*
: 13 - *XIX 179.*
: 14 - *XIX 177.*
: 14, 15 - *XVIII 81.*
: 15 - *XIII 198; XVII 125; XIX 179; XX 21, 58.*
: 16 - *XVII 127.*

7 : 19-24 - *XIX 184, 193.*
: 20 - *XIX 180, 193.*
: 21 - *XVIII 81; XX 11.*
: 22-24 - *XVIII 82*
: 23 - *XVII 159; XVIII 159; XIX 193.*
: 24 - *XIX 193.*
: 25-28 - *XIX 180.*
: 26 - *XX 7.*
: 27 - *XX 7.*
: 30 - *XVIII 82; XXI 42.*
: 32 - *XVII 148; XX 7; XXI 30.*
: 33 - *XVIII 82; XX 23.*
: 34 - *XVIII 82; XX 8.*
: 34-36 - *XX 23.*
: 35 - *XVII 176; XIX 137; XX 9, 53, 54.*
: 37 : *XVI 144; XIX 171, 174; XX 17, 19, 53.*
: 37-39 - *XX 15.*
: 40 - *XVII 17.*
: 40-42 - *XIX 180.*
: 45 - *XVII 148; XXI 30.*
: 46 - *XX 8.*
: 48 - *XX 22, 112.*
: 49 - *XIII 174; XV 81; XVII 114; XVIII 48; XIX 99; XX 8.*

7 : 50-52 - *XX 9.*
: 50 - *XVIII 82.*
: 52 - *XVII 64; XVIII 66; XX 24, 37.*
: 53 - *XIX 181.*
8 : 1-11 - *XIX 181.*
: 3 - *XX 40.*
: 4 - *XIX 181.*
: 5 - *XX 67.*
: 6 - *XVII 156.*
: 7 - *XIV 105; XIX 183.*
: 8 - *XVII 156.*
: 12 - *XIII 181; XVI 144; XIX 174; XX 19.*
: 12-30 - *XX 15.*
: 19 - *XVIII 157; XX 22; XXI 71.*
: 20 - *XXI 42.*
: 26 - *XX 21.*
: 30, 31 - *XX 22.*
: 32 - *XVIII 105.*
: 33 - *XIII 179; XVIII 90, 97; XX 13.*
: 39, 40 - *XX 23.*
: 41 - *XVII 27; XX 22.*
: 43 - *XVIII 61.*
: 43-47 - *XX 24.*
: 44 - *XVII 27, 29; XVIII, 105, 144; XXI 121.*
: 46 - *XVIII 99.*
: 47 - *XX 24.*
: 48 - *XVIII 61, 66; XIX 160; XX 24, 53.*
: 51 - *XX 25.*
: 56 - *XX 25.*

8 : 58 - *XVII 27; XIX 153; XX 25.*
: 59 - *XVII 162; XX 127.*
9 : - *XIII 87; XX 27, 31.*
: 2 - *XIII 61, 69; XVI 105; XVII 108; XVIII 61; XIX 33, 57, 144; XX 27.*
: 3 - *XIII 122; XX 29.*
: 4 - *XVII 26.*
: 7 - *XXI 88.*
: 14, 16 - *XVII 162.*
: 22 - *XVII 153, XX 58.*
: 23 - *XX 119.*
: 24 - *XVII 153.*
: 27 - *XX 30.*
: 28 - *XX 23.*
: 33 - *XVIII 63; XX 29, 32.*
: 34 - *XIII 86, 122; XV 163; XVII 163; XX 30.*
: 35 - *XVIII 8; XX 32.*
: 38 - *XX 29, 32.*
: 40 - *XXI 34.*
: 41 - *XVIII 144; XIX 120; XX 22.*
: 43 - *XVII 162; XX 27, 35.*
10 : 1 - *XX 46.*
: 2 - *XX 47.*
: 3 - *XVIII 64; XXI 156.*
: 4, 5 - *XX 49.*
: 6 - *XX 47.*

10 : 8 - *XX 47.*
: 10 - *XX 47.*
: 11 - *XX 46.*
: 12, 13 - *XX 48.*
: 16 - *XVIII 81; XX 50.*
: 20 - *XIX 124.*
: 22 - *XIV 61, 67, 111; XVIII 80; XIX 27; XX 45, 124. 137.*
: 23 - *XVII 137; XX 44.*
: 24 - *XX 45.*
: 26 - *XVIII 64.*
: 31 - *XIV 69.*
: 32 - *XX 59.*
: 36 - *XIX 31.*
: 40 - *XVIII 80; XX 51.*
: 41 - *XVIII 155; XIX 153.*
11 : 1-46 - *XX 51, 125.*
: 8 - *XX 49, 127.*
: 16 - *XVIII 72; XX 49, 57, 127, 163.*
: 23 - *XX 60.*
: 24 - *XXI 149.*
: 26 - *XX 49.*
: 30 - *XX 49.*
: 35 - *XVIII 58.*
: 37 - *XX 60.*
: 38 - *XX 57, 60.*
: 39 - *XIX, 147; XX 55, 57.*
: 41 - *XX 61.*
: 42 - *XX 59.*
: 43 - *XX 61.*
: 45 - *XX 55, 56.*
: 46 - *XX 61.*
: 47 - *XXI 45.*
: 48 - *XV 87; XX 129.*

11 : 49 - *XX 62; XXI 84.*
: 50 - *XX 59; XXI 40, 84.*
: 51 - *XXI 84.*
: 52 - *XX 9, 48, 86.*
: 54 - *XX 51, 64.*
: 55 - *XX 130.*
: 56 - *XX 65.*
: 57 - *XX 64.*
12 : 1 - *XX 177.*
: 3 - *XX 177.*
: 5 - *XVII 110.*
: 6 - *XVIII 75; XX 178.*
: 7 - *XXI 87.*
: 11 - *XX 58.*
: 12 - *XVIII 71.*
: 13 - *XX 132, 137.*
: 16 - *XXI 86.*
: 17 - *XX 62, 65, 133.*
: 18 - *XX 62, 65.*
: 19 - *XX 65, 134.*
: 20 - *XVII 139. XX 170.*
: 23 - *XX 171.*
: 24 - *XX 171.*
: 28 - *XVII 28; XVIII 65; XX 171.*
: 34 - *XX 171.*
: 36 - *XVIII 117.*
: 37 : *XVIII 64.*
: 42 - *XVII 153.*
: 53 - *XX 140.*
: 57 - *XX 140.*
13 en 14 hs. *XXI 17.*
13 : 4 - *XXI 13.*
: 7 - *XIII 153.*
: 10 - *XX 131; XXI 13.*
: 16 - *XX 125.*
13 : 21 - *XX 58.*
: 23 - *XXI 14.*
: 24 - *XXI 14.*
: 26 - *XXI 8, 16.*
: 27 - *XXI 16.*
: 30 - *XXI 7, 163.*
: 31 - *XXI 21.*
: 33 - *XXI 21.*
: 36 - *XXI 21.*
: 38 - *XXI 21.*
14 : - *XVIII 57.*
: 1-21 - *XVII 29.*
: 5 - *XVIII 72.*
: 6 - *XIII 181; XVIII 57.*
: 11 - *XVIII 64.*
: 12 - *XVIII 61; XXI 24.*
: 16 - *XXI 156.*
: 17 - *XXI 24.*
: 22 - *XVIII 73; XXI 24.*
: 23 - *XXI 24.*
: 26 - *XXI 24.*
: 27 - *XXI 25.*
: 30 - *XIII 110; XVII 29, 148.*
: 31 - *XXI 25.*
: slot - *XXI 8.*
15 : 1 - *XIII 181; XVII 16; XVIII 57; XXI 8, 27.*
: 5 - *XVIII 113.*
: 15 - *XXI 24.*
: 20 - *XXI 167.*
16 : 2 - *XVII 153.*
: 12 - *XIX 75.*
: 29 - *XVII 29; XX 146.*
: 33 - *XIII 154; XVIII 123; XX 113.*
: slot - *XX 122.*
17 : 1 - *XXI 9, 27.*
: 24, 25 - *XXI 27.*
: 26 - *XXI 9, 27.*
18 : 1 - *XVII 148; XXI 9, 28.*
: 2 - *XXI 14.*
: 3 - *XVII 108; XX 130 v., 57.*
: 4 - *XX 48.*
: 6, 8 - *XXI 32.*
: 10 - *XXI 30.*
: 12 - *XX 129; XXI 15.*
: 13 - *XVII 143; XXI 35.*
: 14 - *XXI 35.*
: 15 - *XXI 37.*
: 20 - *XVII 126; XXI 35.*
: 21 - *XXI 35.*
: 22 - *XVIII 52; XXI 35.*
: 23 - *XVIII 52; XXI 35.*
: 24 - *XXI 35.*
: 26 - *XXI 30.*
: 28 - *XIX 44; XXI 8.*
: 29 - *XXI 56, 57.*
: 30 - *XXI 57.*
: 31, 33 - *XXI 58.*
: 36 - *XXI 59, 71.*
: 37 - *XXI 59.*
: 38 - *XXI 60.*
: 40 - *XXI 70, 71.*
19 : 5 - *XXI 89.*
: 6 - *XXI 75.*
: 7 - *XVII 107; XXI 76, 79.*
: 10 - *XVII 101; XXI 77, 90.*
: 12 - *XXI 78.*
: 13 - *XXI 55.*
: 14 - *XXI 81, 94. 107.*
19 : 15 - *XXI 81, 90. 94; XXII 54, 129.*
: 16 - *XXI 82.*
: 20-22 - *XXI 163.*
: 23 - *XXI 103.*
: 25 - *XVIII 67.*
: 27 - *XVIII 68; XXI 112.*
: 28 - *XXI 120.*
: 30 - *XXI 121.*
: 31 *XXI 128.*
: 33 - *XXI 167.*
: 34 - *XX 17; XXI 133.*
: 38 - *XXI 20.*
: 39 - *XVIII 28.*
: 41 : *XXI 100, 101, 135.*
20 : 1 - *XXI 136.*
: 2 - *XXI 155.*
: 3 - *XXI 156.*
: 11 - *XXI 145.*
: 13 - *XXI 156.*
: 14 - *XXI 99.*
: 17 - *XVIII 99; XXI 99, 150, 157.*
: 19 - *XIX 118; XXI 150, 160 v.*
: 25 - *XXI 164.*
: 27 - *XXI 150.*
: 28 - *XIX 135, 166.*
: 29 - *XIX 29; XXI 164.*
: 30, 31 - *XVIII 27.*
21 : 2 - *XVIII 111.*
: 19 - *XXI 103.*

HANDELINGEN

1 hs. *XXI 149; XXII 84.*
: 3 - *XXI 169.*

1 : 4-11 - *XXI 169.*
: 6 - *XVIII 6; XIX 128; XXI 123.*
: 11 - *XX 176.*
: 15 - *XXI 165.*
: 18 - *XVI 112.*
: 20 - *XVII 176.*
2 hs. *XIX 132; XXI 106.*
: 1 - *XXI - 20.*
: 5 - *XVII 176.*
: 11 - *XVIII 70.*
: 36, 37, 38 - *XIX 132.*
: 41 - *XXI 165.*
3 : 2 - *XVII 137; XX 27.*
: 15 - *XX 55.*
4 : 1 - *XVII 147; XXII 49.*
: 12 - *XVI 144.*
: 13 - *XVIII 26, 66.*
: 19 - *XIX 190.*
5 : 24 - *XVII 147.*
: 29 - *XIV 29; XIX 190.*
: 36 - *XXII 32.*
: 37 - *XVII 120.*
6 : 1 - *XVII 113.*
: 14 - *XXII 29, 133.*
: 30, 31 - *XVII 18*
: 34 - *XVII 18.*
7 : 48 - *XXII 29.*
: 53 - *XIX 193.*
: 55 - *XVII 22.*
8 : 9 - *XVII 56.*
: 26 - *XV 100.*
: 32 - *XXI 63.*
9 : 2 - *XVII 108.*
10 : 7 - *XIX 43.*
: 38 - *XIX 14.*
11 : 17 - *XVIII 70; XXI 24.*
11 : 19 - *XXII 29.*
: 24 - *XX 97.*
: 26 - *XIII 34.*
: 27 - *XXII 30.*
: 28 - *XXII 33.*
12 hs. - *XXI 146, 155; XXII 30.*
: 1-24 - *XXII 30.*
: 1 - *XVIII 27, 69; XX 128; 149; XXII 12.*
: 3 - *XXII 28.*
: 6 *XIX 136 .*
: 7 - *XIX 136.*
: 10 - *XXI 161.*
: 15 - *XIV 142.*
: 19 - *XXII 28.*
: 20 - *XXII 27.*
: 21 - *XXII 25.*
: 23 - *XXII 27.*
: 24 - *XXII 30.*
: 25 - *XXII 33.*
13 : 1 - *XXI 98, 171.*
: 4 - *XIII 34.*
: 6 - *XXII 37.*
: 33 - *XVII 28.*
: 50 - *XVII 115.*
14 : 9 - *XVIII 64.*
15 : 1-29 - *XVIII 166.*
: 4 - *XXII 33.*
: 5 - *XIX 22.*
: 11 - *XVIII 170.*
: 13 - *XXI 167.*
17 : 18 - *XIV 72; XX 32.*
: 27 - *XIV 110.*
: 28 - *XIV 75.*
18 : 1 - *XXII 23.*
: 14, 15 - *XXI 17.*
: 24 - *XXII 17.*
: 26 - *XVII 113.*
19 : 3 - *XVIII 30.*
: 16 - *XIV 133, 144.*
hs. 21 en 22 - *XXI 107.*
21 : 18 - *XXI 167.*
: 23 - *XV 103; XVIII 170; XIX 128; XXI 167; XXII 26.*
: 31 - *XVII 99; XXI 54; XXII 39.*
: 32 - *XVII 99; XX 36; XXI 54.*
: 35 - *XVII 99.*
: 38 - *XXI 71; XXII 40.*
: 40 - *XXI 54 v.*
23 : 2 - *XXII 39. 48.*
: 3 - *XXII 60.*
: 6 - *XVII 108; XXII 47.*
: 8 - *XIV 142; XVIII 91.*
: 12 - *XX 140.*
: 21 - *XXII 40.*
: 23 - *XIX 184.*
: 31 - *XVI 50.*
: 35 - *XVII 98.*
24 : 3 - *XXII 36. 38.*
: 7 - *XX 36.*
: 24 - *XXII 28, 37.*
: 25 - *XIX 132.*
: 26 - *XVIII 95.*
25 : 10, 11 - *XVII 101.*
: 13 - *XXII 28, 31, 126.*
26 : 19 - *XXI 107.*
: 28 - *XXII 43.*
28 : 11 - *XVI 40.*

ROMEINEN.

1 : 4 - *XIV 117.*
: 21 - *XVI 109.*
: 26-31 - *XVI 110.*
2 : 17-21 - *XX 20.*
: 19, 20 - *XVII 122.*
3 : 23 - *XXI 106.*
: 24 - *XX 184.*
: 28 - *XIX 100.*
4 : 9 - *XIX 46.*
: 23, 24 - *XIX 46.*
5 : 12-21 - *XVII 25.*
: 14 - *XVIII 58.*
6 : 23 - *XIX 142.*
7 : 14 - *XV 105.*
: 23, 24 - *XVI 105*
hs. 8 : - *XVI 104.*
: 19, 22 - *XVIII 58.*
9 : 6 - *XX 23.*
: 8 - *XIX 46.*
: 21 - *XVI 110 .*
10 : 4 - *XVII 166.*
14 : 4 - *XX 76.*
: 10 - *XVIII 61.*

1 KORINTHE.

1 : 12 - *XVIII 61, 69.*
: 13 - *XVIII 69.*
: 23 - *XIX 100; XX 31; XXII 46.*
2 : 8 - *XXI 105.*
3 : - *XIX 131.*
: 11 - *XIX 131.*
: 22 - *XIX 131.*
4 : 4 - *XVIII 138.*
: 16 - *XVIII 53.*
5 : 1 - *XIII 36.*
: 7 - *XXI 10.*
6 : 2 - *XVI 109.*

6 : 11 - *XVI 144.*
: 15 - *XVI 105.*
: 19, 20 - *XVIII 105.*
7 : 10 - *XX 79.*
: 18 - *XIV 36.*
9 : 5 - *XVIII 70, 146; XXII 45.*
: 9 - *XVII 133.*
10 : 4 - *XVII 136; XX 17.*
11 : 4 - *XXI 48.*
: 23 - *XVIII 58; XX 15; XXI 7, 18, 19.*
: 23 - 26 - *XXI 17.*
: 24-26 - *XXI 19.*
13 : 3 - *XXII 15.*
: 9, 10, 12 - *XIII 154.*
hs. 15 - *XIII 169; XXI 145; XXII 29.*
: 5 - *XXI 141, 165.*
: 9 - *XVIII 70; XIX 145.*
: 19 - *XIII 110.*
: 29 - *XIV 14.*
: 46 - *XVII 24.*
: 48 - *XVII 25.*
16 : 9 - *XXII 17.*

2 KORINTHE.

2 : 14 - *XX 123.*
: 16 - *XVI 138.*
3 : 7 - *XIII 180.*
: 11-16 - *XIX 136.*
: 13 - *XVII 18.*
4 : 7 - *XIX 70.*
5 : 1 - *XVI 111; XIX 164.*
: 17 - *XIX 75.*
: 19 - *XX 97.*
11 : 32 - *XV 9; XVI 78.*
12 : 14 - *XX 108 v.*

GALATEN.

1 : 4 - *XIX 50.*
: 16 - *XX 19.*
2 : 9 - *XVIII 62, 66; XXI 167*
: 11 - *XVII 64; XVIII 69; XIX 128.*
: 11-14 - *XVIII 166.*
: 11-18 - *XVIII 77*
: 16 - *XIX 100.*
3 : 6-9 - *XIX 131.*
: 7 - *XX 23.*
: 19 - *XVII 135.*
4 : 9 - *XIX 68.*
: 25 - *XVII 133.*
: 28 - *XIX 46.*
5 : 16 - *XVI 105.*
6 : 2, 5 - *XX 41.*

EFEZE.

1 : 7, 9 - *XVI 145.*
2 : 2 - *XVII 29; XX 133.*
3 : 20 - *XIV 142.*
6 : 12 - *XX 133.*

FILIPPENZEN.

1 : 19 - *XVIII 60; XIX 36.*
2 : 6 - *XX 26, 115; XXI 43, 161.*
: 7, 8 - *XX 26.*
: 10 - *XVI 144.*
3 : 12 - *XVIII 53.*

COLOSSENSEN.

2 : 5 - *XIV 143.*
2 : 14 - *XVII 156.*
: 23 - *XVI 105.*
3 : 11 - *XVII 89.*

1 THESSALONICENSEN.

2 : 18 - *XIX 14.*
4 : 13 - *XIX 146.*

2 THESSALONICENSEN.

2 : 4 - *XXII 9, 22.*

1 TIMOTHEUS.

1 : 4 - *XVI 117.*
: 13, 15 - *XIX 145*
4 : 3 - *XVI 105.*
5 : 23 - *XVII 149.*

2 TIMOTHEUS.

't b - *XX 87.*
1 : 7 - *XIX 69.*
3 : 8 - *XVII 136.*
: 16 - *XIII 195; XIV 78; XVI 108.*

TITUS.

2 : 11 - *XVIII 100.*

HEBREEN.

h. brief - *XVIII 8.*
2 : 2 - *XVII 135.*
4 : 14 - *XVII 15; XX 133.*
: 15 - *XVII 15.*
6 : 6 - *XXI 104.*
: 19, 20 - *XVII 16*
7 : 9, 10 - *XVII 15.*
: 22 - *XVII 15.*
9 : 11, 12 - *XXI 125*
: 24 - *XXI 126.*
10 : 4 - *XVIII 107.*
: 14 - *XXI 125.*
11 : 13-16 - *XX 20.*
: 37 - *XVII 136.*
: 34-40 - *XIV 33, 48.*
13 : 12 - *XXI 101.*

JAKOBUS.

1 : 12 - *XXII 45.*
: 17 - *XX 97.*
2 : 17, 18 - *XVIII 53.*
: 19 - *XVIII 104.*
4 : 13 - *XVIII 47.*
5 : 1 - *XXII 48.*
: 11 - *XIII 154.*
: 14, 15 - *XVIII 60.*
: 17 - *XVII 136.*
: slot - *XIII 194.*

1 PETRUS.

XVIII 8 v.
2 : 2 - *XX 13, 14.*
5 : 13 - *XVIII 14.*

2 PETRUS.

bk. *XVIII 7 v.*
1 : 13 - *XVI 111.*
3 : 13 - *XVI 120; XVIII 104; XIX 15; XXI 166.*

1 JOHANNES.

XVIII 8.
2 : 8 - *XVI 145.*
3 : 1 - *XX 90.*
: 8 - *XVII 29, XVIII 59, 109; XIX 14.*

2 JOHANNES.

XVIII 7 v.

3 JOHANNES.

XVIII 7 v.

JUDAS.

XIII 154; XVIII 7.
: 9 - *XIV 88; XVII 135.*
: 14 - *XIV 88, 140; XVI 123.*
: 15 - *XIV 140; XVI 123.*

OPENBARING.

XVIII 7.
1 : 7 - *XVII 30.*
: 16 - *XX 19.*
2 : 7 - *XVI 138.*
: 17 - *XVIII 139.*
3 : 17 - *XVIII 48.*
5 : 10 - *XVII 16.*
6 : 9, 10 - *XVI 135.*
: 15-17 - *XXI 44.*
7 : 16 - *XVI 144.*
: 17 - *XIII 110; XIX 15; XX 48.*
9 : 6 - *XXII 117.*
11 : 3 - *XIX 136.*
12 : 4 - *XVII 30.*
13 : 2 - *XVII 29.*
: 3 - *XVIII 153.*
13 : 10 - *XVIII 161.*
14 : 6 - *XXI 153.*
16 : 14 - *XVIII 141.*
20 : 12 - *XX 20.*
21 : 1 - *XVI 120; XIX 68.*
: 4 - *XIII 110.*
: 23 - *XX 20.*
22 : 1 - *XX 18.*
: 2 - *XVI 138.*
: 7 - *XVII 30.*
: 12 - *XVII 30.*
: 20 - *XVII 30.*

OVERZICHTEN.

Overzicht van de bestanddeelen van het boek Job.	XIII	67 v.
„ van de Hoogepriesters van Alexander den Groote tot den tijd der Makkabeeën.	XIV	34
„ van de Makkabeeën tot den Romeinschen tijd [1]) .	XV	5
„ van de Troonopvolging in Syrië	XV	6
„ der Familieverhouding van Herodes den Groote .	XVI	22
„ van den Tempeldienst, met situatie-teekening van den tempel van Herodes	XVII	137
„ van den inhoud der Evangeliën	XVIII	35
„ van de Berichtgeving over de Opstanding . . .	XXI	143
„ Geslachtsregister van Agrippa II	XXII	7
Plattegrond van Jeruzalem	XXII	8

[1]) In dit Overzicht XV 5 moet een witte ruimte (1 Judas) scheiden van (Eleazar), terwijl de 5 regels er direct onder bij Eleazar behooren en niet bij Judas. Wat door aanschuiving in het overzicht één persoon lijkt, zijn er twee, Judas en Eleazar.